

**АРХИВ
ЗА
ПРАВНЕ
И
ДРУШТВЕНЕ
НАУКЕ**

3
БЕОГРАД
2024.

АРХИВ ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ
ARCHIVE FOR LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

Основан 1906.

ИЗДАЈЕ

Институт за политичке студије
Удружење правника Србије
Адреса: Добрињска 11, Београд; Крунска 74, Београд
Телефони: 011/3349-204; 011/2446-910
E-mail Редакције: arhiv@ips.ac.rs

ISSN 0004-1270 УДК 34 Број 3/2024 Година 119

Главни и одговорни уредник
проф. др Владан ПЕТРОВ

Редакција

проф. др Владан ПЕТРОВ, проф. др Милош СТАНКОВИЋ,
проф. др Урош НОВАКОВИЋ, проф. др Валентина ЦВЕТКОВИЋ ЂОРЂЕВИЋ,
доц. др Ивана МИЉУШ, др Бојана ТОДОРОВИЋ, др Ђорђе МАРКОВИЋ,
др Мирослав ЂОРЂЕВИЋ, проф. др Јелена ВУЧКОВИЋ,
проф. др Вељко ТУРАЊАНИН, др Сања ШУЉАГИЋ,
Бојислав БАЧАНИН, Алекса ШКУНДРИЋ

Секретари часописа

Александар ЦВЕТКОВИЋ, Мина КУЗМИНАЦ

Савет

проф. др Миодраг ОРЛИЋ, академик АНУ РС Мирко ВАСИЉЕВИЋ,
проф. др Небојша ШАРКИЋ, проф. др Милан ЈОВАНОВИЋ, проф. др Драгор ХИБЕР,
проф. др Зоран ТОМИЋ, проф. др Милан ШКУЛИЋ, проф. др Саша БОВАН,
проф. др Добросав МИЛОВАНОВИЋ, проф. др Бранко РАКИЋ,
проф. др Бојан МИЛИСАВЉЕВИЋ, проф. др Ненад ТЕШИЋ,
проф. др Драгутин АВРАМОВИЋ, проф. др Маријана ДУКИЋ МИЈАТОВИЋ,
проф. др ГОРАН МАРКОВИЋ, проф. др Драгана КОЛАРИЋ,
проф. др Александар ГАЈИЋ, проф. др Маја ЛУКИЋ РАДОВИЋ,
проф. др Сретен ЈУГОВИЋ, проф. др Дарко СИМОВИЋ, проф. др Вања БАЈОВИЋ,
проф. др Ана ПЕТРОВ, проф. др Димитрије ЋЕРАНИЋ, проф. др Сенад ГАНИЋ,
проф. др Емир ЋОРОВИЋ, проф. др Гжегорж ПАСТУШКО,
проф. др Рената ТРЕНЕСКА ДЕСКОСКА, др Милош СТАНИЋ,
др Балинт ПАСТОР, др Ђуро БОДРОЖИЋ, др Боса НЕНАДИЋ,
Катарина МАНОЈЛОВИЋ АНДРИЋ, Јелена ИВАНОВИЋ

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Прелом и штампа – Донат Граф, Гроцка
Тираж: 50

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

ARCHIVE FOR LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

Established 1906.

PUBLISHERS

Institute for Political Studies
Lawyers Association of Serbia

Address: Dobrinjska 11, Belgrade; Krunska 74, Belgrade

Phones: 011/3349-204; 011/2446-910

E-mail: *arhiv@ips.ac.rs*

ISSN 0004-1270 UDK 34 No 3/2024 Year 119

Editor in chief

prof. dr Vladan PETROV

Editorial board

prof. dr Vladan PETROV, prof. dr Miloš STANKOVIĆ,
prof. dr Uroš NOVAKOVIĆ, prof. dr Valentina CVETKOVIĆ ĐORĐEVIĆ,
doc. dr Ivana MILJUŠ, dr Bojana TODOROVIĆ, dr Đorđe MARKOVIĆ,
dr Miroslav ĐORĐEVIĆ, prof. dr Jelena VUČKOVIĆ,
prof. dr Veljko TURANJANIN, dr Sanja ŠULJAGIĆ,
Vojislav BAČANIN, Aleksa ŠKUNDRIĆ

Secretary of editorial board

Aleksandar CVETKOVIĆ, Mina KUZMINAC

Council

prof. dr Miodrag ORLIĆ, academician of ASA RS Mirko VASILJEVIĆ,
prof. dr Nebojša ŠARKIĆ, prof. dr Milan JOVANOVIĆ, prof. dr Dragor HIBER,
prof. dr Zoran TOMIĆ, prof. dr Milan ŠKULIĆ, prof. dr Saša BOVAN,
prof. dr Dobrosav MILOVANOVIĆ, prof. dr Branko RAKIĆ,
prof. dr Bojan MILISAVLJEVIĆ, prof. dr Nenad TEŠIĆ,
prof. dr Dragutin AVRAMOVIĆ, prof. dr Marijana DUKIĆ MIJATOVIĆ,
prof. dr Goran MARKOVIĆ, prof. dr Dragana KOLARIĆ, prof. dr Aleksandar GAJIĆ,
prof. dr Maja LUKIĆ RADOVIĆ, prof. dr Sreten JUGOVIĆ, prof. dr Darko SIMOVIĆ,
prof. dr Vanja BAJOVIĆ, prof. dr Ana PETROV, prof. dr Dimitrije ČERANIĆ,
prof. dr Senad GANIĆ, prof. dr Emir ČOROVIĆ, prof. dr Gžegorž PASTUŠKO,
prof. dr Renata TRENESKA DESKOŠKA, dr Miloš STANIĆ, dr Balint PASTOR,
dr Đuro BODROŽIĆ, dr Boša NENADIĆ,
Katarina MANOJLOVIĆ ANDRIĆ, Jelena IVANOVIĆ

THE JOURNAL IS PUBLISHED QUARTERLY

Print – Donat Graf, Grocka

Circulation: 50

Papers published in this journal may not be printed, either in whole or in parts, without the consent of the publisher. The observations given in the articles are the personal views of their writers and do not express the opinion of the editorial board or the institutions where the authors are employed.

1. ЖИВОЈИН ПЕРИЋ – О СЕМИНАРИМА НА УНИВЕРЗИТЕТУ
– ЊИХОВ ЗНАЧАЈ И ЗАДАТАК.....145

ARCHIVE

FOR LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

№ 3

JULY – SEPTEMBER 2024.
YEAR 119 PAGE 1-174

CONTENTS

ARTICLES

1. Milan PETROVIĆ – GLOBALIZATION, THE STATE, RUSSIA.....9
2. Bojana ŠČEPANOVIĆ – VICTIMOLOGICAL ASPECTS OF THE LAW
ON THE PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE.....41
3. Ivana TERZIĆ DANILOVIĆ – DIPLOMATIC IMMUNITY
– CONSIDERATIONS IN THE LIGHT OF REQUESTS FOR
ITS LIMITATION.....63
4. Dejan PUPIC – UNAUTHORIZED CONDUCT OF
ARCHAEOLOGICAL WORK..... 83
5. Ivana MRKŠIĆ – YUGOSLAVIA AND THE SOVIET UNION (USSR)
– FROM MUTUAL NON-RECOGNITION TO THE TREATY
OF ETERNAL FRIENDSHIP.....109

INSTEAD OF A PARLIAMENTARY CHRONICLE

1. Vladan PETROV – CONSIDERING THE DEBATE OVER STUDENTS’
RIGHT TO PARTICIPATE IN NOMINATING CANDIDATES
FOR THE DEAN POSITION.....123

REVIEWS

1. Milan N. JOVANOVIĆ – FREE AND FAIR ELECTIONS – STANDARDS,
CONCEPTS, AND MEASURING (Đorđe MARKOVIĆ).....131

FROM OUR HERITAGE

1. Živojin PERIĆ – ON UNIVERSITY SEMINARS
– THEIR IMPORTANCE AND PURPOSE.....145

Милан ПЕТРОВИЋ*
Правни факултет
Универзитет у Нишу

УДК 327(470)
DOI: 10.5937/adpn2403009P

Оригинални научни рад

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, ДРЖАВА, РУСИЈА

Сажетак

Ово излагање састоји се од два дела. Први део бави се проблемом морфологије глобализације и државе. Други део обухвата динамику односа глобализације и државе, у коме у први план избија деловање Запада на Русију, и обратно. Излагање указује на неолиберализам као идеолошку основу глобализације. Оно побија нетачно схватање да је настанак државног суверенитета последица Вестфалског мировног уговора из 17. века, чиме присталице глобализације настоје да појам државе и државотворне нације доведу у питање. Излагање, с тим у вези, показује да је суверенитет везан за саму суштину државе, позивајући се притом на рад родоначелника појма суверенитета Жана Бодена (Jean Bodin). Неолиберализам, те самим тим и глобализација, разорно делују на државу и друштво, што очитују светска економска криза од 1929. године, те „перестројка“ и „приватизација“ у Русији. Те појаве тиме доказују да „пут у ропство“ није државни интервенционизам, већ његова супротност. Шифра глобализације је „крај историје“. Већ данас се, међутим, може видети да је та шифра оповргнута.

Кључне речи: морфологија и динамика глобализације, државни суверенитет, угрожавање Русије и слом Совјетског Савеза.

Ово разматрање састоји се од два дела: први део (А) бави се проблемом морфологије глобализације и државе. Други део (Б) обухвата динамику односа глобализације и државе, у коме у први план избија међусобно деловање чинилаца Запада и Русије.

* Аутор је редовни професор у пензији на Правном факултету Универзитета у Нишу. Електронска адреса аутора: milan@prafak.ni.ac.rs.

(А). Адвокат војне интервенције Сједињених Америчких Држава у Босни и на Косову, гуру „светског отвореног друштва“, Сорос (Soros 2002, 166, 176 итд), *глобализацију* опредељује као слободно кретање капитала и растуће потчињавање националних економија господству глобалних финансијских тржишта и мултинационалних корпорација (Soros 2002, VII). Један други присташа глобализма одавде изводи закључак да глобализам забрањује државама да експропришу приватна предузећа у сврху остварења „националног интереса“ (Scholte 2005, 232).

Током Хладног рата (1945 – 1989), меродавна економска политика западних држава била је масовно старање о егзистенцији појединца („држава благостања“, „социјална држава“), у којој економској политици би незаобилазна била позната Кејнесова (Keynes) трилема: *пуна запосленост, тржишна економија и стабилност монетарног система* (Schmitt 1985, 28). Но, поткрај Хладног рата, када је надмоћ Запада над Совјетским Савезом већ била очигледна, дошло је до „револуције“ чији су покретачи били северноамерички председник Роналд Реган (Ronald Reagan) (*fungebatur* 1981 – 1989) и британски први министар Маргарет Тачер (Margaret Thatcher) (*fungebatur* 1979 – 1990). Та револуција „одозго“ састојала се у укидању „државе благостања“ и приватизацији јавног сектора, нарочито у области економије, чиме почиње раздобље глобализације. Само, глобализацију већ је пре тога била припремила једна школа економске политике, позната као *неолиберална*. Првобитно, та школа називана је „бечком“ или „аустријском“ економском школом. А пошто су њени главни представници били Јевреји, они су после доласка на власт у Аустрији националсоцијалиста (услед прикључења Немачкој 1938. године) већма емигрирали у Сједињене Државе, где су обновили своју делатност на универзитету у Чикагу; због тога су они и њихови следбеници получили епитет „чикашке“ економске школе. Најважнији списи те бечко-чикашке школе преведени су и код нас (Споменимо: Friedman 1997; Von Mises 1999; Хајек 2012).

Старији либерализам имао је за главнога противника апсолутну полицијску монархију. *Неолиберализам*, ако се остави по страни тоталитарна терористичко-полицијска диктатура (националсоцијализам и бољшевизам), главнога супарника види у државној интервенцији у економији, планским мерама које ограничавају, али не укидају слободну тржишну економију. Јер, такве мере неизбежно ће – наводно – довести у социјализам, то јест у ропство. Тако Хајек (Hayek) исправно примећује да у неолибералној држави, дакле таквој која се по природи

ствари подвргава захтевима глобализације, државна принуда у економији максимално опада (Хајек 2012, 119). Само, он пренебрегава да у тој држави неминовно расте принуда друге врсте, наиме *друштва*, посебно у виду *криминалитета*, првенствено *организованог*. Познати немачки новинар и књижевник из доба Вајмарске републике (1919 – 1933.), Курт Тухолски (Tucholsky) далековидо примећује (нав. према: Martin & Schumann 1998, 269): „У међудржавној области организују се у Европи само злочин и капитал“.

Хајек једнако не примећује да је држава са ограниченом планском економијом, — разуме се, не и тоталитарна диктатура или нека друга врста тираније, — нужно *правна држава*, у којој владавина законитости и подела власти штите не само од самовоље државних надлештава, већ такође и државу и друштво од подривања капитала и подземља. Пошто управо том подривању широм отвара могућности, неолиберална држава никако није и правна држава. У прилог схватања да правна држава подразумева економски плурализам, који, међутим, не може бити чисто конкурентски, лишен државне интервенције, наводимо и једну мисао Троцког (Trotsky) (из времена након што је 1926. изгубио битку за власт са Стаљином). Поборник „перманентне револуције“ наиме каже (Trotsky 1963, 624): „У земљи где је држава једини послодавац, мера такве врсте (то јест, забрана да се некоме даде запослење, М.П.) једнака је осуди да се умре од глади. Старо начело: ‘Ко не ради, не једе’, замењено је другим: ‘Ко се не покорава, не једе’“.

„Чисти економисти“ бечко-чикашке школе не траже упоришта за своја схватања у историји. У ствари, *историја* говори против њихових схватања.

У Сједињеним Америчким Државама, конјунктура је почела да прелази у своју супротност, депресију, 24. октобра 1929. године, који је дан у Америци прозван „црним четвртком“ (вид. о томе опширно, са књижевношћу: Петровић 2020, 172 итд). Тог дана је на њујоршкој ефектној берзи дошло до огромне понуде акција и других обвезница, које нису нашле купце. Избила је паника међу престрављеним понуђачима. Да би је обуздали, главни финансијери Волстрита (Wall Street) договорили су се да образују стабилизациони фонд од 240 милиона долара. Показало пак се да је то кап воде за умирућег од жеђи. На вест о берзанском краху у Њујорку дошло је, попут неке психолошке ланчане реакције, до панике на свим берзама у Сједињеним Државама. Куповине из стабилизационог фонда држале су се само три дана, а онда је наредног 29. октобра поново дошло до пропасти курсева. Овога

пута банкари су били беспомоћни; вртлог кризе повукао је и њих. До краја 1929. укупан губитак износио је 30 милијарди долара и курсеве акција опали су за 25 до 30 процената. До опоравка није дошло ни следећих година. До пролећа 1933. курсна цена свих акција на њујоршкој ефектној берзи пала је за 74 милијарди долара или на шестину цене коју су имале на крају септембра 1929. године (Stolze 1969, 262).

Они који су куповали на кредит и дугове отплаћивали деоничким дивидендама, остали су без те могућности; власници кућа купљених на кредит који није био исплаћен, преоптерећени издацима, нису више могли да плаћају доспеле рате и повериоци би их избацивали на улицу. У околини великих градова никле су бараке бескућника, које су прозване „Хуверовим вилама“ (по службујућем председнику Уније, Хуверу – Hoover). Пад цена, прихода и потрошње довео је до затварања фабрика и отпуштања радника. Читаве породице исељавале су се на запад, у нади да ће наћи посао као сезонски радници на селским газдинствима. Али и земљорадници су били оштро погођени. Пошто је потражња прехрамбених производа пала, нису имали новца да плаћају дугове, па би их хипотекарни повериоци отерали из куће и са имања. Непродатих вишкова тих производа било је и у другим земљовитим америчким државама. И док је све више Американаца било угрожено глађу, у Канади је пшеница спаљивана, у Бразилу су кафом ложене локомотиве.

Незапосленост је захватила и градску средњу класу. Појавио се и израз: „незапослени са белим оковратником“, који се односио на незапослене архитекте, адвокате, учитеље, лекаре. Ко би, на пример, да запосли младога архитекту када нико више није имао средстава за градњу? Масовна деморализација захватила је нарочито оне који су се поистовећивали са богатством од кога није остало ништа. Упропашћени банкари, мешетари и шпекуланти бацали су се са прозора 20. спрата да би скратили живот. Хумориста Вил Роџерс (Will Rogers) је писао: „Морало се чекати у реду да би се дошло до прозора за искакање. Говорило се да шеф хотелске пријавнице пита придошлице: ‘Хоћете ли собу за спавање или за скакање?’“ (Maurois 1965, 117).

Економска катастрофа у најбогатијој држави на свету, прешла је и у друге западне земље и постала светском економском кризом. Нарочито је Немачка, која је морала да отплаћује и големе ратне репарације, била погођена. Изненадно повлачење америчкога новца постало је за тамошње банке смртна опасност. Оне су због велике оскудице капитала у Немачкој биле приморане да узму и краткорочне кредите

од америчких банака у висини од око 15 милијарди немачких марака, које нису употребљавале само за финансирање текућих послова, већ су их такође даље улагале у дугорочне индустријске инвестиције. Да би ублажиле ризик који се услед тога појавио, оне су једну трећину краткорочно узајмљенога новца остављале у Америци. То обезбеђење задовољавало је у нормалним временима. Но, када су због великог броја неликвидних дужника америчке банке доспеле у тешкоће, опозивале су своје кредите из Европе; с тим успаниченим опозивима немачке банке нису могле да изађу на крај. Додуше, најпре им је пошло за руком да опозову веће износе од немачких клијената, што је једно време одолевало навали. Када је, међутим, 11. маја 1931. угледни аустријски Кредитни завод у Бечу претрпео крах и морао да затвори шалтере, повукао је за собом у пропаст и многе немачке банке. Дана 11. јула исте године морале су Дармштатска и Национална банка да обуставе плаћања. Уз то, на изборима за савезни парламент, Рајхстаг (Reichstag), 14. септембра 1930. постигла је велики успех дотле безначајна расистичко-фашистичка странка, „Националсоцијалистичка немачка радничка странка“ (NSDAP), за коју је гласало 6.409.600 бирача. На тај начин, она је постала друга по снази парламентарна фракција, са 107 од укупно 577 мандата; социјалдемократе су добиле 143 места, комунисти 77, римокатолички центрум 68, немачки националци 41, немачка народна странка 30. То је такође био узрок великог бекства капитала; само је у септембру 1930. државна Рајхсбанка (Reichsbank) изгубила преко 600 милиона марака у злату и девизама.

Растућа несташица новца водила је и у Немачкој до поремећаја у производњи и проћи, иза кога је ишла огромна беспослица. Незапосленост је достигла врхунац током зиме 1932/33. када је број незапослених достигао 6.200.000. Поред њих стајали су још милиони „дисквалификованих“ трајно беспослених и оних који су радили са скраћеним радним временом и падали на терет социјалне помоћи. На јесен 1932. живело је коначно 36 процената свих Немаца, а то је чинило преко 23 милиона људи, на терет јавних средстава. Ко је још био запослен, морао је углавном да се помири са умањењима плате или наднице.

Многе пропале егзистенције почеле су да полажу наде у фашизам. Јер, фашистичка Италија била је једина западноевропска земља коју није потресла светска економска криза. Мусолинијева политика аутаркије, милитаризма, големих јавних радова и државнога покровитељства над радом и капиталом, изгледала је великом броју Немаца, који

су пруској милитаристичкој социјалној држави давали преимућство пред либералном демократијом, као прихватљиво државно уређење.

Био је то почетак пута у ропство, али тај пут крчила је либерална економија.

И док се економска криза у Сједињеним Америчким Државама продубљивала, влада се држала по страни. Председник Хувер био је лично честит човек; док се налазио на челу државе, одбијао је да прима плату (Jurjevich 1985, 342). Али, слепо је веровао у либералну догму о забрани држави да се меша у економске токове, и да ће либерални капитализам сам себе извести из кризе у коју је запао. Његова основна службена поставка је гласила (Maugois 1965, 118): „Пре свега, никакви државни захвати. Не падајмо у заблуду енглеске помоћи незапосленима. Ако има беде, нека се о њој брине приватно милосрђе“. Унесрећене грађане је тешио, да ће криза брзо проћи, да конјунктура чека иза угла (eng. *prosperity round the corner*) и да ће свака породица ускоро имати недељом кокошку у лонцу и два аутомобила у гаражи.

У време председничких избора 1932. владала је у Сједињеним Државама *револуционарна ситуација*. Амерички политиколог Шатшнајдер (Schattschneider 1957) вели да је народ Сједињених Држава хтео револуцију и као најподесније средство за њу нашао у Демократској странци (206). Но, то није потпуна истина. Он сâм каже: „Демократска странка била је пре 1932. лабава комбинација солидног Југа и извесних градских апарата Севера, те понешто остатака руралног популизма Запада“. Како једна таква политичка „спетљавина“ може бити делотворно средство једне револуције? Демократска странка могла је то постати само захваљујући личности свога фактичког првака, Френклина Рузвелта. Јурјевич (Jurjevich) каже да је Рузвелта „на власт довела америчка верзија народног фронта“ (1985, 329, 489). Без Рузвелтове победе на председничким изборима, у Сједињеним Америчким Државама дошло би до грађанског рата, који би се вероватно завршио успостављањем некакве војне диктатуре, налик на оне које су се у то време обично јављале у Латинској Америци. И Шпенглер (Spengler) каже: „А за Америку, која је до сада живела за себе и била пре једна област него држава, са уласком у светску политику постала је теорија, потичући од Монтескијеа (Montesquieu), о напоредности Председништва и Конгреса неодрживом и у временима истинске опасности уступиће место безобличним властима, као што смо одавно примили на знање од Јужне Америке и Мексика“ (Spengler II, 521). *Према томе, велика економска криза отворила је и Сједињеним*

Америчким Државама перспективу пута у ропство, који је пут опет поплочавао стопостотни економски либерализам.

Битно је приметити да Рузвелтова економска и социјална политика, коју је назвао „Нови договор“ (*New Deal*), није била против капитализма уопште узев. Оно чему је Рузвелт тежио била је синтеза либералнога капитализма и државнога социјализма. Када се 1944. по четврти пут кандидовао за председника Уније, он је 4. новембра на митингу у Фенвеј Парку у Бостону рекао (Sherwood I, 67):

„Уколико је икад постојало раздобље када је духовна снага нашег народа била стављена на искушење, било је то у време страшне депресије од године 1929. до 1933.“

„Тада се наш народ могао приклонити туђинским идеологијама, као што су комунизам или фашизам.“

„Но, наша демократска вера била је и сувише жилава. Године 1933. амерички народ није тражио мање демократије – већ више демократије – и то је добио.“

Само, та увећана демократија није више била либерална, већ *социјална демократија*.

Социјална права на којима се заснива социјална демократија јесу творевина државе, садржина мноштва парцијалних закона који служе остваривању безбројних појединачних интереса. Бирдо (Burdeau 1979, 194) вели: „...социјална демократија подразумева легитимност поделе колективитета на мноштво друштвених категорија, група или класа, од којих свака има своје засебне тежње и своје засебне циљеве“. Припадници тих друштвених категорија, група или класа, како утврђује Рипер (Ripert, 1955, 266), „јесу повериоци државе“.

Емил Лудвиг (Ludwig 1939, 312 итд) упоређује Рузвелта и првога вођу Француске револуције из 18. века, грофа Мирабоа (Mirabeau, умро 2. априла 1791. године). И Мирабо је сматрао да само највећи уступци духу времена могу да очувају стару власт, тада племство и монархију, од револуције. Ипак, између те двојице политичких великана постоји битна разлика. Мирабо је умро прерано да би могао да оствари своје замисли. Рузвелт је, напротив, доживео да види остварење својих циљева.

Глобалисти су, међутим, отишли још даље од неолиберала у истом правцу. Они траже *укидање суверене државе*. По њима, државни суверенитет утемељен је Вестфалским мировним уговором, којим је 1648. године окончан рат између римокатоличких и протестантских држава унутар Немачког царства. *То је највећа кривотворина у*

правној историји! Биће да је она потекла од највећег америчког дипломате (после Френклина Рузвелта) у 20. веку, Хенрија Кисинџера (Henry Kissinger). Кисинџер је и докторирао на једној теми из западноевропске историје дипломатије (Kissinger 1976.). О „вестфалском суверенитету“ Кисинџер говори у једној књизи с поукама америчкој дипломатији, која је књига такође преведена у нас (Кисинџер, 2003, 264 итд). О вестфалском суверенитету као „анахроном појму“ те с тога противном „отвореном друштву“ говори и Сорош (2002, 170). И Шолте (Scholte) нас поучава (2005): „Од средине двадесетог века, убрзана глобализација и успон супратериторијалне повезаности учинили су вестфалску конструкцију државног суверенитета застарелом“ (189). И Мирослав Печујлић „упецао се“ на „Вестфалски међународни систем“ у иначе изврсној студији о глобализацији, достојној овог значајног социолога (Печујлић, 2002, 83).

Још у другој половини шеснаестог века, дакле знатно пре Вестфалског мира, објавио је највећи француски теоретичар државе и легиста у доба апсолутне монархије („Старог режима“), Жан Боден књигу „Шест књига о републици“, у којој је изнео појам *суверенитета као битног обележја државе*. Прво издање те књиге појавило се 1576. и ускоро доживело више издања, како на француском и латинском, тако и на енглеском и немачком (вид. Quaritsch 1970, 243, анотација 1). Боден при том употребљава за државу како стари назив, „република“ (fra. République), тако и савремени, “estat”. Боден суверенитет дефинише на следећи начин (Bodin 1583/1977, 122): „Суверенитет је апсолутна и вечита моћ државе...“. Та моћ првенствено се испољава у законодавној власти. Суверен није потчињен ниједној другој земаљској и духовној власти, али је везан божанским и природним законима, као и правичним и разумним уговорима и обећањима, јер она обвезује и самога Бога (133 итд, 153, 223).

Боден усваја традиционалну поделу државних уређења на монархије, аристократије и демократије. С тим, што монархија може бити краљевска (легитимна), властелинска и тиранска. Исто тако, аристократије и демократије могу бити легитимне, властелинске и тиранске (Bodin 1583/1977, 273 итд). Краљевска или легитимна монархија је државно уређење у коме се поданици повинују монарховим законима, а монарх природним законима, остављајући природну слободу и својину на добрима поданицима. За Бодена, француска монархија је прототип такве државе, о којој каже (Bodin 1583/1977, 274): „... али ми сматрамо најлепшом стварју на свету што дубоко поштујемо,

служимо и обожавамо нашега краља као слику Бога живог“. У властелинској монархији владалац се учинио господарем над добрима и особама силом оружја и успешним ратом те влада над поданицима као отац породице кућним робовима. Он им признаје личну слободу, а земљу коју су раније имали даје им у плодоуживање. У тиранској монархији, монарх презире природне законе, злоупотребљава слободне особе као робове, а добра поданика као своја. Тиранска је демократија „немирна држава разјареног народа“, за коју је такође уобичајен израз охлократија. Да Боден јасно разликује форму од садржине, показује његово разматрање постдемократског државног уређења старог Рима (Bodin 1583/1977, 144). Он каже да први римски императори нису били суверени, већ само главари и први грађани, који су се називали принцепсима; тај облик државе називао се принципатом. Император је имао прерогативу да буде први по достојанству, по части, први на заседањима сената. Само, принципат је на изглед био аристократија, а у стварности монархија, будући да су императори већином били *тирани*. Приметимо да је много векова доцније принципат васкрснуо у царствима двојице Наполеона и у тоталитарним диктатурама.

По Бодену, *суверенитет је недељив*. Зато је свака монархија, свака аристократија, свака демократија *апсолутна*. Збиљски монарси су „апсолутно суверени“, као што су владари Француске, Шпаније, Енглеске, Шкотске, Етиопије, Турске, Персије, Московске царевине (Bodin, 1583/1977, 302). У Данској и у Шведској постоје краљеви, но неки од њих били су протерани, неки до смрти заточени, неки усмрћени копљем, зато што племство сматра да они нису владоци, да ни су суверени у правом смислу речи, већ да су поданици сталежа који имају право да их бирају (Bodin 1583/1977, 302). Према томе, те државе биле су уистину аристократије. Боден се нарочито бави државним уређењем Немачкога царства и доказује да оно, унаточ томе што постоји немачки цар, није монархија, већ такође аристократија (Bodin 1583/1977, 320 итд, 539). Боден доказује, својим излагањима која сежу у најдавнију прошлост, да суверенитет није нипошто неки новији правни институт, већ да је везан за постојање саме државе: *Где је држава, ту је и суверенитет*.

Проблем који отвара поставка о недељивости суверенитета, Боден решава сагледавањем разлике између облика државнога уређења и облика владе. Тако, у монархији, владар може владати сам, али владу такође може учинити демократском, ако положаје, службе и властице удељује како сиромашнима тако и богатима, како пучанима

тако и племићима, без ичијег уважавања и угледа; исто тако, влада у монархији може се учинити аристократском, ако владар положаје и службе додељује само племићима, или најбогатијима, или најомиљенијима. Одговарајуће комбинације могуће су такође у демократији и аристократији. Суверени народ може владати сам, али владу може такође препустити извесноме појединцу или мањини. Суверена аристократија једнако може владу препустити појединцу, или сиромашнима или пучанима, као и богаташима без обзира на личност. Између осталог, Боден изрично наводи пример старог Рима до закона Канулеја, где је суверенитет припадао већини грађана, али је народ почасне службе, најамнине и повластице додељивао само племићима, те је тако држава била демократска, а влада аристократска (Bodin 1583/1977, 338). Са нарочитим уважавањем Боден говори о установи сената, којој посвећује цело прво поглавље треће књиге о Републици. Он сенат дефинише овако (Bodin 1583/1977, 342): „Сенат је легитимна скупштина саветника државе, са сврхом да даје мишљење онима који имају суверену власт у целој Републици“. Најбољи пример те установе пружа римски сенат, у погледу кога се Боден позива на Цицерона, који у сенату види душу, разум, памет Републике, те да се држава не може уопште одржати без сената, као ни тело без душе или човек без разума; јер, сенатори су у стању да после дуге вежбе у саслушавању и одмеравању решавају велика државна питања (Bodin 1583/1977, 346). Одавде се види да је за Бодена облик владе од превасходног значаја за опстанак државе.

Боден указује да је за питање суверенитета у Француској од нарочитог значаја био почетак 14. века, који пада у време владавине францускога краља Филипа Четвртог, званог „Лепи“ (Regnabat 1283 – 1314.). Дотле, римске папе сматрале су се „Богом на земљи“ (Bodin, 1583/1977, 192) те следствено томе врховним господарима хришћанскога Запада, којих су сви други владари били вазали. Но, тој „папократији“ смртни ударац задао је Филип Лепи (О односима папа и Филипа Лепог вид. опширно: Hefele, VI, 237 итд). До спора између краља Филипа и папе Бонифација Осмог дошло је нарочито када је Филип одлучио да у својој држави може да опорезује црквену имовину. Папа је 13. априла 1303. екскомуницирао (изопштио) краља Филипа. Међутим, була о екскомуникацији буде јавно поцепана по наредби париског Парламента, и краљ пошаље свог чувара Великог печата и канцелара Ногарета у Рим да папу ухапси и доведе у Париз да би се папи судило као јеретику. Папина депортација не би извршена и он понижен и

напуштен од свију, неколико недеља после хапшења, 11. октобра 1303. умре. Папа Клемент Пети (Fungebatur 1305–1314) био је потпуно зависан од Филипа Лепог. Папска курија би 1309. из Рима пресељена у Авињон, и папа на 15. екуменском концилу у Вијену, када му је Филип, у друштву својих синова, дословце ставио мач под грло, 22. марта 1312. укине ред витезова Темплара. Да ли је краљ Филип Лепи био „револуционар“ или „тиранин“? У дугом образложењу Боден то пориче, доказујући да је *римски папа био вазал француских краљева*, коју су власт они стекли по праву наслеђа од француског краља и потоњег цара Запада, Карла Великог (Bodin 1583/1977, 197 итд). То право бејаху узурпирали немачки цареви. Само, пошто је немачка држава постала аристократија, у смислу да су немачки цареви бирани из више различитих кућа, те уосталом признали, — што се нарочито огледало у њиховој обавези да буду крунисани у Риму, — да су вазали римских папа, не разликујући се тако, како Боден изричито каже, од „млетачких дуждева“ (Bodin 1583/1977, 539), француски краљеви, који, за разлику од немачких царева, никада нису примали своју круну од папе, остали су једини легитимни суверени римских папа, која титула укључује и право да их бирају. Тако је, све у свему, француски краљ био суверени владар, римски папа владар, али *несуверен*.

Дајмо још реч једном од врхунских познавалаца овог питања, Карлу Шмиту (Schmitt 1985, подвучено у изворнику, 375, 377): „Из верских грађанских ратова настала је у Француској мисао суверене *политичке* одлуке, која неутралише све теолошко-црквене противречности и живот посветовљује, чак и када црква постане државном црквом. У том стању ствари, појмови *држава и суверенитет* нађоше свој први меродаван правнички израз. На тај начин, специфична организациона форма ‘суверена држава’ ступила је у свест европских народа. Она је за начин поимања следећих столећа учинила државу јединим нормалним појавним обликом политичког јединства уопште. Старо немачко Царство са својом смесом феудалних, сталешких и црквених уставних елемената било је тиме потиснуто у средњи век; оно, будући да је царство, али не држава, не може ‘више да се схватити’... Краљеви Француске, саветовани и терани унапред од стране својих легиста, створивши прву већу савремену државу и наметнувши се као суверени те државе, учинили су Француску задуго прототипом и класичним примером онога, што се тада поимало као савршена слика једне суверене власти. Француска као европска сила одређивала је унутрашњу меру и димензије новог појма поретка“.

Која је дакле побуда глобалистичке лажи да је државни суверенитет заснован Вестфалским мировним уговором? Тим мировним уговором окончан је Тридесетогодишњи рат између римокатоличких и протестантских држава и државица *унутар Немачкога царства*, који је отпочео 23. маја 1618. и завршен, после преговора који су отпочели још 1643(!), потписивањем мировног уговора 24. октобра 1648. године. Постојале су и стране интервенције. Католицима је помагала Шпанија, шпански краљ био је Хабсбург (Habsburg) као и немачки цар, а протестантима су помагале Шведска и, из геополитичких разлога, католичка Француска, а финансирала их је углавном Енглеска. Већ сама околност да је тај верски грађански рат вођен у оквирима Немачкога царства, указује на *немогућност* да је Вестфалским миром био установљен опште важећи принцип државнога суверенитета. Но, на инсистирање католичке стране, у мировни уговор унесено је, као израз *суверене једнакости* католичких и протестантских држава и државица Немачкога царства, „сталежа Царства“, начело “*cuius regio eius religio*” (чија је власт, тога је и религија). Из њега је следило право владара да може да мења вероисповест и да захтева од својих поданика да приме његову веру (*ius reformandi*), с правом да их протера из своје државе ако то одбију. Вестфалски мир изрично је признао право поданика на исељење из државе (вид. Conrad II, 29 итд). То начело имало је нарав *овлашћујућег прописа* (*ius dispositivum*) и не *принудног права* (*ius cogens*). Тако је Аустрија протеривала протестанте из својих земаља, али протестантска Прусска није протеривала католике. Толерантност Пруске и омогућила је да јој, после Наполеонова пораза, Бечки конгрес 1815. додели већински католичке, али економски врло напредне покрајине, Рајнску област и Вестфалију. Такође, начело “*cuius regio eius religio*” није важило за земље које нису учествовале у грађанском рату. Тако се Конфедерација швајцарских кантона мудро држала по страни у верским сукобима, те је захваљујући томе получила потпуну самосталност, као и то, да су пракантонима Урију (Uri), Швицу (Schweiz) и Унтервалдену (Unterwalden), били присаједињени Луцерн (Lucerne), Цирих (Zürich), Базел (Basel), Граубинден (Graubünden), Солотурн (Solothurn), Санкт Гален (St. Gallen), Апенцел (Appenzell) и Фрибург (Fribourg) као даљи чланови Конфедерације. Немачка царица Марија Терезија, фанатична католикиња, присиљавала је до краја своје владавине (1780. године) протестанте, путем економских угњетавања, на иселјавање из Унутрашње Аустрије и Моравске у Угарску и

Седмоградску (Трансилванију), дакле у своје земље које нису учествовале у Тридесетогодишњем рату (вид. Hellbling 1956, 294 итд).

По глобалистима, начело *cuius regio eius religio* устолочио је право државе да крши људска права својих поданика. То је начело, уосталом, постало беспредметним успостављањем верске толеранције у 18. и 19. веку. Само, какво је стање владало у Немачкој пре потписивања Вестфалског мировног уговора 1648. године? Припадник једне вероисповести смео је некажњено да убије припадника друге. (Вестфалски мир прописао је амнестију за све верски мотивисане преступе). Пред избијање Тридесетогодишњег рата, живљао је у Немачком царству, са Алзасом, а без Холандије и Чешке, вероватно двадесет и један милион становника, а 1648. мање од тринаест и по милиона житеља (Wedgwood 1990, 448). Успешан и утицајан немачки трговачки средњи staleж био је тим ратом потпуно уништен; будући средњи staleж образовало је зависно чиновништво, тако да између племства и сељаштва није више било друштвене снаге која би ублажавала крајности (Wedgwood 1990, 450). Том самоубиству нације Вестфалски мир учинио је крај на једини могући начин, а наиме раздвајањем непомирљиво завађених, слично разводу брака, раскиду удруге (ортаклука) и деоби сеоске задруге.

Па шта би требало да ступи на место државног суверенитета, чије поништење тако безусловно захтевају глобалисти? Нека од њихових првих пера виде наследника државног суверенитета у *усмеравању* (eng. *governance*) (Fukuyama 2006, 179 итд; Scholte 2005, 185 итд). Стару енглеску реч, у новој употреби, “*governance*”, која се поглавито везује за делатност субјеката глобализационог метежа, није исправно преводити са „управљање“ (вид. Шолте 2009, 185 итд). Енглески стручни језик за управу и управљање има речи “*administration*” и “*administering*”, које првенствено означавају *извршну власт* (вид. на пример: Young 1962, 341 итд, 632 итд). Занимљиво је да су уставни тиоистичке Југославије од 1974. године за функционисање Савеза комуниста употребљавали израз „*усмеравајући* идејни и политички рад“ (Устав Социјалистичке Републике Србије 1989, 115).

Само, још почетком 20. века, велики француски правни писац, Леон Диги, тврдише (Duguit II, 59): „Држава није, како је се хтело учинити и како се једно време веровало да је она била, власт која заповеда, суверенитет; она је кооперација јавних служби организованих и контролисаних по владајућима“. Он такође вели (Duguit I, 218): „У извесном људском друштвеном обједињењу примећујемо само појединачне

воље све једнаке. Нећемо, не можемо замислити који би елемент позитивног и људског поретка могао да успостави једну хијерархију воља, једну надмоћ једне или више њих над једном или над више њих“. Диги нас надаље поучава (Duguit II, 36): „Пошто су владајући само појединци као и други, пошто нису ни репрезентанти ни органи колективне личности која не постоји, они не могу да издају заповести; они нису јавна власт. Јавна власт је фикција“. Те напокон (Duguit II, 64): „Само, воља владајућих јест појединачна воља: Следствено томе, она није надмоћнија од воље чиновника“. Диги је творац једне извршне теорије права. Но, његова теорија државе без суверенитета и јавне власти јест проповед анархије или охлократије.

За разградњу појма суверене државе од значаја је и формалистичка теорија државе, чији су родоначелници били учењаци јеврејскога порекла. Паул Лабанд, меродавни тумач Устава „Другог“ Немачког царства (1871–1918.), ту државу поима као правно лице чији су чланови двадесет пет саставних држава (Laband I, 97). Само, то правно лице једнако је и у јавном и у приватном праву (Laband I, 56 итд, 114, 228). Лабанд изрично каже да је Немачко царство „самостална идеална личност“ (Laband I, 96, подвучено у изворнику). Дакле, оно у стварности и не постоји. Немачки цар, по Лабанду, није државни председник, јер није смењив и нити ма коме одговоран; он није ничији поданик; али, он није ни монарх, пошто није једини суверен, већ је, имајући у виду овлашћења Савезног већа као укупности немачких владара и слободних градова, „*удеони суверен*“ (Laband I, 216, подвучено у изворнику). У том својству, немачки цар се не разликује од председника каквог грађанског друштва! Лабанд закључује (228): „У овој јавноправној корпорацији, која је Царство, цар је онај орган који се у приватној корпорацији назива председник или директор, и његова овлашћења и дужности, његове – такорећи службене – функције одговарају у суштини овлашћењима и дужностима која уопште има председник или директор каквог правног лица“.

Други знаменити формалиста је оснивач „Бечке правне школе“ (Чисте теорије права) Ханс Келзен. За њега, држава као правно лице једнака је укупности норми позитивнога права (вид. Келзен 2001, 21 итд; Kelsen 1960, 9 итд, 76 итд, анотација 1; Kelsen 2002, 182 итд, 188 итд, 197 итд, 377). Цела поједина држава стала би у једну збирку прописа, службених гласника дотичне државе! Келзен, у ствари, на државу преноси углавном семитски верски догмат, по коме је света књига супстанција Божија (вид. Spengler, II, 298 итд). За класично доказивање

неспојивости Келзенове теорије са позитивним правом (вид. Carré de Malberg 2007, *passim*).

Наведеним релативизацијама и формализацијама државе и државне власти блиско је и марксистичко гледиште о „одумирању државе“. Држава би, наиме, „одумрла“ када се влада, то јест политика, замени техничком управом. То је чувена Енгелсова формулација о „превођењу политичке владе над људима у управљање стварима и руковођење производним процесима“ (Engels 1957, 46). Руски анархистички првак, Бакуњин, с правом је жигосао Карла Маркса (Karl Marx) као ауторитарнога комунисту и експонента немачкога јеврејства; хиперцентрализована интернационална држава за коју се Маркс и његове присташе боре, мора да има и једну „централну банку“, која би се налазила у рукама Јевреја (Bakunin 1972, 246 итд, 249). Та *светска централна банка* била би, у ствари, највећи тријумф глобализације.

Ко, међутим, *усмерава владајуће*? Преко тог питања Диги прелази ћутке. Али, француски политички писац и један од првих заговорника обнове сталешке државе, Морас (Maurras), хвата се у коштац управо са тим питањем, исправно увиђајући нужност одговора на њега. По Морасу, то су у француској републици — *четири наследне суверене конфедеративне државе*, Јевреји, протестанти, страни досељеници („метеци“), учлањени у синдикат слободног зидарства (Maurras 1928, СХХIII, анотација 1, 206 итд, са анотацијом 3, 312, где говори о „плутократском и религиозном феудализму Јевреја, протестаната и слободних зидара“, 418). Морас такође говори да изборни систем потчињава Француску „трима анонимним и неодговорним владарима, администрацији, јавном мњењу и новцу“ (Maurras 1928, 475). Он каже: „Ми живимо под режимом административнога цезаризма“ (Maurras 1928, 531) и цитира књижевника нобеловца, социјалисту Анатола Франса (Anatole France) (Maurras 1928, 486, подвучено у изворнику): „*Ми немамо више државу, ми немамо више ништа друго до администрације*“.

Данас, једно stoleће касније, увиђамо да су конфедеративне државе, феудализам и владари о којима је говорио Морас, заузеле планетарни простор поставши *турбине глобалистичкога „турбокапитализма“* (реч под наводницима потиче од америчкога економисте Е. Лутвака – E. Luttwak-a).

У сврху што темељитијега растројства државнога суверенитета, глобалисти се устремљују и на државотворне нације, залажући се за њихово скрајњивање и унапређивање „*микронација*“: Тибетанаца, Баска, Шкота, Корзиканаца, Рома итд. (Scholte, 2005, 235 итд). Само,

та прича није уопште нова. Кремије (Isaac-Adolphe Crémieux, пореклом швајцарски Јеврејин, изворнога презимена “Schweizer”), члан привремене „владе националне одбране“, — која је 4. септембра 1870. прогласила 3. француску републику, након што су Пруси код Седана заробили цара Наполеона Трећег, и које су владе скоро сви чланови или барем многи од њих били Јевреји (Drumont I, 383) — суверени велики мајстор масонерије шкотскога обреда и председник “Alliance israélite universelle” (Универзалне израелитске алијансе), изјавио је 1861. у тој алијанси (Fritsch 1944, 245): „Нације треба да нестану! Религије треба да одумру! Али Израел неће имати крај, јер је тај мали народић изабраник божји“.

При свему томе, глобалисти у погледу државе чине један изузетак, јер је нужно да постоји једна држава као извршитељ и, по потреби, целат турбина глобалистичког турбокапитализма: *Сједињене Америчке Државе* (вид. Кисинџер 2003, 280 итд; Soros 2002, 150, 160 итд). Као такве, Сједињене Америчке Државе су *цезаристичка администрација глобализације*.

(Б). Није правилно претходна раздобља глобализације видети у експанзији великих религија и цивилизација и рађању савременог европског друштва (Печујлић 2002, 16 итд). Јер, између тих процеса и глобализације не постоји непрекинута каузална веза. Таква веза, међутим, постоји између *савремене глобализације* и раздобља *империјализма*. Неспорно је да се империјализам јавља у 19. веку и окончава са избијањем Првог светског рата 1914. године (вид. Von Müller 1935, 717 итд). Било је то доба када су земље европске цивилизације, посебно Велика Британија и Француска, располагале великим колонијалним царствима. До 1914. у Африци су постојале само две потпуно независне државе: Абисинија (Етиопија) и безначајна Либерија; а у Азији, не рачунајући азијски део Русије, само Турска, Персија (Иран), Авганистан, Сијам (Тајланд), Кина и Јапан. За *динамику глобализације* јест, по нашем мишљењу, *битан однос*, са прекидима у доба светских ратова, између *Запада и Русије* (то јест *Совјетског Савеза*). Велики немачки правни писац, Карл Шмит, рекао је у једном говору који је 1929. држао у Шпанији (Schmitt 1988, 120 итд, подвучено у изворнику): „Ми у Средњој Европи живимо *на оку Руса*. Од уназад једнога века, њихов психолошки поглед прозreo је наше велике речи и наше институције; њихова виталност довољно је јака да се домогну наших сазнања и технике као оружја; њихова одважност да се послуже рационализмом и његовом супротношћу, њихова снага за правоверност у добру и у

злу, силни су. Они су остварили везу између социјализма и словенства, коју је Донозо Кортес (Donoso Cortés) предвидео још године 1848. као одлучујући догађај наступајућег столећа.

Исходиште империјализма, те самим тим и глобализма, подудар се с почетком *Кримског рата* 1853 – 1854. године.

Бечки конгрес, одржан 1815, после Наполеоновог пораза, преуредио је територијалне односе међу хришћанским државама Европе и установио убудуће важећа начела њихова међународног и уставног права. Успостављен је режим 5 великих сила, двеју западних, Енглеске и Француске; и трију источних, Русије, Аустрије, Пруске. Те силе образовале су такозвани „концерт“, који се заснивао на европској „равнотежи сила“. Бечки конгрес био је дело влада, и не нација; бејаху признате само „леgitимне“ монархије, постојеће пре Француске револуције и Наполеонових освајања. Турско царство остало је ван европског права.

Но, тај режим и та начела нису били ни складни ни дугорочни. У Француској 1830. и у Енглеској 1832. победили су либерали, који су изнудили увођење владе одговорне Доњем дому, „парламентарне монархије“. Русија, Аустрија и Пруска остале су апсолутне монархије. Раздобље од 1830. до 1854. обележила је супротност између Русије и Енглеске (вид. Seignobos 1905, 726 итд).

Руски император Николај Први изразио је жељу да посети британску краљицу Викторију. Било му је угодно и уследио је позив да посети Енглеску. Он се 31. маја 1844. искрцао у Енглеској са својом свитом, те био са највећим могућим уважавањем примљен у Лондону. Главни предмет царева разговора са краљицом био је његов предлог о подели Турске, коју је назвао „болесником на самрти“ (История дипломатии I, 423 итд). Кад тај „болесник“ умре, Русија и Енглеска, као најмоћније европске силе, ваља да поделе његову заоставштину. С тим у вези, Николај је показао спремност да помогне Енглеској да присаједини Египат (на супрот Француској, која би такође себе тамо радо видела). Заузврат, Николај је наговестио да би Русија стекла Цариград и Мореузе, као и покровитељство над кнежевинама Молдавијом и Влашком. Викторија и конзервативни управљачи, Ебердин и Пил, изразили су симпатије према царевим гледиштима, али нису хтели да потпишу никакав споразум о наслеђивању Турске.

После револуционарних 1848. и 1849. година, које су потресле Западну и Средњу Европу, те устоличења Наполеона Трећег као француског цара, Николај први хтео је поново да се погађа са Енглеском

око турске „заоставштине“. У раздобљу између јануара и фебруара 1853. он је са енглеским амбасадором Хамилтоном Сеимуром (Hamilton Seymour) обавио по том питању четири разговора. Но, овога пута били су у Енглеској на влади либерали, најистакнутији међу њима били су Палмерстон (Palmerston) и Расел (Russell), чија је странка била непријатељски настројена према Русији. Одговор на цареве увиде, који је потписао државни секретар за иностране послове, Расел, приспео је у Санкт Петербург 9. фебруара 1853. и био крајње одбојан. У том одговору се каже да се не може сматрати да је Турска близу пропасти; уједно, Француска и Аустрија би се с неповерењем држале према одговарајућем англо-руском споразуму. Николај, погрешно проценивши да се ниједна од великих Сила неће мешати, одлучио је да иде сам против Турске.

Сукоб се усложио услед спора између палестинских католика, чији је покровитељ била Француска, и палестинских православца, чији је покровитељ била Русија, око тога која ће црква држати кључеве од светих места (Храма Рођења Христовог у Витлејему и Светог Гроба у Јерусалиму). Како Русија тако и Француска искале су од султана, претећи силом, да питање реши у корист оне цркве коју су заступале. При том се Француска позивала на повластице које је Турска 1740. доделила католицима, а Русија на одредбе Кучук–Кантарџијског мировног споразума. Само, Русија је ишла и даље, захтевајући од султана да Русији призна покровитељство над свим православним хришћанима Отоманске империје. Султан то одбије. Заузврат, руска војска 21. јуна 1853. пређе Прут и заузме турске вазалне кнежевине Молдавију и Влашку. Јавно мњење у Француској и Енглеској било је за рат са Русијом. Ради одбране Турске, Наполеон Трећи и енглеска влада упуте своје флоте у Мореузе. *Европски „концерт“ био је неопозиво развргнут* (Seignobos 1905, 747).

Турска је 4. октобра 1853. објавила рат Русији. Француска и Велика Британија предале су 27. фебруара 1854. ултиматум Русији, са захтевом да повуче војску из подунавских кнежевина. Те пошто је Русија тај ултиматум одбила, оне јој 27. марта 1854. објаве такође рат. О ратним циљевима Енглеске навелико је расправљала тамошња штампа. Но, најпотпуније их је изложио Палмерстон (Palmerston), „душа“ кабинета лорда Абердина (История дипломатии I, 447). У основи, ти циљеви сводили су се на ово: Аландска острва и Финска враћају се Шведској; Прибалтички крај одлази Пруској; краљевина Пољска успостављала би се као брана између Русије и Немачког савеза; Молдавија

и Влашка са свим ушћима Дунава отишли би Аустрији, а Ломбардија и Венеција прешле би из Аустрије у Краљевину Сардинију (Пијемонт); Крим и Кавказ одузели би се од Русије и припојили Турској, с тим што би део Кавказа, који Палмерстон назива „Черкезија“, постао вазална држава Турске. Наполеон Трећи, далековидо предвиђајући могућност савеза Француске и Русије, био је, међутим, против прекрајања Русије.

Рат се водио на више руских приобалних тачака, али се напад Енглеске и Француске усредоточио на Крим. Борбе су биле изузетно тешке и крваве. Љута зима и епидемије уништиле су половину енглеске војске, због чега се јавно мњење у Енглеској огорчило, што је довело до пада владе (Seignobos 1905, 752). На позив Наполеона Трећег, у рат се укључила и Краљевина Сардинија и послала на Крим један експедициони корпус, који се тамо појавио у мају 1855. године. Једини значајнији успех савезника био је заузимање Севастопоља, којег су Руси при повлачењу потпуно порушили. Николај Први напрасно умире 2. марта 1855. и наслеђује га Александар Други. Наполеон Трећи, који новом цару изјављује саучешће, руском председнику владе, Несселродеу, изражава спремност за прекид непријатељстава. Овај потпоњи прави грешку и о том приправљању терена за мир обавести бечки двор. Сада Аустрија упуту Русији ултиматум, па руски политички врх, закључивши да би за Русију био претежак терет да у Галицији ратује и са Аустријом, 20. децембра 1855. тај ултиматум прихвати, што је довело до Париског мировног уговора идуће године.

Дотле су Руси Аустрију сматрали не само пријатељском земљом, већ и вечитим дужником. У време револуције од 1848. Аустрија се распала, јер се Угарска потпуно осамосталила од ње. Но на молбу цара Фрање Јосифа, Николај Први пошаље преко Карпата армију од 120.000 војника, на челу са генералом Паскијевичем, и мађарска војска 13. августа 1849. код Арада би принуђена да капитулира, чиме је Аустрија била поново уједињена и спасена. Била је то, у ствари, *највећа историјска грешка Русије*. Јер, да је пустила да Аустрија пропадне, не би могло да дође до хабсбурговских империјалистичких завојевања на Балкану, али можда ни до Првог светског рата, јер се Немачка, без ослонаца на велику Аустрију, не би лако усудила да ратује против Антантиних империја. После Парискога мира, у Русији је завладала таква мржња на Аустријску царевину, да је њено уништење постало императив руске политике. Нови министар иностраних дела и касније председник владе, кнез Горчаков, истакао је (Reiners 1980, 269): „Аустрија није држава; она је само влада“.

Дана 30. марта 1856. потписан је Париски мировни уговор. Русији би враћен Севастопољ, али је један део јужне Бесарабије морала да уступи Молдавији. Вазалним кнежевинама Турске, Влашкој, Молдавији и Србији би потврђена аутономија, али њихов покровитељ није више била Русија, већ је над њима било успостављено заједничко покровитељство Сила. Црно море би неутралисано, то јест, Русија није смела да на њему држи ратне бродове. На захтев Русије, то ограничење укинула је Лондонска конференција, одржана у јануару 1871. године. Зајемчена је слобода пловидбе Дунавом. Жеља Аустрије да као награду за издају Русије получи право да војно окупира Молдавију и Влашку, не буде услишена (История дипломатии I, 459 итд).

Отприлике до стварања „другог“ Немачког царства под хегемонијом Пруске 1871. године, односи између Русије и Пруске били су на завидној висини. Тако је дубоко религиозни и староковни конзервативац, пруски краљ Фридрих Вилхелм Четврти, за време Кримског рата био убеђен да ће казна Божија стићи онога ко за Мухамеда ратује против Христа; Енглеска се, по краљевом мњењу, заплела у родоскрвну везу са паганством и револуцијом (вид. Reiners 1980, 231). Само, геополитички чинилац усмерава пробуждени немачки империјализам против Русије, који империјализам, хтео он то или не, мора да игра на аустријску карту. Овоме преусмерењу такт даје либерализам, који окупља цвет немачке интелигенције с почетка 20. века. Ту су, између осталих и Герхарт Хауптман (Gerhart Hauptmann) и Томас Ман (Thomas Mann). Још 1907 – 1908. немачки либерали сасвим отворено расправљају о разбијању Русије (Heer 1964, 398). Из политичких списа највећег немачког социолога, либерала Макса Вебера, кипти необуздана мржња на Русију и Русе (Weber 1980, 69 итд, 197 итд). Одатле до Хитлеровог Трећег рајха пут је кратак. Немачка је са Совјетским Савезом 23. августа 1939. закључила уговор о ненападању и консултовању с важењем од десет година. Но, не задуго потом, Хитлер је наредио да се, разуме се у највећој тајности, изради план напада на Совјетски Савез, назван по надимку чувенога цара из 12. века, подухватом „Барбароса“. Кратко време пре почетка „Барбаросе“, Хитлер даје две знамените смернице у вези са ратом у Совјетском Савезу. Прва је од 3. марта, друга од 30. марта 1941. године. Прва гласи (Overesch 1991, 156): „Овај наступајући војни поход више је него само окршај оружјем; он такође води до борбе између двају погледа на свет. Да би се тај рат окончао, није довољно, због ширине простора, да се потуче непријатељска оружана сила. Целокупна област мора бити растављена на

државе са сопственим владама са којима можемо да закључимо мир“. А друга (Overesch 1991, 163): „Уништење бољшевичких комесара и комунистичке интелигенције. Нове државе морају бити социјалистичке државе, али без сопствене интелигенције“. Русија дакле мора бити распарчана по нахођењу немачких освајача на мноштво државица настањених необразованим *државним робовима*, у чему је смисао става да те државице морају бити „социјалистичке“.

Хитлеровска Немачка изгубила је рат. Главни победник био је стаљинистички Совјетски Савез. Та држава се увећала и према идеолошки непријатељском Западу изградила браник сателитских држава које су биле или у саставу Трећег рајха или његове савезнице. Са тим државама Совјетски је Савез 1955. образовао војни блок, „Варшавски пакт“, као противтежу 1949. основаној антисовјетској војној алијанси Запада, „Северноатлантском пакту“ (НАТО-у), као наследнику „Тројног пакта“ Немачке, Италије и Јапана.

Но, после средине 1985-их, колективном се Западу осмехнула невероватна срећа, јер је у Совјетском Савезу, односно Русији, добио два „тројанска коња“: Горбачова (Горбачёв) и Јељцина (Ельцин).

Михаил Горбачов, рођен 1931. године, спадао је у млађу генерацију совјетских партократа. И када је у марту 1985. постао генералним секретаром Комунистичке партије Совјетског Савеза, што ће рећи *диктатором* те земље, био је такорећи непознат. Већ прве године своје владавине избацио је као циљ своје политике гесло „*перестројка*“ (преусмерење). Шта је он намеравао да учини са перестројком, остало је тајна коју је са собом однео у гроб. Али, плодови перестројке били су убитачни за совјетску „Троју“. За Горбачова важи следеће место из Јеванђеља по Матеју (глава 7, стихови 15. и 16.): „Чувајте се од лажних пророка, који долазе к вама у одијелу овчијему, а унутра су вуци грабљиви. По родовима њиховијем познаћете их. Еда ли се бере с трња грозђе, или с чичка смокве?“

Горбачов је књигу под насловом „Перестројка“ објавио 1987. и она је исте године изашла и на српском, обухватајући Горбачовљеве реферате, изјаве и интервјуе из 1986 – 1987. године (Горбачов 1987, *passim*). Донет је и основни закон „перестројке“, Закон о социјалистичком предузетништву, који је ступао на снагу 1. јануара 1988. и централно планирање замењивао тржишним надметањем између државних предузећа. Раније, у другој половини 1960-их, то је као „средњи пут“ између западнога приватног капитализма и источнога државног социјализма предлагао чехословачки економиста и политичар Ота Шик

(вид. Nolte 1985, 400, 514). Само, тај модел још нигде није у пракси био провераван. У Совјетском Савезу довео је до распада економског система. У земљи је још 1987. владало мишљење да је перестројка дотле везана за Горбачова и његову личност, да би његовим нестанком и она престала да постоји (Додер и Бренсон 1991, 211). Потом се Горбачов досетио да је за спас перестројке неопходна уставна реформа.

Та уставна реформа означила је, у ствари, почетак краја система који је Горбачов затекао дошавши на власт. О дотичној реформи решавала је 19. конференција Комунистичке партије, чији је рад отпочео 28. јуна 1988. године. Усвојено је схватање Горбачова да нови највиши орган савезне власти буде Конгрес народних посланика Совјетског Савеза. Сличан врховни орган постојао је и у лењинском Уставу од 31. јануара 1924. године. С тим, што је Горбачов хтео да његов Конгрес, који је бројао 2.250 чланова, има већи легитимитет од Врховног совјета, који је и даље задржан, будући да му је припадала уставотворна власт и да је бирао председника Врховног совјета као фактичкога шефа државе. Значајно је да реформисани Устав није више предвиђао монопол Комунистичке партије и њој прикључених организација на утврђивање кандидата за народне посланике. Тиме су „одшкринута“ врата за увођење вишестраначкога система.

Народни посланици Совјетског Савеза изабрани су 25. маја 1989. и новоизабрани Конгрес је тајним гласањем огромном већином, са 2.123 гласа за и само са 87 гласова против, изабрао Горбачова за председника Врховног совјета. Следећи избори за народне посланике Совјетског Савеза заказани су већ за 11. децембар 1989. и новоизабрани Конгрес требало је да врши уставотворну власт: да укине члан 6. Устава који је предвиђао Комунистичку партију као руководећу и усмеравајућу снагу у совјетском друштву и да уведе установу председника Совјетског Савеза. Оволика журба са тако значајним уставноправним питањима баш у то време требала је да одвуче пажњу грађана од истовременог решавања *судбинских питања спољне политике*. Наиме, Горбачов је у лето 1989. саопштио својим савезницима из Варшавског пакта, да совјетски тенкови неће више штитити њихове комунистичке режиме од унутрашњих немира и преврата (вид. Додер и Бренсон 1991, 323). „Јер“, могао се питати Горбачов у разговорима са њима, „ако се комунизам укида у Совјетском Савезу, каква је *логика* да се комунизам брани ван совјетских граница?“ Само, нису у питању биле границе комунистичкога режима, већ државе, која се тада звала Совјетски Савез, а заправо била *историјска Русија*. Није потребна посебна „логика“, а да

не буде јасно, да ће се све те државе, кад из њих оде руска војска, као 1941. окренути против Русије.

Према непријатељима Русије, Горбачов је показао услужност и широкогрудост да не могу бити веће. Средином јула 1991. године, сада већ као председник Совјетског Савеза, позвао је немачкога канцелара Хелмута Кола, у Ставропољ, на разговор у четири ока. Том се згодом Горбачов сложио „да нова, уједињена Немачка буде чланица НАТО-а“ (Додер и Бренсон, 1991, 362). Хтео је Горбачов и да 1991. преговара са Јапаном око предаје Курилских острва, која је Русија вратила после победе у рату 1945. године! Но, председник Русије, Борис Јељцин, упозорио је „дарежљивца“ да Курилска острва не припадају њему, него Русији (Додер и Бренсон 1991, 360). Запад се своме „тројанском коњу“ Горбачову одужио да не може бити боље. Доделио му је Нобелову награду за мир за 1990. годину!

Када се Борис Јељцин 7. и 8. децембра 1991. у Беловешком честару са председницима других двеју држава оснивачица Совјетског Савеза, Белорусије и Украјине, договорио да Совјетски Савез престаје да постоји, а да на његово место ступа Заједница Независних Држава, они су о томе прво обавестили председника Сједињених Америчких Држава, Џорџа Буша (George Bush), а тек потом развлашћеног Горбачова (Медведев 2009, 114). Јељцин и Горбачов нису, наиме, били идеолошки противници, већ лични супарници у борби за власт.

Устав Руске Федерације (Русије), који је израдио Јељцин са својим штабом и који је усвојен на референдуму 12. децембра 1993. године, успоставио је *неопрезиденцијалистичку републику*. По нашем схватању, неопрезиденцијализам спада међу такве облике државне власти у којима *извршина власт* има првенство над другим гранама државне власти, које облике државне власти називамо *ауторитарним* (Петровић 2021, 19 итд). Неопрезиденцијализам није једини облик ауторитарне власти. Пре њега, то је уставна монархија. Ауторитарне облике државне власти не треба мешати са диктатуром. Диктатура је правно неограничена власт, неограничена ни сопственим законима. Диктаторска власт, уосталом, не мора припадати носиоцу извршне власти, Режим Конвента у доба Француске револуције од 1789. године био је диктатура.

Гесло Горбачовљевог режима била је „перестројка“. Гесло Јељцинове владе била је „*приватизација*“. Сасвим у сагласности са схватањима својих неолибералних саветодаваца, Јељцин је будзашто дао да се распродају државна предузећа, па чак и део ратне морнарице. По

руском Уставу (чл. 71, тач. и. и м.), у власништву Руске Федерације налазили су се: федерални енергетски системи, нуклеарна енергетика, нуклеарни материјали, федерални транспорт, делатност у космосу, војноиндустријски комплекс. Све остало могло је прећи у приватну својину.

Поступак приватизације био је следећи (Медведев 2009, 179 итд): свако предузеће, сваки предмет приватизације имао је своју „билансну цену“ евидентирану у пословним књигама. Године 1991. одређено је да билансна цена производних фондова Руске Федерације износи један трилион и 260,5 милијарди рубаља. Када је овај износ подељен са бројем становника Русије (148,7 милиона), добивен је број од 8.476 рубаља. Влада Русије заокружила је тај број на 10.000 рубаља, чиме је одређен удео власништва сваког грађанина, те је следствено томе сваки грађанин добио *ваучер* који је гласио на тај износ. Године 1991. износ од 10.000 рубаља изгледао је знатним. Он је покривао педесет одсто цене аутомобила марке „жигули“ или „москвич“. Међутим, услед галопирајуће инфлације, која је такође уништила штедне улоге руских грађана, 1993. цена тог ваучера била је мања од цене једне боце вотке. Појавили су се купци обесцењених ваучера, па је већ 1994. већи део ваучера био у власништву између 30.000 и 40.000 лица. Приватизација је вршена са лицитацијом, а некада и без ње. Рецимо, дивовски аутомобилски завод „Лихачов“ (ЗИЛ), који је заузимао простор већи од хиљаду хектара у Москви и запошљавао више од 103.000 лица, приватизован је за 800.000 ваучера, који су прикупљени широм Русије. Све у свему, приходи руске државе од приватизације били су мањи од један одсто њеног буџета. Али, циљ приватизације, уништење економске основе комунизма, Јељцин је постигао.

Појавила се скупина од петнаестак велекапиталиста, прозваних „олигарсима“, од којих су најагресивнији настојали да задобију пресудан утицај на извршну власт, што им је понекад и полазило за руком, због чега су називани и „колективним Јељцином“ (Медведев, 2009, 375). Споменимо само ове од њих, од којих су неки имали и двоструко – руско и израелско – држављанство: Березовског, Гусинског, Чубајиса, Фридмана, Швидлера, Ходорковског. Као чланове Јељциновог тима, које је он час пуштао да играју, час слао на клупу за резервне играче, споменимо и Гајдара, Бурбулиса и Фјодорова. Солжењцин (Solzhenitsyn) их је назвао „фебруаристима“, смерајући на оне политичке креатуре које су у фебруару 1917. обориле руског цара (вид Медведев 2004, 359).

Чудовиште које је породило Јељцинов неолиберализам била је *мафија*. Но, како примећује Станислав Говорухин, писац „Велике криминалне револуције“, књиге бестселера у Русији 1995. године (Говорухин 1995, 44): „Код нас се ни мафија не ствара као у целом свету — одоздо навише, него од врха наниже, од високог владиног чиновника. У конкретном случају — од Председника“. Историчар Медведев наводи да су структуре организованог криминала 1993. године контролисале до 40 одсто укупне унутрашње производње у Русији (Медведев 2009, 187). А према изворима од 1996. које наводи Печујлић (Печујлић 2002, 123) више од 60 одсто руске економије налази се под контролом мафије. У доба Јељцинове владавине, штампа је мафију називала „петом влашћу“. Процењивало се да крајем 1995. број бојовника криминалног света, народ их је називао „бул теријерима“, износи око 600.000, што одговара бројном стању десет потпуно развијених армија (Медведев 2009, 187 итд). Ти бојовници извршавали су најтежа кривична дела, као што су наручена убиства и трговина белим робљем (где спадају и отмице деце). Међутим, када је отпор власти узимао маха, мафија јој се стављала на располагање. Тако је 5. октобра 1993. Гајдар преко телефона замолио организирани криминал упомоћ, па су „бул теријери“ обукли панцирне кошуље. „Помоћна полиција!“ (вид. Говорухин 1995, 124).

Било је више покушаја да се определи друштвено уређење у Русији Јељцинова доба. Рецимо, Сорош је то уређење назвао „лоповским капитализмом“ (Медведев, 2004, 348). Уважавајући и уставноправне поставке, јељциновски политичко-економски систем можемо определити као *либерално–мафијашки неопрезидијализам*. Јељцину богатство, посед новца као циљ по себи није значео много. Најважнија била му је власт. Новац му је, пре свега, био битан за одржање власти. Тако је за кредит Међународног монетарног фонда од десет милијарди долара, Јељцин дао сагласност америчком председнику Клинтону да бомбардује босанске Србе, јер му је тај новац био потребан за председничке изборе 1996. године (вид. Martin & Schumann 1998, 296). Те председничке изборе историчар Медведев назива „прљавим“ (Медведев 2009, 226 итд, 231 итд). Јељцин је такође продао сагласност Клинтону да на пролеће 1999. бомбардује Србију. Наиме, Банка Русије је почев од фебруара 1993. издавала државне краткорочне обвезнице (ГКО) без покрића. Тадашњи председник руске владе, Виктор Черномирдин (Viktor Chernomyrdin), називао је ту нову општенародну превару „нормалним финансијским инструментом“. Но, у августу 1998. дошло је до слома тржишта државних краткорочних обвезница;

Русија је практично банкротирала, јер није више могла да исплаћује ни унутрашње ни спољашње дугове. Само, сада се опет појавио Међународни монетарни фонд с новим кредитом од десет милијарди долара (Јељцин, 2000, 169). Јељцин у свом дневнику бележи (2000, 192, 194): „Ипак, ова је криза била другачија од свих претходних. Она је ударила средњу класу која се тек успела развити; ударила је власнике, пословне људе, предузетнике и професионалце. Али, све оно што је напала створили смо због њих... Још једном смо се нашли на рубу, али је судбина(!) спасила Русију“. „Судбина“, то су били натовски бомбардери над Србијом. Јељцин је послао у Београд свога поузданика, „гасног барона“ Черномирдина, чији је притисак на председника Милошевића довео до окупације Косова и Метохије снагама НАТО-а (Јељцин 2000, 241 итд, 244).

Година 1999. била је по Јељцина крајње тешка. Почетком године, анкета јавног мњења показивала је да су најпопуларнији политичари у Русији комунистима блиски председник владе Примаков и градоначелник Москве Лужков; Јељцин се обрео тек на десетом месту (Медведев 2009, 268). У лето 1999. отпуштени премијер Јевгениј Примаков, чија је популарност стално расла, и московски градоначелник Јуриј Лужков основали су нову коалицију „Отаџбина — Сва Русија“; она се изјашњавала као центристичка, али је њена линија била антијељциновска. У Државној думи, дому народних посланика Федералне скупштине, у коме је почивало тежиште парламентарне власти, ни после избора 1993. ни после избора 1995. Јељцинове присташе нису представљале озбиљну снагу; релативну већину имали су комунисти. Јељцин, и иначе тешко болестан, сматрао је да нема изгледа на председничким изборима 2000. године. Нарочито га је забрињавала нова странка „Отаџбина“. Она је са Јељциновим противницима могла да буде тако јака, да би могла да покрене поступак измене Устава и укидање неопрезидијализма. За председника Русије био би, највероватније, 2000. изабран Примаков.

Ни спољнополитичка ситуација није изгледала добро за Русију. Варшавски пакт био је и формално укинут 1. јула 1991. године. Русија није више представљала опасност по Запад; штавише, тежила је што блиским односима са њим. Логично би било да и НАТО буде укинут, или барем преображен у чисто политичку организацију, као што се после Првог светског рата Британско царство преобразило у Заједницу народа. Међутим, Запад је, напротив, повећавао притисак на Русију. Патријарх америчке дипломатије и глобалиста Хенри Кисинџер

је написао (Кисинџер, 2003, 80 итд): „Русија се мора помирити са губитком царства... НАТО се мора сачувати као заштита од поновног империјализма Русије“.

Све наведене околности навеле су Јељцина да 9. августа 1999. за председника владе и свог наследника именује дотле готово непознатог свога поузданика Владимира Путина. Најпрече што је од Путина тражио, било је да образују нову странку која ће на наредним изборима победити опозицију. Тако је настала коалиција „Јединство“, која је уживала Путинову подршку. Но, Путин је задобио руске грађане успешним вођењем рата против чеченских сепаратиста. Избори за Државну думу одржани су 19. децембра 1999. године и донели су велики успех „Јединству“, које се безмало изједначило са комунистима. Изабрана је велика skupина независних кандидата. Десничари и блок Примаков-Лужков освојио је седам до осам одсто гласова. Либерална демократска странка Жириновског и Јабука Јавлинског получиле су нешто мање. Левичари нису више имали парламентарну већину. Јељцин се 31. децембра повлачи именујући Путина за вршиоца дужности председника Русије. На ванредним председничким изборима 26. марта 2000. Путин је изабран већ у првом кругу, добивши 53 одсто гласова. Он је постао несумњиви национални вођа.

Политика новог првака је центристичко-популистичка. Облик његове владавине може се одредити као *социјални неопрезидијализам*. Режим објављује рат безакоњу и корупцији. Он „ломи врат“ политизујућем олигархату, али, заузврат, подстиче легалан бизнис, нарочито средњи и мали (вид. Медведев 2004, 202 итд, 354 итд, 710 итд). Пошто су старе супротности нестале, „Јединство“ и „Отаџбина“ уједињују се на пролеће 2001. у општенародни покрет.

Но, Запад је нарочито узнемирила Путинова тврдња да је „распад Совјетског Савеза – општенародна трагедија огромних размера“. Путинову делатност критикује и Михаил Горбачов, али ретко ко обраћа пажњу на његове изјаве (Медведев 2009, 298 итд).

Али, раскид са Западом је неминован због Путиновог одбацавања *глобализације*. Занимљиво је да је идеју „*вишеполарнога*“ свега изнео као своју Борис Јељцин када је крајем 1999. посетио Пекинг. Он утврђује да је ту његову идеју, које је постао свестан од завршетка Хладног рата, „Кина одувек подржавала“ (Јељцин 2000, 161, 159 и анотација 40). Званична Русија и Кина ту антиглобалистичку идеју данас и даље подржавају и продубљују. У савременом свету постоје четири велика историјска субјекта: *Евроазија (чији су стожери Русија и Кина)*,

колективни Запад, Исламски свет и Латинска Америка. Шифра глобализације јесте „крај историје“ (вид. Фукујама 2002, 501 итд). Та шифра није тачна. Тачно је то, да се у књизи историје окренуо један лист.

ЛИТЕРАТУРА

Додер, Душко и Бренсон, Луиз. 1991. *Пут без повратка: политичка биографија Михаила Горбачова*. Београд: Филип Вишњић.

Говорухин, Станислав. 1995. *Велика криминална револуција: Има ли Русија будућности?* Београд: Филип Вишњић.

Горбачов, Михаил. 1987. *Перестројка*. Београд/Загреб: КИЗ центар Београд/РО Спектар Загреб.

Јељцин, Борис. 2000. *Поноћни дневници*. Загреб: V.B.Z.

Келзен, Ханс. 2001. *Главни проблеми теорије државног права, развијени из учења о правном пропису*. Београд/Подгорица: Службени лист СРЈ Београд/ЦИД Подгорица.

Кисинџер, Хенри. 2003. *Да ли је Америци потребна спољна политика? У сусрет дипломатији 21. века*. Београд: БМГ.

Медведев, Рој. 2009. *Борис Јељцин — Русија на крају 20. века. Запажања једног историчара*. Београд: Службени гласник.

Медведев, Рој. 2004. *Владимир Путин: четири године у Кремљу*. Београд: Просвета.

Петровић, Милан. 2020. *Личност против странке: оглед из политичке философије*. Београд: Catena Mundi.

Петровић, Милан. 2021. *Од правне државе до титоистичке диктатуре у Србији од 1944. до 1990*. Београд: Catena Mundi.

Печујлић, Мирослав. 2002. *Глобализација – Два лика света*. Београд: Гутенбергова галаксија.

Фридман, Милтон. 1997. *Капитализам и слобода*. Нови Сад: Global book.

Фукујама, Френсис. 2002. *Крај историје и последњи човек*, Подгорица/Бања Лука: CID, Romanov.

Хајек, Фридрих. 2012. *Пут у ропство*. Београд: Службени гласник.

Шолте, Јан Арт. 2009. *Глобализација – критички увод*, Подгорица: ЦИД.

Bakunin, Michail. 1972. *Staatlichkeit und Anarchie und andere Schriften*. Frankfurt, Berlin, Wien: Herausg. v. H. Stuke.

Bodin, Jean, 1583/1977. *Les six Livres de la République*, 2-ème réimpression de l'édition de Paris, Aalen: LGF – Livre de Poche.

Burdeau, Georges. 1979. *Le libéralisme*. Paris: Seuil.

Carré de Malberg, Raymond. 2007. *Confrontation de la Théorie de la formation du droit par degrés, avec les idées et les institutions consacrées par le droit positif français relativement à sa formation*, reprint. Paris: Dalloz.

Hermann, Conrad. 1806. *Deutsche Rechtsgeschichte: Band II: Neuzeit bis 1806*. C.F. Müller.

Stolze, D.u.a. 1969. *Der Kapitalismus*. München: Unbekannt.

Drumont, Édouard Adolphe. 1886. *La France Juive: Essai d'histoire contemporaine*, 2-ème. Paris: Paris C. Marpon & E. Flammarion.

Duguit, Leon. I. 1027. *Traité de droit constitutionnel*, 3-ème éd. Paris: Hachette Livre BNF.

Duguit, Leon. II. 1928. *Traité de droit constitutionnel*, 3-ème éd. Paris: Hachette Livre BNF.

Duguit, Leon. III. 1930. *Traité de droit constitutionnel*, 3-ème éd. Paris: Hachette Livre BNF.

Engels, Friedrich. 1957. *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*. Berlin: Zenodot Verlagsgesellscha.

Fritsch, Theodor. 1919. *Handbuch der Judenfrage : eine Zusammenstellung des wichtigsten Materials zur Beurteilung des jüdischen Volkes*. Hamburg: Sleipner.

Fukuyama, Francis. 2006. *America at the Crossroads. Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy*. New Haven/London: Yale University Press.

Heer, Friedrich. 1964. *Europa, Mutter der Revolutionen*. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag.

Hefele, Carl Joseph. 1867. *Conciliengeschichte*. Freiburg im Breisgau: Nabu Press (reprint published in 2012).

Hellbling, Ernst C. 1956. *Oesterreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*. Wien: Springer.

Jurjevich, Ratibor-Ray M. 1965. *The War On Christ In America*. Denver: Ichthys Books Distribution.

Müller, K.A. Von. 1935. In K.A. Müller K. A. Von & P.R. Rohden. *Knaurs Weltgeschichte: Von d. Urzeit bis zur Gegenwart*. Berlin: Berlin, Verlag von Th. Knaur Nachf.

Kelsen, Hans. 1960. *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts. Beitrag zu einer reinen Rechtslehre*. Nachdruck, Aalen.

Kelsen, Hans. 2002. *General Theory of Law and State*, пето издање. Union, N.J.

Kisindžer, Henri. 1976. *Obnovljeni svijet. Metternich, Castlereagh i problemi mira. 1812 – 1822*. Zagreb: Matica hrvatska.

Von Mizes, Ludvig. 1999. *Od plana do haosa*. Novi Sad: Global book.

Laband, Paul. 1911. *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, 1. издање. Tübingen: Laupp.

Ludvig, Emil. 1939. *Roosevelt: studija o sreći i moći*. Zagreb: Književnik.

Martin, Hans-Peter & Schumann, Harald. 1998. *Die Globalisierungsfalle. Der Angriff*

auf Demokratie und Wohlstand, 10. Aufl. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch.

Maurois, André (d.i. Émile Salomon Wilhelm Herzog). 1965. *Die Geschichte per USA von Wilson bis Kennedy*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.

Maurras, Charles. 1928. Ch. Maurras, *Enquête sur la Monarchie, suivie de: Une campagne royaliste au Figaro et Si le coup de force est possible*. Versailles: Paris : Nouvelle librairie nationale.

Nolte, Ernst. 1985. *Deutschland und der Kalte Krieg*, 2. Aufl. Stuttgart: Stuttgart Klett-Cotta.

Young, William H. 1962. *Ogg and Ray's Introduction to American Government*, 11. издање. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc.

Saal Overesch, Manfred. 1991. *Das III. Reich 1939-1945. Eine Tageschronik der Politik – Wirtschaft – Kultur*. Augsburg: Weltbild Verlag Augsburg.

Quaritsch, 1970. *Staat und Souveränität, 1: Die Grundlagen*, Frankfurt (M.)

- Reiners, Ludwig. 1980. *Bismarcks Aufstieg 1815 – 1864*. München: dtv.
- Ripert, Georges. 1955. *Les forces créatrices du droit*. Paris: Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence.
- Schattschneider, E.E. United States: The Functional Approach to Party Government, 1957:E.E: Schattschneider, in: *Modern Political Parties. Approaches to Comparative Politics*, Ed. by S. Neumann, Chicago/ London/Toronto
- Schmitt, Carl. 1985. *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924 – 1954. Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954.: Materialien zu einer Verfassungslehre*, 3. Aufl. Berlin (reprint from 2003.)
- Schmitt, Schmitt. 1988. *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar – Genf – Versailles 1923 – 1939*, 4. издање. Berlin: Duncker & Humblot.
- Scholte, Jan Aart. 2005. *Globalization: A Critical Introduction*, 2. издање. Basingstoke, Hampshire/New York: Red Globe Press.
- Seignobos, Charles. 1905. *Histoire politique de l'Europe contemporaine, évolution des partis et des formes politiques 1814 – 1896*, 4-ème éd. Paris: Kessinger Publishing (reprint from 2010).
- Sherwood, Robert E. 1952. *Ratne tajne bijele kuće*. Zagreb: ZORA – Zagreb.
- Soros, George. 2002. *On Globalization*. Oxford: Hachette Book Group.
- Spengler, Oswald. 1922. *Der Untergang des Abendlandes - Zweiter Band: Welthistorische Perspektiven (Großdruck)*, 1. bis 15. Aufl. München: Ssel (reprint from 2023).
- Trotsky, Leon. 1963. *De la révolution*. Paris: Editions de minuit.
- Weber, Max. 1980. M. Weber, *Gesammelte politische Schriften, Herausg. v. J. Winckelmann*, 4. Aufl. Tübingen: UTB, Stuttgart.
- Wedgwood, C.V. 1990. *Der 30jährige Krieg*. München: Neuausg.Milan Petrović

Milan Petrović

GLOBALIZATION, THE STATE, RUSSIA

Resume

This paper is structured in two parts. The first part deals with the problem of the morphology of globalization and the state. The second part covers the dynamics of the relationship between globalization and the state, where the influence of the West on Russia comes to the fore, and *vice versa*. The author points to neoliberalism as the ideological basis of globalization, refuting the incorrect understanding that the emergence of state sovereignty is a consequence of the 17th century Peace Treaty of Westphalia, by which the supporters of globalization call into question the concept of the state and state-building nations. In this regard, referring to the work of Jean Bodin – the forefather of the concept of sovereignty, the paper shows that sovereignty is linked to the very essence of the state. Neoliberalism and, hence, globalization have a devastating effect on the state and society, as evidenced by the world economic crisis of 1929 (the Great Depression), as well as the “Perestroika” (restructuring the Soviet Union political and economic systems) and the Russian “privatization” program in the 1990s. These phenomena thus prove that the “road to slavery” is not state interventionism but non-interventionism as its opposite. The globalization code is “end of history”. However, we may observe nowadays that the code has been contested and refuted.

Keywords: globalization, morphology and dynamics, state sovereignty, endangering Russia, dissolution of the Soviet Union.

ВИКТИМОЛОШКИ АСПЕКТИ ЗАКОНА О СПРЕЧАВАЊУ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

Сажетак

У раду су сагледани виктимолошки аспекти Закона о спречавању насиља у породици, који су указали да је у циљу остваривања потпуне и адекватне заштите жртава насиља у породици неопходна благовремена мултисекторска сарадња свих релевантних институција и установа које примењују овај закон. Позитивни ефекти оваквог приступа су се одразили на учесталије пријаве насиља у породици и на адекватнију заштиту и подршку жртвама насиља. Како би се сагледао предметни аспект, радом је обухваћен приказ казнене политике Основних судова пре и након примене Закона о спречавању насиља у породици. Аутор је кроз приказану статистику показао да је доследна примена закона и адекватна подршка жртвама резултирала успостављањем јаче правне сигурности. Дакле, апострофирана је узрочно–последична веза поверења жртва у надлежне институције, односно пријаве насиља, са једне стране и санкционисања учиниоца насиља, са друге стране. Статистичком анализом лица осуђених за кривично дело насиље у породици пре и након примене Закона о спречавању насиља у породици, видимо позитивне аспекте овог превентивног закона кроз већи број процесуираних учинилаца кривичног дела насиље у породици.

* Ауторка је државна секретарка у Министарству правде Републике Србије, мастер правних наука са положеним правосудним испитом. Електронска адреса ауторке: bojana.bogdanovic@rocketmail.com; ORCID: 0009-0008-8672-6828.

Кључне речи: механизми подршке и заштите жртава насиља у породици, Закон о спречавању насиља у породици, процена ризика, хитне мере, казнена политика основног суда.

1. УВОД

Насиље у породици је негативан вид друштвене појаве која је широко распрострањена и присутна у свим етапама историјског и цивилизацијског развоја друштва, па је тако приметна већ код првих заједница људи код којих је долазило до успостављања међусобних односа по принципу доминације јачих над слабијима. Тек у новијој историји можемо рећи да се активно развила свест друштва о насиљу у породици, као друштвеном проблему и тек тада се почело активније указивати на његове штетне последице и на потребу да се оно правно уреди и санкционише. Насиље у породици се испољава кроз манифестацију моћи, у виду штетног понашања једног члана породице којим се угрожава телесни интегритет, духовни мир и спокојство другог или осталих чланова породице. Дакле, насиље у породици представља вишедимензионални проблем који је тешко у потпуности искоренити. Предрасуде које су дубоко инкорпорисане у корене традиције једног друштва, често су те које омогућавају да поједини појавни облици насиља у породици остану „непримећени“, остајући тако под велом културног наслеђа, потпуно прихватљиви за друштво у коме се испољавају.

Обележја насиља у породици се испољавају кроз успостављање контроле над жртвом и то најчешће у континуираном дејству. У веома малом броју случајева насиље у породици се испољава као краткотрајни чин, односно акт који се само једанпут догодио, те је и извршењу појединих кривичних дела и са најтежим, смртним исходом, често претходио одређени, дужи период психичког, физичког, економског, сексуалног или другог облика насиља у породици. Успостављање контроле над брачним, односно ванбрачним партнером или другим члановима породице, над којим се врши насиље, јесте кључан моменат када почиње процес насиља у породици. Суштина контроле лежи у тежњи да се успостави апсолутна доминација над жртвом насиља и да се сломи сваки вид отпора код жртве. Неретко, учинилац насиља манипулацијом и обманом уверава лице над којим врши насиље да то чини за њено/његово добро, тако да то лице најчешће није ни свесно тренутка када је постало жртва.

2. НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ У КОНТЕКСТУ ПОЗИТИВНОГ ПРАВА

Уставом Републике Србије зајемчена су основна људска права. Чл. 19. прописује да „јемства људских и мањинских права у Уставу служе очувању људског достојанства и остварењу пуне слободе и једнакости сваког појединца у праведном, отвореном и демократском друштву, заснованом на начелу владавине права“. Устав забрањује и сваку врсту дискриминације, те је тако у чл. 21 на децидиран начин прописано „да су пред Уставом и законом сви једнаки и да свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације. Забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета“. Овим се јасно указује да је Уставом прокламовано начело равноправности полова, што је један од суштинских услова за успостављање социјалне правде. Како сваки вид насиља угрожава основна људска права, то значи да сваки грађанин наше земље има право на заштиту од насиља у породици, и то право му је Уставом загарантовано. Насиље у породици је у домаћем законодавству прописано као кривично дело које се налази у корпусу кривичних дела против брака и породице. Иако је кривично дело сврстано у групу кривичних дела против брака и породице, самом инкриминацијом из чл. 194 Кривичног законика се не напада или угрожава породица као таква, већ извршилац кривичног дела насиља у породици (Шкулић 2009, 10). Закон познаје четири облика овог кривичног дела. Кривични законик (КЗ), у чл. 194. ст. 1. дефинише да насиље у породици чини онај „ко применом насиља, претњом да ће напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице“. Поред напред наведеног, постоје још три облика извршења овог кривичног дела, која се разликују према начину извршења дела или према последици која је наступила, а који се манифестују као лака телесна повреда, тешка телесна повреда или у најтежем случају – смрт лица према коме је насиље извршено. У складу са квалификацијом кривичног дела, законодавац је одмерио и адекватну кривичну санкцију– казну затвора која се креће у распону од две до десет година, док је за најтежи облик са смртним исходом предвиђена казна затвора од најмање десет година.

Закон о спречавању насиља у породици (ЗСНП) је *lex specialis* у односу на друге законе и примењује се приоритетно када је у питању спречавање насиља у породици за кривична дела прописана овим законом. Према овом закону дефиниција насиља у породици упућује да је у питању „акт физичког, сексуалног, психичког или економског насиља учиниоца према лицу са којим се учинилац налази у садашњем или ранијем брачном или ванбрачном или партнерском односу или према лицу са којим је крвни сродник у правој линији, а у побочној линији до другог степена или са којим је сродник по тазбини до другог степена или коме је усвојитељ, усвојеник, храњеник или хранитељ или према другом лицу са којим живи или је живео у заједничком домаћинству“ (чл. 3. ст. 3). ЗСНП је превентивни закон који уводи низ новина у наш законодавни оквир, почев од изрицања хитних мера са изузетно кратким роковима за њихово спровођење, али и прописивањем строгих санкција услед кршења истих и то казне затвора до 60 дана. Кршење изречених хитних мера представља прекршај који се санкционише (чл. 14 ст. 2). Новина јесте увођење процене ризика, коју по изласку на лице места врше овлашћени полицијски службеници који су прошли посебне специјализоване обуке и сензибилисали се да врше адекватну процену ризика на основу листе ризика и тиме превентивно делују и спрече ескалацију насиља. Поједини аутори сматрају да је овај закон наглашено превентиван посматрано са аспекта члана породице – „могуће жртве“, док је посматрано са аспекта члана породице – „могућег учиниоца насиља“ наглашено репресиван (Коларић 2018, 50). Такође, овај закон уводи још једну новину која се тиче разлога за довођење, дакле, полиција има могућност да доведе и задржи лице за које је проценила да може учинити насиље у породици (Марковић 2017, 253).

3. МЕХАНИЗМИ ПОДРШКЕ И ЗАШТИТЕ ЖРТАВА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ ПРЕ ПРИМЕНЕ ЗАКОНА О СПРЕЧАВАЊУ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

До доношења ЗСНП-а, заштита насиља у породици се спроводила у два правца, са кривичноправног аспекта, увођењем кривичног дела насиље у породици у наше кривично законодавство, те применом КЗ-а и Законика о кривичном поступку (ЗКП), као и са породичноправног аспекта, кроз парнични поступак, у складу са тада важећим Породичним законом. Доношењем Националне стратегије за спречавање и

сузбијање насиља према женама у породици и партнерским односима (2011–2015) створен је адекватан структурални оквир за усклађивање нашег правног система са међународним правним стандардима. Након тога је било потребно формализовати правила поступања надлежних институција која се баве заштитом насиља у породици, обзиром да још увек нису постојала законска решења која уређују мултисекторску сарадњу надлежних државних органа. У том циљу донет је Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима¹ који је донекле повезао државне органе када је у питању пружање заштите од породичног насиља, указујући на институционалне механизме који су делотворни. Кључ је препознавање насиља од стране запослених у институцијама који први дођу у контакт са жртвом насиља, а ту се пре свега мисли на запослене у центрима за социјалан рад, полицији, здравственим установама, судовима и јавним тужилаштвима. Након уочавања насиља запослени је дужан да контактира и остале надлежне установе и да међусобно размењују информације и да потом сачини извештај који ће садржати конкретне и релевантне податке о уоченом насиљу у породици. Такође, према Општем протоколу, дужност је сваког службеног лица, који на свом радном месту, дође до сазнања која указују да је жртва претрпела насиље у породици или партнерским односима, да без одлагања пријави полицији насиље. Међутим, у пракси се поменута међуинституционална сарадња није у потпуности показала као ефикасна, постојали су извесни пропусти у реаговању надлежних институција, који су, у појединим случајевима довели и до потпуног изостанка реакције па самим тим ни заштита жртве није била адекватна.

Паралелно са тим, центри за социјални рад су имали своје методе, којима се и данас служе, а помоћу којих су се оспособили да у кризним случајевима унапреде подршку угроженим члановима породице, посебно деци и старим лицима. Најзначајнији методи су вођење случаја и конференција случаја. Вођење случаја подразумева „системски приступ у социјалном раду и активности процене, аранжирање приступа услугама, координацији и надгледању услуга које треба да одговоре на клијентове потребе“ (Жегарац 2015, 17). Други метод, односно алатка од изузетне важности јесте конференција случаја, која

¹ Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима доступан је на следећој интернет адреси: <https://www.sigurnakuca.net/sites/default/files/inline-files/LjubicastiTekst.pdf>.

представља састанак службених радника надлежних центара за социјални рад са осталим представницима институција за које је утврђено да су релевантне у спречавању насиља у породици и пружању подршке жртви. Конференција случаја разматра појединачне, најтеже случајеве насиља у породици и о свом раду припрема извештај. Она је заправо претеча Група за координацију и сарадњу коју ће ЗСНП предвидети и детаљно регулисати.

Такође, најпре је у оквиру Вишег јавног тужилаштва у Београду, 2014. године, по први пут основана Служба информисања оштећених лица и сведока у јавним тужилаштвима, а потом је исто учињено и у осталим вишим јавним тужилаштвима, јер је постојала потреба за бољим информисањем оштећених лица у фази тужилачке истраге. Служба је основана како би на потпунији начин пружила потребне информације лицима која су оштећена у кривичном поступку, али и сведоцима, и на тај начин их упутила на њихова права и обавезе и информисала их о начину остваривања тих права. На овај начин, обезбеђује се да наведена лица што безболније и са што мање траума остваре своја права и обавезе у преткривичном и кривичном поступку. Проблеми који се јављају у пракси када је у питању сарадња свих релевантних институција у борби против породичног и партнерског насиља и дефинисању ко је и у ком моменту од институција одговоран за предузимање одређене радње, изискивали су успостављање функционалније заштите жртвама насиља у породици законском регулативом, коју је, касније, установио Закон о спречавању насиља у породици. У том периоду, пре доношења наведеног закона поступци за насиље у породици су се водили искључиво у складу са одредбама важећег ЗКП-а. Са тим у вези, преткривичним поступком руководи надлежни јавни тужилац, док су полиција и сви други органи који учествују у преткривичном поступку, дужни да јавног тужиоца обавесте о свим радњама које су предузели у циљу откривања кривичног дела.

Основни судови – насиље у породици чл.194.																		
Врста дела Насиље у породици (КЗ,чл.194)	Укупан бр. лица за које је донета првостепена пресуда	СТРУКТУРА ОСУЂУЈУЋИХ ПРЕСУДА												Ослобађајуће пресуде	Одбијајуће пресуде	Осуђивање измативске користи		
		Укупан бр. лица за које је донета осуђујућа пресуда	Укупан бр. лица ослобођено од казне	БРОЈ КАЗНИ ЗАТВОРА									Условно осуђе				Новчана казна	Рад у јавном интересу
				РАСПОН КАЗНИ														
				До 6 месеци	Од 6 месеци до 1 год.	Од 1 до 3 год.	Кућни затвор	Од 3 до 5 год.	Од 5 до 10 год.	Од 10 до 20 год.	Од 20 до 40 год.	Укупно казни затвора						
													Број	Број	Број	Број	Број	Број
2012. год.	2217	1855	1	349	145	51	0	2	0	0	0	547	1271	35	0	154	208	0
2013. год.	2369	1976	5	393	149	53	0	5	0	0	0	600	1357	13	1	183	210	0
2014. год.	1800	1572	4	293	97	36	0	1	0	0	0	427	1125	18	1	106	126	0
2015. год.	2085	1859	1	414	185	58	0	2	1	0	0	660	1186	8	4	126	100	0
2016. год.	2432	2224	18	449	244	70	0	1	2	0	0	766	1422	17	1	125	83	1

Табела 1: Казнена политика основних судова пре примене ЗСНП-а²

Као што можемо видети, наведена табела нам даје статистички приказ казнене политике Основних судова у вези са кривичним делом насиље у породици, бројем лица за које је донета првостепена пресуда (осуђујућа/ослобађајућа) и врсти изречене санкције и то у периоду од 2012. године до 2017. године, дакле пре примене ЗСНП-а.

Уочено је да је број донетих првостепених пресуда варирао од године до године, али је остао у сличном опсегу, а слично је и са укупним бројем ослобађајућих пресуда. Што се тиче осуђујућих пресуда, њихов број се знатније разликовао током овог периода праћења. Па је тако запажено да је највише осуђујућих пресуда донето у 2016. години – укупно 2224, а најмање у 2014. години – укупно 1572 пресуде. Највише ослобађајућих пресуда је донето у 2013. године – укупно 210, а најмање у 2014. години – укупно 106 пресуда. Од напред наведених осуђујућих пресуда, највише је изречених кривичних санкција казни затвора и то у 2016. години – укупно 766, док је најмање изречено у 2014. години, свега 427 казни затвора. Такође је уочено да је од свих изречених санкција најмање изречених казни рада у јавном интересу. На првом месту по бројности су казне затвора, потом на другом месту су условне осуде, док треће место заузимају новчане казне и на последњем месту је рад у јавном интересу, који је изрицан свега неколико пута у току једне године. Приметно је да је од укупно изречених затворских казни највише било оних у најмањем распону до шест месеци затвора.

² Подаци Министарства правде. Прикупљени подаци су обрађени у одсеку за аналитику Министарства правде и не представљају тајне податке.

4. МЕХАНИЗМИ ПОДРШКЕ И ЗАШТИТЕ ЖРТАВА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ НАКОН ПРИМЕНЕ ЗАКОНА О СПРЕЧАВАЊУ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ

4.1. Мултисекторска сарадња надлежних државних органа, установа и институција

Мултисекторска сарадња између надлежних државних органа, установа и институција, пре свега између судова, јавних тужилаштва, полиције и центара за рад у циљу спречавања насиља у породици и пружању заштите жртвама, по први пут је прописана као обавезна ЗСНП–ом. Поред напред наведених институција и установа, добро је дошао и сваки вид проширене сарадње са другим установама чија је примарна надлежност пружање заштите у области образовања, здравства, дечије и социјалне заштите, као и са другим правним и физичким лицима и свима онима који могу да дају свој допринос на ову тему. Сви напред побројани субјекти су у обавези да одмах по сазнању о постојању породичног или партнерског насиља, то пријаве јавном тужилаштву или полицији, а у случају непоступања на поменут начин, запрећене су новчане казне као последица учињеног прекршаја.

Како заправо функционише ова међуресорна сарадња може се видети сумирањем праксе као и првим контактом жртве насиља са неком од установа које су у систему заштите и пружања подршке жртви. Па тако нпр. уколико жртва насиља која је задобила телесне повреде, након претрпљеног насиља прво потражи помоћ у полицији, уместо у некој од здравствених установа, полиција ће жртву, након узимања изјаве, упутити у здравствену установу, како би се извршио преглед и евентуално санирале повреде, али и како би се прописно направио извештај о претрпљеном насиљу. Извештај потом служи као доказ о задобијеним повредама у контексту породичног насиља и жртва га предаје полицији или надлежном јавном тужиоцу (Мирчић Чалуковић 2019). Суштина повезане сарадње између надлежних установа јесте да се обезбеди што делотворнија заштита жртвама насиља и тиме обезбеде сигурност и безбедност жртве, охрабрујући на тај начин жртву насиља да насилје пријави и да прихвати помоћ субјектата из система заштите. Најчешћи извор сазнања за учињено кривично дело насилје у породици је кривична пријава жртве, која се обраћа полицији из разлога што или тражи помоћ у решавању сукоба који је у току или спречавању будућих напада, или очекује задовољење правде односно

2). Сам поступак процене ризика може трајати најдуже осам часова, а процес започиње од тренутка када је учинилац доведен, од стране полицијског службеника, и задржан у просторијама организационе јединице полиције, где се и спроводи поступак процене ризика. Код процене ризика посебно се обраћа пажња на чињеницу да ли је потенцијални учинилац раније чинио насиље у породици или пак постоји могућност да га понови, да ли у свом поседу има оружје, да ли је претио убиством или самоубиством, да ли злоупотребљава психо-активне супстанце или болује од одређених психичких поремећаја и да ли жртва доживљава страх (чл. 14 –16). Поједини аутори (Коларић и Марковић 2022) поделили су сам процес процене ризика у три фазе и истакли да је један од најзаступљенијих фактора ризика дефинисан страх који жртва осећа, односно њена перцепција страха. Даље су извршили категоризацију осталих фактора ризика по учесталости по којој се јављају, па тако одмах после страха, иду следећим редом: да је могући учинилац раније или непосредно пре процене ризика чинио насиље, при томе се у обзир узима како званични извештај о осуђиваности, као и то да ли је учинилац раније био пријављиван за насиље у породици, иако поступак није покренут пред судом; уколико је узнемиравао жртву у ранијем периоду; претња жртви или члановима породице убиством или самоубиством; конзумирање алкохола и постојање криминалне прошлости учиниоца. Исти аутори су навели да „при процени ризика од насиља у породици, када се утврди ризик и дође до релевантних сазнања, у другој фази – фази анализе ризика, утврђују се фактори ризика који су прописани ЗСНП-ом и на крају се, у трећој фази, вреднује ризик и закључује да ли постоји непосредна опасност од насиља у породици“ (Коларић и Марковић 2022, 102). Поједини аутори сматрају да би узимање изјаве од жртве требало да буде „саставни део списка“, имајући у виду важност ове радње у оквиру процеса процене ризика (Синановић 2017, 107).

Након извршене процене ризика, надлежни полицијски службеник дужан је да одмах достави надлежном основном јавном тужиоцу, као и надлежном центру за социјални рад и групама за координацију и сарадњу извршену процену ризика и сва обавештења, о којима има сазнања, а тичу се насиља у породици или непосредне опасности од њега. У случајевима када надлежни полицијски службеник утврди да постоји опасност, али да она није непосредна, прослеђује све напред наведено јавном тужиоцу и центру за социјални рад.

4.3. Групе за координацију и сарадњу

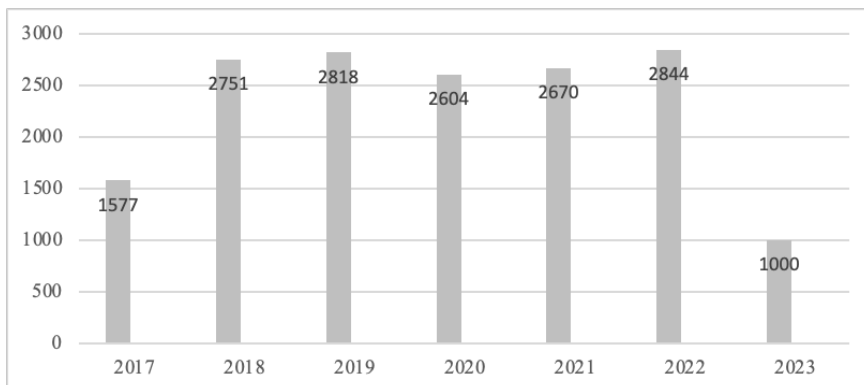
У циљу остваривања обавезне мултисекторске сарадње, ЗСНП је предвидео оснивање група за координацију и сарадњу (у даљем тексту: Групе) на подручју сваког основног јавног тужилаштва на територији Републике Србије. Оснивањем Група, створени су услови за хитну и делотворну заштиту и подршку жртвама насиља у породици. Њихова обавеза је да разматрају сваки појединачни случај насиља у породици, али уз услов да тај случај није окончан у грађанском или кривичном поступку, односно да не постоји правноснажна судска одлука о породичном насиљу које се разматра у оквиру Групе. Спектар кривичних дела у односу на које могу бити ангажовани чланови Групе, прописан је у самом закону. Према ЗСНП-у, Групе се састају најмање једном у 15 дана, оне у оквиру свог рада израђују индивидуалне планове подршке и заштиту жртви и предлажу мере за окончање судских поступака надлежном јавном тужиоцу (чл. 25).

4.3.1. Састав група за координацију и сарадњу

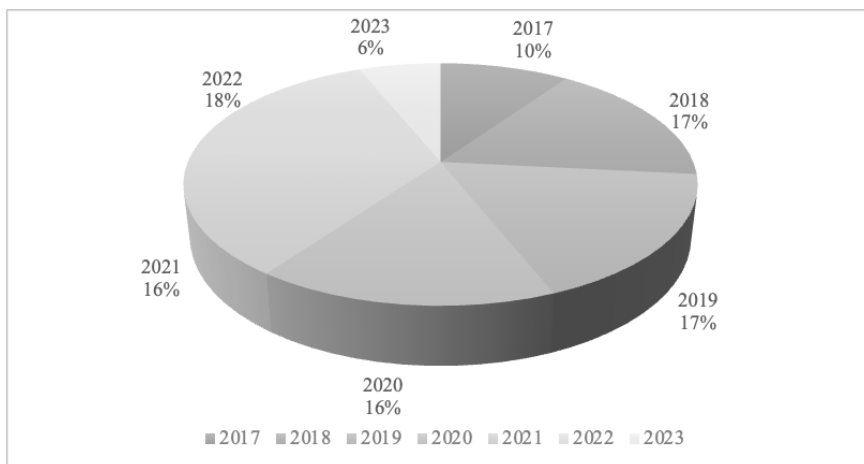
Састав Група прописан је ЗСНП-ом и њега у сталном саставу чине представници основних јавних тужилаштва, представници полицијских управа и центара за социјални рад, увек са подручја за које је надлежна и основана Група. Групом увек председава надлежни Основни јавни тужилац, сем у случајевима када се на састанцима разматра случај породичног насиља за кривична дела која су из домена надлежности Вишег јавног тужилаштва, у ком случају председава заменик Вишег јавног тужилаштва. Чланови Групе који учествују у својству представника јавних тужилаштва и полицијских управа морају обавезно проћи специјализоване обуке, које их квалификују, за поступање по ЗСНП-у (чл. 26). Важно је истаћи да састанцима, поред обавезног присуства представника напред побројаних субјеката, могу присуствовати и представници других установа и институција, уколико је њихово присуство неопходно ради прибављања потпуних информација о случају који се разматра.

4.3.2. Статистички приказ одржаних састанака

Статистички приказ одржаних састанака према подацима Министарства правде приказује динамику и проценат одржаних састанака група за координацију и сарадњу.

Графикон 1: Број одржаних састанака група за координацију и сарадњу у периоду јун 2017 – април 2023. године (приказ у апсолутним бројевима)

Графикон 2: Број одржаних састанака група за координацију и сарадњу у периоду јун 2017 – април 2023. године (процентуални приказ)

Из наведеног статистичког приказа видимо да је највише састанака одржано 2022. године – укупно 2844, односно 18% од укупно одржаних састанака Група, који су се одржавали од почетка примене ЗСНП-а, односно почев од јуна 2017. године, закључно са априлом 2023. године, када је вршен пресек стања. Током одржаних састанака размотрено је укупно 282.992 случајева насиља у породици.³ Тако је, од почетка примене ЗСНП-а размотрен следећи број пријављених

³ Подаци Министарства правде, које прати примену ЗСНП-а, а који се на месечном ниво добијају од Врховног тужилаштва.

случајева насиља у породици по годинама: 2017. године (почев од јуна па закључно са децембром) – 25.193; 2018. године – 46.834; 2019. године – 51.905; 2020. године – 45.805; 2021. године – 45.471; 2022. године – 50.430 и 2023. године (јануар, фебруар, март и април) – 17.354. Треба напоменути да се на састанцима разматрају новопријављени, текући и ванредни случајеви. Новопријављени случајеви су они о којима се по први пут разматра, док су текући случајеви раније разматрани на састанцима. Када су у питању ванредни случајеви, они су хитни и сложени, те се због своје природе разматрају приоритетно и то на ванредним састанцима Група. Пример за одржавање ванредног састанка може бити разматрање случаја насиља у породици, када је учинилац насиља лице са менталним сметњама, које је након пријављеног насиља хоспитализован и задржан у здравственој установи, па није било могуће изрицање хитне мере након процене ризика од стране овлашћеног полицијског службеника, јер је учинилац био хоспитализован (Заштитник грађана 2020).

4.3.3. Присуство жртава састанцима група за координацију и сарадњу

Жртва насиља, уколико жели и уколико се осећа психички способном, може присуствовати састанцима Група, како би дала свој допринос у анализирању случаја породичног насиља и изради индивидуалног плана заштите и подршке, као лице које је насиље претрпело. Уколико жртва жели да присуствује састанцима, центар за социјални рад обавештава јавног тужиоца који руководи радом Групе. Од изузетног је значаја активна сарадња са жртвом насиља, приликом израде индивидуалног плана, с обзиром на то да је жртва блиска са учиниоцем насиља, па самим тим може да укаже на негативне особине учиниоца насиља, на његове навике и тиме може значајно допринети да се донесу мере које би могле спречити продубљивање негативних последица породичног насиља. У ситуацијама када је жртва посебно указала члановима Групе да јој одређена организација цивилног друштва или удружење од самог почетка пружа помоћ, потребно је да представник поменуте организације или удружења буде позван да присуствује у делу састанка на коме се разматра случај те жртве, било да и сама жртва присуствује састанку, било онда када жртва не жели да присуствује састанцима. У првом случају, лице које присуствује заједно са жртвом на састанку јесте „лице од поверења“, док је у другом

случају, када жртва из неког разлога одлучи да не присуствује састанку, оно „посредник“, који посредује између групе и жртве (Мирчић Чалуковић 2019). У оба случаја дужност тог лица јесте да поступа у најбољем могућем интересу жртве, да обезбеди заштиту права жртве и њену потпуну безбедност. „С друге стране, када је то потребно ради неопложне делотворне заштите или подршке жртви, може се одржати и ванредни састанак Групе, који може предложити свако од сталних чланова Групе, али и представника из чл. 25. ст. 4. Закона. У том случају, састанак се одржава најкасније у року од два радна дана и њему, поред сталних чланова, присуствује и „повремени“ члан који је иницирао сазивање ванредног састанка“.⁴

4.4. Индивидуални планови заштите и подршке жртвама

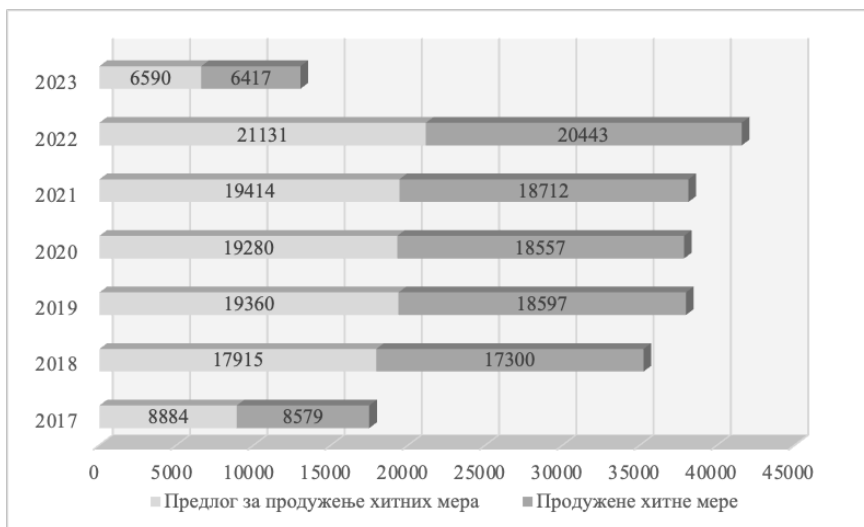
Финални резултат рада чланова у оквиру Групе јесте израда индивидуалног плана заштите и подршке жртви, као свеобухватног скупа мера које је потребно предузети од стране релевантних државних институција, у односу на конкретан случај насиља у породици. Индивидуални план се доноси и у случајевима извршених кривичних дела која су прописана ЗСНП-ом, када је потребно заштитити жртву. Поред мера које су предвиђене у циљу подршке и заштите жртви насиља, план одређује и рокове у којима се мере морају извршити од стране тачно одређених институција. Специфичност индивидуалног плана заштите и подршке огледа се у томе што је он наменски израђен за конкретан случај, односно прилагођен је потребама конкретне жртве, те тако нема типског индивидуалног плана, већ се они разликују од случаја до случаја. Законом је прописано да жртва, уколико је емотивно и физички способна, присуствује изради индивидуалног плана, а скуп мера се неретко односи и на остале чланове породице, уколико им је помоћ потребна (чл. 31). Тако се долази до закључка да сваки размотрени појединачни случај подразумева аутоматски и израду индивидуалног плана, па се може догодити да хитна мера није изречена, али да ипак по процени Групе постоји потреба за дефинисањем мера ради заштите безбедности жртве насиља. Обавезна израда индивидуалних планова, у пракси се показала на различит начин. Тако се „у неким Групама израђују за сваки новопријављени случај насиља, у неколико група само за случајеве са процењеним средњим и високим ризиком од непосредне опасности од насиља у породици,

⁴ Предлог за унапређивање рада група за координацију и сарадњу.

као и за случајеве у којима је процењен низак степен ризика од насиља, јер се извршилац насиља налази у притвору, док мањи број група планове израђује само када је процењен висок ризик од насиља” и само у случајевима када су изречене хитне мере или притворски предмети (Заштитник грађана 2020, 16). О самој ажурности и раду Група најбоље говори укупан број израђених индивидуалних радова који, од почетка примене ЗСНП–а, а закључно са априлом 2024. године године, износи 101.308. Тако је, прве године примене (2017. године) урађено 5.600 индивидуалних планова, друге године (2018. године) урађено је 13.109, док је треће (2019. године) урађено 18.646, четврте (2020. године) укупно 16.923, пете (2021. године) 17.428, шесте (2022. године) 21.690, а током седме године (2023. године) праћења промене ЗСНП–а, израђено је 7.912 индивидуалних планова. С тим у вези, најпродуктивнија година је била 2022. година, у којој је урађено 21.690 индивидуалних планова.

4.5. Предлози за продужење хитних мера и продужене хитне мере од почетка примене Закона о спречавању насиља у породици

Доношењем ЗСНП–а полиција је добила нова овлашћења, а то је да након процене ризика изрекне хитну меру учиниоцу насиља, којег је претходно привела у просторије организационе јединице полиције. Према закону, хитну меру (привремено удаљење учиниоца из стана или привремена забрана учиниоцу да контактира жртву насиља и прилази јој) изриче полицијски службеник у трајању од најдуже 48 сати, почев од уручења наређења а њу потом може продужити надлежни суд и то за 30 дана (чл. 21). Да би суд продужио хитну меру, потребно је да надлежни јавни тужилац поднесе предлог у року од 24 часа од часа уручења наређења лицу коме је мера изречена, под условом да приложи доказе који указују да постоји непосредна опасност од насиља у породици. Напред поменуте хитне мере се по правилу не изричу самостално, већ увек заједно, у исто време. Кршење хитних мера, представља прекршај за који се изриче казна затвора до 60 дана.

Графикон 3: Поднети предлози за продужење хитних мера и продужене хитне мере у периоду од 1. јуна 2017. године до 1. маја 2023. године

Према графикону, видимо да је најпродуктивнија била 2022. година. Тада је од стране јавних тужилаца поднето највише предлога за продужење хитних мера, укупно 21.131 и судови су продужили укупно 20.443 хитних мера. Можемо закључити да је од почетка примене ЗСНП-а, па све до 1. маја 2023. године, укупно поднето 112.574 предлога за продужење хитних мера, од којих је усвојено, односно продужено укупно 108.605, што нас доводи до закључка да су предлози за продужење били у потпуности основани, јер је процентуално гледано усвојено 96,5 % предлога.

5. СТАТИСТИЧКА АНАЛИЗА ЛИЦА ОСУЂЕНИХ ЗА НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ ПРЕ И НАКОН ПРИМЕНЕ ЗСНП-А

Најпре ћемо приказати податке у вези са казненом политиком основних судова, у вези са кривичним делом насиље у породици, за период након доношења ЗСНП-а, а потом ћемо упоредити податке из табеле 1. и упоредићемо их са првих пет⁵ календарских година након

⁵ У табели 1 су анализирани подаци за шест календарских година, али је у статистичком приказу (графикон 4) приказано првих пет година након почетка примене ЗСНП-а, ради адекватнијег поређења података и усклађивања броја анализираних година из табеле 1 и табеле 2.

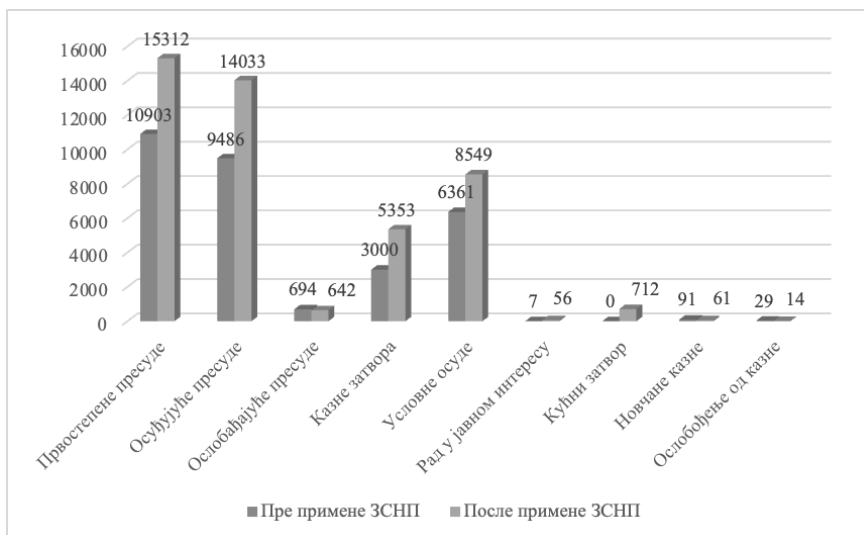
почетка примене ЗСНП-а, а то су следеће године: 2017. године (почев од јуна месеца), 2018, 2019, 2020. и 2021. година.

Највише осуђујућих пресуда донето је 2018. године – укупно 3.143 пресуде, а најмање 2022. године – 2.411 пресуда. Такође, највише ослобађајућих пресуда је донето 2019. године – 146, док је најмањи број ове врсте пресуда донет 2021. године – 117 ослобађајућих пресуда. Према бројности, у посматраном периоду је изрицано највише условних осуда, потом, на другом месту су казне затвора, затим следи рад у јавном интересу. Такође је уочено да је од свих изречених санкција најмање изречених новчаних казни. Можемо приметити да је од изречених кривичних санкција, код осуђујућих пресуда, највише изречено казни затвора и у 2022. години – 1.196 казни затвора, док је најмање изречено 2017. године – свега 975 затворских казни. Приметно је да је од укупно изречених затворских казни највише било оних у најмањем распону – до шест месеци затвора.

Основни судови – насилје у породици чл. 194.																				
Врста дела Насилје у породици (КЗ,чл.194)	Укупан бр. лица за које је донета приспелена пресуда	СТРУКТУРА ОСУЂУЈУЋИХ ПРЕСУДА														Особађајуће пресуде	Одбијајуће пресуде	Окупирање имовинске користи		
		Укупан бр. лица за које је донета осуђујућа пресуда	Укупан бр. лица ослобођено од казне	БРОЈ КАЗНИ ЗАТВОРА																
				РАСПОН КАЗНИ										Укупно казни затвора	Условно осуђе				Новчана казна	Рад у јавном интересу
				До 6 месеци	Од 6 месеци до 1 год.	Од 1 до 3 год.	Кућни затвор	Од 3 до 5 год.	Од 5 до 10 год.	Од 10 до 20 год.	Од 20 до 40 год.	Од 40 до 30 год.								
				До 6 месеци	Од 6 месеци до 1 год.	Од 1 до 3 год.	Кућни затвор	Од 3 до 5 год.	Од 5 до 10 год.	Од 10 до 20 год.	Од 20 до 40 год.	Укупно казни затвора	Број	Број	Број	Број	Број	Број		
2017. год.	2919	2687	1	530	327	109	6	2	1	0	0	975	1703	8	0		117	115	0	
2018. год.	3414	3143	2	567	372	89	63	4	1	0	0	1096	2027	10	8		135	136	0	
2019. год.	3164	2903	3	470	309	107	134	14	2	0	0	1036	1839	14	11		146	115	0	
2020. год.	3019	2758	4	445	304	156	220	3	2	0	0	1130	1594	12	18		137	124	0	
2021. год.	2796	2542	4	404	261	153	289	6	3	0	0	1116	1386	17	19		107	147	0	
2022. год.	2654	2411	10	403	276	178	320	15	4	0	0	1196	1162	13	30		120	123	0	

Табела 2: Казнена политика Основних судова након примене Закона о спречавању насиља у породици⁶

⁶ Подаци Министарства правде. Прикупљени подаци су обрађени у одсеку за аналитику Министарства правде и не представљају тајне податке.

Графикон 4

Посматрајући графикон број 4 где су статистички упоређени подаци из табеле 1 и табеле 2, који говоре о броју и структури донетих првостепених пресуда, везано за кривично дело из чл. 194 КЗ-а, у периоду пре и после почетка примене ЗСНП-а, можемо уочити да је након доношења овог закона знатно повећан број донетих првостепених пресуда, и то за око 50%. Такође, број донетих осуђујућих пресуда је у знатном порасту него што је то био случај са годинама које су претходиле примени овог закона. Доношење и почетак примене ЗСНП-а једино није утицао на опсег донетих ослобађајућих пресуда, с обзиром на то да се њихов укупан број занемарљиво променио. Од напред наведених осуђујућих пресуда, у контексту изречених кривичних санкција, највећи пораст након доношења овог закона је примећен код казни затвора и условних осуда, а потом и код кућног затвора и рада у јавном интересу. Када је у питању санкција кућног затвора, иста у периоду пре доношења закона уопште није изрицана, док је у посматраном периоду након доношења ЗСНП-а изречена 712 пута.

6. ЗАКЉУЧАК

Дакле, из приложеног се може закључити да је ЗСНП знатно утицао на поштовање казнене политике у нашем кривичном законодавству као и у бројнијем процесуирању учинилаца кривичног дела из чл. 194. КЗ-а. Повећан број кажњених учинилаца кривичног дела, односно лица који су извршили насиље у породици говори у прилог томе да је последично осигурана и потпунија и адекватнија заштита жртвама које су претрпеле породично насиље. Напред поменуто јесте циљ ради чијег остварења је и донет превентивни ЗСНП, те је идеја била да се кроз превенцију, између осталог обезбеди и доследна примена релевантних законских норми.

Насиље у породици представља један од најтежих облика кршења основних људских права и слобода, и његова глобална распрострањеност је изузетно велика и нажалост подаци показују да нема тенденцију да потпуно нестане. Стога је потребно непрестано указивати на штетне последице ове девијантне друштвене појаве, а посебно по учиниоца који ће за учињено насиље бити процесуиран и санкциониран у складу са казненом политиком прописаном нашим позитивним законодавством.

Пракса нам је показала да овај закон има извесних мањкавости које се могу превазићи унапређењем постојећег законског текста, кроз будуће измене и допуне ЗСНП-а.

ЛИТЕРАТУРА

Бугарски, Татјана. 2018. Борба против насиља у породици у пракси надлежних органа у Новом Саду. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 52(1), стр. 95 – 121.

Жегарац, Невенка. 2015. *Од проблема до прилика у вођењу случаја: Приручник за практичаре*. Београд: Факултет политичких наука, Центар за истраживање у социјалној политици и социјалном раду.

Коларић, Драгана и Марковић, Саша. 2022. Анализа досадашње приме Закона о спречавању насиља у породици. *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, 70(1), стр. 193 – 230.

Коларић, Драгана и Марковић, Саша. 2018. Поједине недоумице у примени Закона о спречавању насиља у породици. *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, 66(1), стр. 45 – 71.

Марковић, Саша. 2017. Нови Закон о спречавању насиља у породици и заштита права на живот, *Правни живот*, 2(9), стр. 249 – 264.

Мирчић Чалуковић, Горјана. 2019. *Зашто морамо заједно против насиља у породици: Одговори на недоумице и дилеме у поступању надлежних институција у циљу заштите и подршке жртвама насиља у породици*. Београд: UNICEF, UN Women, UNFPA и UNDP, у партнерству са Владом Републике Србије, на челу са Координационим телом за родну равноправност.

Синановић, Биљана. 2017. „Заштита права жртава насиља у породици у кривичном поступку и поступку за спречавање насиља у породици“. У Снежана Андрејевић (ур.), *Билтен Врховног Касационог суда* (стр. 91 –109). Београд: Intermex.

Стојановић, Јелена (ур.). 2020. *Посебан извештај Заштитника грађана о раду група за координацију и сарадњу на подручју града Београда*. Београд: Заштитник грађана.

Шкулић, Милан. 2009. *Основни елементи нормативне конструкције кривичног дела насиље у породици– нека спорна питања и дилеме*, Београд: АТЦ Београд.

ПРАВНИ ИЗВОРИ

Устав Републике Србије, *Службени гласник РС* бр. 98/2006 и 115/2021, Одлука о проглашењу Уставног закона за спровођење Акта о промени Устава Републике Србије – Амандмани I – XXIX – *Службени гласник РС*, бр. 16/2022.

Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.

Породични закон, *Службени гласник РС*, *Службени гласник РС*, бр. 18 од 24. фебруара 2005, 72 од 28. септембра 2011 - др. закон, 6 од 22. јануара 2015.

Законик о кривичном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.

Закон о спречавању насиља у породици *Службени гласник РС*, бр. 94/2016 и 10/2023 – др. закон.

Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља према женама у породици и у партнерским односима за период 2011 – 2015. године, *Службени гласник РС*, бр. 27/2011.

ИНТЕРНЕТ И ОСТАЛИ ИЗВОРИ

UNDP, „Primena Zakona o sprečavanju nasilja u porodici“. https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/library/womens_empowerment/primena-zakona-o-spreavanju-nasilja-u-porodici-.html , приступљено (07.06.2023).

„Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима“. <https://www.sigurnakuca.net/sites/default/files/inline-files/LjubicastiTekst.pdf> (27.10.2024).

Bojana Šćepanović

VICTIMOLOGICAL ASPECTS OF THE LAW ON THE PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE

Resume

This article reviews the victimological aspects of the Act on the Prevention of Domestic Violence, which indicate that in order to achieve complete and adequate protection of victims of domestic violence, timely multisectoral cooperation of all relevant institutions and institutions that apply this Act is necessary. The positive effects of this approach have been reflected in more frequent reports of domestic violence and in more adequate protection and support for victims of violence. In order to consider the aspect in question, the article includes an overview of the criminal policy of the courts before and after the application of the Act on the Prevention of Domestic Violence. Through the presented statistics, the author has shown that consistent application of the law and adequate support to victims has resulted in the establishment of greater legal certainty. Thus, the cause-and-effect relationship between the victims' trust in the competent institutions, i.e. reporting violence, on the one side, and sanctioning the perpetrators of violence, on the other, is emphasized. Statistical analysis of persons convicted of the criminal offense of domestic violence before and after the application of the Act on the Prevention of Domestic Violence, shows us positive aspects of this preventive law, through an increase in numbers of prosecuted perpetrators of the criminal offense of domestic violence.

Keywords: mechanisms of support and protection of victims of domestic violence, Act on the Prevention of Domestic Violence, risk assessment, emergency measures, penal policy of the Basic courts.

Ивана ТЕРЗИЋ ДАНИЛОВИЋ*

Правни факултет
Универзитет у Београду

УДК 341.462.1
DOI: 10.5937/adpn2403063T

Прегледни рад

ДИПЛОМАТСКИ ИМУНИТЕТ – РАЗМАТРАЊА У СВЕТЛУ ЗАХТЕВА ЗА ЊЕГОВИМ ОГРАНИЧЕЊЕМ

Сажетак

У овом раду аутор полази од добро утемељеног схватања у међународном праву – да је сврха дипломатског имунитета да омогући обављање дипломатских функција у циљу несметаног одвијања дипломатских односа држава. Међутим, примена дипломатског имунитета у појединим случајевима може значити избегавање правне одговорности и изостанак накнаде штете жртвама повреде права, те представљати штит од санкционисања за непоштовање закона државе пријема.

Аутор рада износи запажање да је пожељно да међународна заједница у будућности, кроз Комисију за међународно право, преиспита такву праксу, уз нагласак на балансираном и опрезном приступу, јер је реч о посебно осетљивом питању које укључује све државе чланице Бечке конвенције о дипломатским односима и код којег се понајвише преплићу правни и политички елементи, својствени међународној заједници. Закључује се да би резултат таквог преиспитивања требало да води очувању дипломатског имунитета, уз могућност установљавања разумних ограничења у погледу његовог обима или пак давања одговарајућих смерница за тумачење и примену прописаних изузетака од имунитета, које ће пре свега узети у обзир тешка порицања основних људских права.

* Ауторка је докторандкиња на Правном факултету Универзитета у Београду. Електронска адреса ауторке: ivanaterzicdanilovic@gmail.com.

Кључне речи: дипломатски имунитет, ограничења дипломатског имунитета, злоупотреба дипломатског имунитета, Бечка конвенција о дипломатским односима, заштита људских права.

1. УВОД

Дипломатско право представља једну од најстаријих грана међународног права. Историјски посматрано, *ius legationis* представља једно од основних обележја сваке државе и њеног субјективитета. Како још Блунчи (Blunzi) истиче, право спољног представљања је основно право које свакој сувереној држави мора припадати и које не треба да се изводи из посебних уговора или других правних чињеница (нав. према Гершић 1898, 67). Како би то право могло бити ефективно реализовано, прагматични разлози су налагали да државе у својим међусобним односима пружају заштиту представницима других држава, те је реципроцитет основа која обезбеђује ефективност дипломатском праву. Када говоримо о заштити дипломата у држави у којој обављају своје функције, на терену смо пре свега дипломатских имунитета и привилегија. Дипломатски имунитети подразумевају изузимање од домаћаја националних прописа, тј. могућности њихове примене (Милисављевић и Новаковић 2020, 62). Дипломатски представник ужива заштиту за свако дело, без обзира да ли се ради о делу учињеном у оквиру службене дужности или ван ње, при чему се привилегије и имунитети дају и члановима уже породице дипломатског представника, под условом да нису држављани државе код које се акредитује, а који су заштићени због могућности посредне принуде на њега (Милисављевић 2023, 103). Разликујемо имунитете и привилегије које ужива дипломатски представник и оне које ужива дипломатска мисија, при чему ће у овом раду бити речи о имунитетима дипломатског представника.

Мора се имати у виду да дипломатски имунитет не значи потпуно ослобођење од правне одговорности, нити је то била интенција решења унетих у Бечку конвенцију о дипломатским односима – у даљем тексту: Бечка конвенција (Бечка конвенција о дипломатским односима из 1961, Уредба о ратификацији Бечке конвенције о дипломатским односима од 1964), која је *sedes materiae* у овој области. За одређивање сврхе дипломатског имунитета, ослонац треба тражити у одредбама преамбуле Бечке конвенције и припремним материјалима који су пратили рад на изради те конвенције. Наиме, у преамбули

се подсећа да „од најстаријих времена, народи свих земаља признају статус дипломатских агената“, да *ratio* дипломатског имунитета није „да се даје предност појединцима, већ да се обезбеди успешно извршење функција дипломатских мисија као представника држава“, уз указивање да је та конвенција водила рачуна о циљевима и начелима Повеље Уједињених нација од 1945. године (Закон о Повељи УН од 1945) „у погледу суверене једнакости држава, одржања међународног мира и безбедности и развоја пријатељских односа међу народима“ и да треба да допринесе „унапређењу међу земљама, ма каква била разлика између њихових уставних и друштвених система“. Анализом рада Комисије за међународно право на припреми Бечке конвенције, као и самог текста те конвенције, долази се до закључка да Бечка конвенција признаје теорију функционалне неопходности, али не сасвим доследно, већ у комбинацији са теоријом репрезентације и екстериторијалности.

Управо су поменуте теорије историјски пратиле и објашњавале развој дипломатских привилегија и имунитета, те, при раду на Бечкој конвенцији, Комисија за међународно право у свом извештају помиње и теорију екстериторијалности, према којој просторије мисије представљају продужетак територије државе именовања, као и теорију репрезентације, која дипломатске привилегије и имунитете заснива на идеји да дипломатска мисија персонификује државу именовања, уз најважнију теорију којом се у данашње време објашњавају те привилегије и имунитети – теорију функционалне неопходности, као кључне да би мисија могла да обавља своје функције и којом се Комисија руководила при регулисању питања у погледу којих у пракси није било јасних смерница, а узевши у обзир и репрезентативни карактер шефа мисије и саме мисије (Yearbook of the International Law Commision – YILC 1958, 94 – 95).

2. ВРСТЕ И ОБИМ ДИПЛОМАТСКОГ ИМУНИТЕТА

Правило које произлази из чл. 29. Бечке конвенције јесте да је личност дипломатског представника неприкосновена, да не може бити подвргнута никаквој врсти хапшења или притвора и да ће дипломатског представника држава пријема третирати с дужним поштовањем и предузети све разумне мере да спречи nanoшење увреда његовој личности, слободи или достојанству. Међутим, поменуто правило не искључује изузетну могућност да се према њему предузму мере самоодбране, или пак мере које га одвраћају од чињења кривичног дела (Милисављевић 2020а, 12).

Дипломатска неповредивост није апсолутна, те су дозвољени, и у пракси су се искристалисали изузеци, у складу са правилом *exceptiones sunt strictissimae interpretationis*: кад неко повреди агента у нужној одбрани, тј. када агент претходно нападне нечију личност, породицу или добра, тамо где би дипломатски представник сам довео у питање своју неповредивост, својим противправним поступањем, несумњиво је право државе да се у нужди одбрани од опасности по свој јавни поредак и мир (Гершић 1898, 395).

Дипломатски агент има кривичноправни, грађанскоправни и управноправни имунитет, у складу са чл. 31. Бечке конвенције. Наиме, он ужива имунитет од кривичног судства државе код које се акредитује, који је апсолутан, као и имунитет од грађанског и управног судства, који су релативни будући да такав имунитет не постоји у ситуацијама које се односе на: а) неку стварноправну тужбу која се односи на приватне непокретности на територији државе код које се акредитује, осим ако дипломатски агент поседује ту непокретност за рачун државе која акредитује а за потребе мисије; б) тужбу која се односи на наслеђе, у којој се дипломатски агент појављује као извршилац тестаментa, администратор, наследник или легатор по приватној основи, а не у име државе која акредитује; ц) тужбу која се односи на слободне професије или трговачке делатности, ма каква она била, коју врши дипломатски агент у држави код које се акредитује, изван својих службених функција.

Први изузетак од грађанског и управног судства се односи на непокретности које припадају дипломатском агенту у његовом личном капацитету, и у складу је са правилом да је држава надлежна за поступке који се тичу непокретности које се налазе на њеној територији – принцип територијалне надлежности државе, док други изузетак има у виду посебну природу оставинског поступка, и има за циљ да омогући несметано одвијање поменутог поступка.¹ Трећи изузетак, који изазива различита тумачења у примени од стране надлежних судских органа у државама пријема, тиче се поступка који се односи на професионалну или комерцијалну делатност коју дипломатски агент обавља ван својих службених функција. У одређивању његовог значења и домаћаја пошли смо од аутентичног, изворног тумачења аутора Бечке конвенције. Интенција при дефинисању овог изузетка формулисана је од стране Комисије на следећи начин: „Утврђено је да

¹ Вид. YILC 1958, 98.

активности ове врсте обично нису у потпуности у складу са положајем дипломатског агента и да би једна од могућих последица његовог ангажовања могла бити проглашење за *persona non grata*. Ипак, такви случајеви се могу десити и треба их предвидети, а ако се догоде, лица са којима је дипломатски агент имао комерцијалне или професионалне односе не могу бити лишена својих редовних правних лекова². Дакле, иако није одређен ближе домаћај тих активности, већ тада је постојала свест, код аутора ове конвенције, да те активности представљају активности у којима дипломатски агент иступа у личном својству – а прожимајућа идеја јесте да се лица, која су у таквим односима са дипломатским агентом, не могу лишити правне заштите – и последично одговарајућег обештећења у случају повреде њихових права. Бављење трговачком делатношћу или слободном професијом од стране дипломатског агента је тешко прихватљиво у светлу савремених околности, а и није у духу Бечке конвенције. Како се у литератури истиче, овакав изузетак је у сукобу са одредбом чл. 42. Бечке конвенције, будући да је тим чланом прописано да дипломатски представник не сме вршити у држави код које се акредитује професионалну или трговачку делатност ради личне зараде (Крећа 2012, 24). Наше разумевање овог изузетка је такво да смо мишљења да исти није најбоље редигован и да је бављење слободним професијама и трговачком делатношћу неспојиво са функцијама дипломатског представника (и да и ако је некада било изузетно допуштено, сада се сасвим изобичајило), те да би, у данашње време, овде у обзир дошле друге делатности, тј. улоге у којима се по природи ствари могу наћи дипломатски агенти, а које нису неспојиве са функцијом дипломатског представника – улога послодавца у одређеним случајевима (пре свега у односу на лица која обављају плаћени рад у домаћинству дипломатског представника) и слично, као и одређени други послови које дипломатски представник закључује у приватном капацитету. Када је пак реч о првом изузетку који се односи на приватне непокретности на територији државе код које се акредитује, ни тумачење његовог обухвата није лишено недомумица у пракси, па поједини аутори истичу да тај изузетак треба тумачити у виду допуштености оних стварних тужби у којима је примарни циљ суда да реши спор око „садашњег имовинског основа или интереса“, критикујући одлуку суда да пренос имовине као резултат бракоразводне парнице подведе под поменути изузетак.³

² *Ibidem*.

³ Вид. Tease 1989, 1071 – 1096.

Имајући у виду наведено, управо у могућности прогресивног тумачења поменутих изузетака видимо потенцијалну улогу Комисије за међународно право, која би својим смерницама могла да допринесе уједначавању праксе држава, а имајући у виду различиту праксу националних судова и тумачење домашаја појединих изузетака од стране грађанског судства, те потребу да се Бечка конвенција као међународни инструмент примењује на конзистентан начин у свим државама уговорницама. Наиме, иако чл. 20. Статута Комисије за међународно право (Statute of the International Law Commission adopted by the General Assembly in resolution 174 (II) of 21 November 1947, as amended by resolutions 485 (V) of 12 December 1950, 984 (X) of 3 December 1955, 985 (X) of 3 December 1955 and 36/39 of 18 November 1981) предвиђа да Комисија своје нацрте припрема у облику чланова, Комисија је у неким случајевима сматрала да је оправдано да њен рад не буде ограничен и да не треба да резултира искључиво усвајањем обавезујућег инструмента, већ је уместо тога приступала усвајању нацрта у виду нацрта принципа, смерница или закључака.⁴ Јасно је да смернице Комисије не би биле обавезујући инструмент, већ упутства у којима надлежни органи за примену Бечке конвенције могу наћи одговоре на практична питања у вези са применом релевантних одредаба које уређују предметну материју (*de lege lata* приступ), којима се разјашњава домашај важећих правила међународног права, и које би поред прегледа досадашње праксе, садржале и одговарајуће препоруке за поступање у светлу савремених околности, а пре свега захтева за поштовањем људских права (*de lege ferenda* приступ).

3. ИНСТРУМЕНТИ (МОГУЋНОСТИ) ЗА ДЕЛОВАЊЕ ПРЕДВИЂЕНИ БЕЧКОМ КОНВЕНЦИЈОМ У СЛУЧАЈУ ПРОТИВПРАВНОГ ПОСТУПАЊА ДИПЛОМАТСКИХ ПРЕДСТАВНИКА

У овом делу рада ћемо сагледати инструменте за решавање ситуације створене одређеним противправним поступањем дипломатског агента, тј. могућности за деловање предвиђене Бечком конвенцијом, како на страни државе пријема, тако и на страни жртве повреде права.

Релевантни за питање (злоупотребе) дипломатског имунитета поред чл. 31, јесу пре свега чл. 9. и 32. Бечке конвенције. Чл. 9. Бечке

⁴ Вид. International Law Commission 2024.

конвенције овлашћује државу пријема да прогласи дипломатског агента непожељном особом и то је безусловно право које држава пријема има. Држава код које се акредитује може у свако доба, и без обавезе да образложи своју одлуку, обавестити државу која акредитује да је шеф или било који члан дипломатског особља мисије *persona non grata* или да ма који други члан особља мисије није прихватљив. Држава која акредитује ће тада опозвати поменуто лице или ће окончати његове функције у тој мисији. Наведено решење не делује превентивно, али штити од евентуалних каснијих кривичних дела истог дипломате (Zeidman 1989, 428). Дакле, нека врста супститута за немогућност изрицања правних санкција је проглашење дипломатских представника за непожељну личност, уз одређивање примереног рока за напуштање државе пријема (Крећа 2012, 123). Држави пријема стоји на располагању могућност да унапред сачини одређену листу повреда права које неће толерисати на својој територији од стране дипломатских представника – а које ће представљати разлог за проглашење тих лица за непожељне особе. Ипак, чињеница је да ту могућност, без бојазни, могу користити, пре свега, државе са великим капацитетом моћи. Примећује се да државе ретко користе овај инструмент као вид решавања настале противправне ситуације, јер постоји укорено схватање да би његова употреба могла да заоштри односе између државе пријема и државе именовања. Оно што ствара нерешену ситуацију у примени важећег решења и у ситуацији проглашења предметне особе непожељном особом јесте чињеница да жртва повреде права остаје без могућности да оствари адекватно обештећење, будући да је услов за могућност таквог обештећења да жртва поднесе тужбу против дипломате у држави именовања, при чему често присутна несавладива финансијска, културна, логистичка и политичка ограничења озбиљно ограничавају могућности успеха пред страним форумом (Ross 1989, 188). Проглашење особе за *persona non grata* само по себи, иако није прикладна санкција за кршење људских права, требало би да представља озбиљну поруку за државу именовања у правцу даљих корака које ће та држава предузети према свом дипломати. У том случају, жртве повреде права имају могућност да поднесу тужбу против дипломате у држави именовања за повреде које је учинио дипломата у држави пријема, те би усвајање тужбе допринело пружању заштите жртвама, уз несумњив ефекат превентивног дејства на друге дипломате из те државе. Међутим, високи трошкови остварења правне заштите наведено могу практично осујетити.

Према чл. 32. Бечке конвенције, дипломата може бити под јурисдикцијом суда државе пријема ако се држава именовања изричито одрекне имунитета дипломате. У кривичном поступку, одрицање државе именовања од имунитета њеног дипломатског агента мора увек бити изричито. У грађанском или управном поступку, одрицање може бити и прећутно. Покретање поступка од стране дипломатског агента спречава га да се позове на имунитет у вези са противтужбама које су директно повезане са главним тужбеним захтевом. Одрицање од имунитета надлежности у вези са грађанским или управним поступцима неће се сматрати одрицањем од имунитета у погледу извршења пресуде за које се мора извршити посебно одрицање. Управо у постојању могућности државе именовања да се одрекне имунитета свог дипломатског агента назире се посредно оно што смо већ претходно истакли да је смисао и *ratio* прописивања таквог имунитета, али и корекција иницијално постављеног правила о апсолутности кривичноправног имунитета, које примењено, нарочито у случајевима тешког неправда и у одсуству било ког гоњења и суђења од стране државе именовања, може водити порицању основних вредности. Наведено значи да је тај имунитет установљен у општем, узајамном интересу држава, а не ради личног интереса агента.⁵ У пракси се показало да одрицање није ефикасан и погодан инструмент за решавање настале противправне ситуације (иако би то могло бити) јер државе имају интерес да заштите своје дипломате од ефеката одрицања, међутим (предочена) могућност потенцијалног гоњења од стране сопствене државе може послужити у спречавању вршења противправних дела од стране њених дипломата, те је и на држави именовања да на одговарајући начин „дисциплинује“ своје дипломате. Свакако да би коришћење тог инструмента допринело стварању могућности за решавање настале противправне ситуације и обештећење жртава повреде права. Међутим, употреба овог инструмента није тако честа и државе је доживљавају као вид уплитања у њихова суверена права, те ће у пракси држава именовања ретко подвргавати своје дипломате кривичној или грађанској јурисдикцији државе пријема, при чему би држава именовања која не одлучи да се одрекне имунитета својих дипломата у држави пријема могла да кривично гони свог дипломатског агента, али и то су више теоријске ситуације, него реалност.⁶

⁵ Вид. Гершић 1898, 394.

⁶ Вид. Ross 1989, 189–190.

Факултативни протокол усвојен уз Бечку конвенцију који се односи на обавезно решавање спорова од 1961. године, предвиђа решавање спорова који проистичу из тумачења или примене те конвенције пред Међународним судом правде, изузев кад стране усвоје, по заједничком споразуму и у разумном року, неки други начин решавања. Међутим, тај протокол има ограничену могућност примене, јер је резервисан само за државе у спору које су чланице тог протокола, што значи да пред Међународним судом правде не постоји могућност обраћања појединаца који су жртве повреде права од стране дипломата.

Као вид крајње мере, држава пријема може прекинути односе са државом именовања, али то је драстична мера за којом државе по правилу не посежу, будући да се подразумева да су у питању изразито заоштрени односи (као што је, примера ради Уједињено Краљевство прекинуло своје дипломатске односе са Либијом након инцидента у Народном бироу Либије у Лондону, као и Сједињене Америчке Државе са Ираном након инцидента у америчкој амбасади у Техерану) (Ross 1989, 190).

4. РАЗМАТРАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ПРЕДЛОГА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ИНСТРУМЕНАТА ПРЕДВИЂЕНИХ БЕЧКОМ КОНВЕНЦИЈОМ, КАО И ЗА ОГРАНИЧЕЊЕ ДИПЛОМАТСКОГ ИМУНИТЕТА

Једна од највећих цивилизацијских тековина међународног права јесте стална дипломатија (Милисављевић и Новаковић 2020, 58), те би значајније ограничавање дипломатског имунитета довело у питање несметано обављање дипломатских функција. Оно што подлеже континуираној дискусији – и што стручну јавност заокупља – јесте број и обим тих привилегија и имунитета, те отуда и предлози да се исти, у складу са развојем различитих области права, ограниче у оној мери која је нужна за обављање дипломатских функција. Са друге стране, јасно је да држава која не поштује дипломатски имунитет сама себе дискредитује и искључује из међународне заједнице, јер су та правила дубоко укореењена и део су савремене цивилизације, а чију примену реципроцитет на којем се заснивају може ефикасно избалансирати, чиме дипломатско право обезбеђује своју ефективну примену.

При разматрању предлога за додатним ограничењем дипломатског имунитета, а који су све присутнији у стручним и научним круговима, треба имати у виду двојак карактер који се стиче у личности

дипломатског представника, тј. потребу да се разликују ситуације у којима ово лице делује у својству дипломатског представника, представљајући државу именовања у држави пријема и ситуације у којима делује у приватном капацитету. Примера ради, када закључује различите уговоре за своје потребе, дипломатски представник поступа као и сва друга лица. Још Хефтер (Hefter) истиче да „потпуно ослобођење од туђе јурисдикције у свим грађанским споровима без разлике не може се оправдати ни извести из саме природе дипломатске мисије [...] Но с друге стране наравно да једна јурисдикција без могућности принуднога извршења нема великога практичког значаја а и граница, до које она може ипак ићи...” (нав. према Гершић 1898, 463).⁷

Имајући у виду наведено, када је реч о превентивном реаговању у овој области у смислу одређених решења која би одвратила дипломатске агенте од (намерног) кршења права државе пријема, у ситуацији у којој држава пријема идентификује учестале случајеве кршења права од стране дипломатских агената – треба да сагледа могућности за деловање које јој, у складу са важећим међународним правом, стоје на располагању, и да покуша да тиме предупреди и спречи такво поступање страних дипломата. У том смислу, мишљења смо да са захтевима за реформом у овој области треба бити обазрив⁸, јер овлашћења државе пријема, према међународном праву, јој и те како пружају могућност да реагује на одговарајући начин. У овој материји широк је круг предлога за унапређење⁹ – међу којима су и заговорници флексибилног, еволутивног тумачења појединих изузетака од грађанско-правног имунитета, који полазе од тога да је Бечка конвенција „живи инструмент“, чија решења треба да се сагледају у светлу садашњих околности, при чему су на крају тог круга предлога заговорници става о потреби измена и допуна Бечке конвенције, те ћемо у наставку размотрити неке од тих предлога.

Тако се може чути и предлог о прибављању полисе осигурања дипломата, у складу са чим би држава именовања обезбедила, за своје дипломате, одговарајуће осигурање од професионалне одговорности.¹⁰

⁷ Нав. према Гершић 1898, 463.

⁸ Вид. Милисављевић 2020а, 20.

⁹ Покушај радикалне измене концепта дипломатског имунитета у САД представљала су два предлога закона S. 339 и S. 1437, поднета 1987. године од стране сенатора из Пенсилваније, Спектера (Specter) и сенатора из Северне Каролине, Хелмса (Helms), за које се, према нашем мишљењу, тешко може рећи да су у духу Бечке конвенције, већ више делују као „корак уназад“ у развоју дипломатског права. Вид. Beck 1998, 117 – 136.

¹⁰ Вид. Sebastian 2010, 18; Farhangi 1986, 1538 – 1546.

Како се истиче, жртве могу директно остварити своја права јер је осигуравајућа компанија одговорна и појављује се на месту дипломате, а дипломате остају заштићене. Чини се да су изгледи за овај предлог слабо извесни, будући да би осигуравајуће компаније тешко преузеле потенцијално висок ризик, иако заговорници овог решења сугеришу да би компаније требало да буду принуђене од стране власти да нуде овакве производе, будући да би жртва могла да предузме директне мере против осигуравача како би заобишла позивање дипломате на имунитет. Међутим, овај предлог губи из вида то да, поред тога што би компаније тешко пристале да нуде такве полисе осигурања, такво осигурање не би решило ситуације најтежих кршења права (напада на живот и тело), већ би покрило превасходно одређене грађанскоправне ситуације, од којих поједине од њих, уз одговарајуће тумачење важећих изузетака дипломатског имунитета од грађанског судства, могу бити обухваћене. Поред наведеног, то би неминовно отворило и питање моралног хазарда, те подстицаја дипломата да поштују законе и друге прописе државе пријема.

Јављају се и идеје о специјалном, компензационом, међународном фонду, који би био намењен обештећењу жртава дипломатског преступа, уз указивање на недостатке таквог предлога – администрирање тим фондом захтева да се реши питање средстава и обавезних издвајања у тај фонд како би се жртва могла обештетити, подразумева својеврсно признање „кривице“ од стране државе именовања и добру међународну сарадњу да би исти могао да опстане (Sebastian 2010, 21). Нама се чини компликованим (а можда и сувишним) реализација овог предлога, јер ако државе већ имају добру сарадњу, у духу пријатељских односа, оне ће на одговарајући начин решити и питање обештећења жртава, будући да дипломатски односи и почивају на узајамном поверењу и сарадњи, а фонд би могао функционисати искључиво у ситуацији где постоји воља државе именовања да се издвоје одређена средства на рачун обештећења одређеног лица, чиме се опет враћамо на почетни терен – узајамног поштовања и сарадње држава, а на шта, тј. сарадњу, су државе и обавезане Повелем УН. Нису страни ни предлози о оснивању компензационог фонда од стране државе пријема, имајући у виду да је влада те државе у бољој позицији од обичног грађанина да оствари накнаду од државе именовања, а што се образлаже речима сенатора Хатвеја (Hathaway) „терет дипломатског имунитета [...]

не би требало да сносе људи који су заправо само невина трећа лица“ (нав. према Goodman 1989, 411.).¹¹

У литератури је присутан и предлог за примену функционалног приступа дипломатском имунитету, тј. да дипломатски имунитет треба реформисати како би у потпуности укључио теорију функционалне неопходности и пружио додатне гаранције потенцијалним тужиоцима, те да имунитети треба да се односе само на акте учињене у вршењу службених функција дипломата, а што би се операционализовало кроз израду додатног протокола Бечке конвенције који би омогућио државама да склапају билатерални споразум који ће имунитет њихових дипломата ограничити на функционални (Maginnis 2003, 1022). Ове заштитне мере би, како истиче Магинис (Veronica L. Maginnis), требало да буду формулисане по узору на механизме решавања спорова и одрицања од имунитета који се примењују према Конвенцији о привилегијама и имунитетима УН (Конвенција о привилегијама и имунитетима УН од 1946, Указ о ратификацији Конвенције о привилегијама и имунитетима УН, одобреној од Генералне скупштине УН Резолуцијом од 13. фебруара 1946), у складу са којом подносиоци захтева могу тражити поравнање са УН, тј. одговарајуће решење спора у ситуацији када је имунитет задржан, будући да је у оквиру УН тај вид правне заштите доступан подносиоцима захтева које су повредили службеници УН којима је задржан имунитет.¹² У оним случајевима, у којима службеник УН учини кривично или дело које за последицу има грађанскоправну одговорност, док делује у свом приватном својству, постоји његова одговорност и одредбе о поравнању са УН се не примењују, те се такво решење предлаже и за дипломатске представнике; предлаже се и да у ситуацији када је дипломата заштићен функционалним имунитетом, одрицање од тог имунитета може да се захтева у интересу правде – по узору на решења из поменуте конвенције УН, те да би у том циљу држава именовања и држава пријема морале да развију процедуру у којој представници сваке од њих дају допринос у одлуци о одрицању од имунитета (уз успостављање одговарајућих фондова за намирeње), док би за решавање спора који би у том случају

¹¹ Један од предлога јесте и прописивање могућности закључивања билатералног или регионалног споразума који предвиђа обавезно одрицање од имунитета или принудно кривично гоњење у држави именовања у одређеним ситуацијама, при чему је изостала његова детаљнија елаборација како би се озбиљније размотриле све практичне импликације тог предлога. Вид. Sebastian 2010, 20.

¹² Вид. Procedures in Place for Implementation of Article 8, Section 29, of the Convention on the Privileges and Immunities of the UN 1946.

искрсао између држава, такво питање било упућено на решавање Међународном суду правде (Maginnis 2003, 1023).

Међутим, чини се да би се ограничавање дипломатског имунитета искључиво на радње које се директно односе на службене функције дипломата, односно предвиђање додатне могућности одрицања од тог имунитета чак и кад је реч о делу учињеном у оквиру функција дипломата, уколико то захтевају интереси правде, тешко могло помирити са сврхом дипломатског имунитета који обезбеђује заштиту дипломатама у њиховим професионалним и личним својствима, а како би могли несметано обављати своје функције. У сваком случају, вршење функција дипломатског представника никако не може представљати покриће за вршење различитих кривичних дела и других противправних поступања.

Један од предлога јесте и изолација државе именовања (прекид дипломатских односа уз примену трговинских, културних и других санкција)¹³, који сматрамо најекстремнијим предлогом, јер не води решавању настале противправне ситуације, већ има изразито пенални карактер и пре свега води угрожавању економског благостања грађана те државе. Наиме, дуготрајна економска и политичка изолација државе именовања због противправног поступања њеног дипломатског представника требало би да је реликт прошлости, а будући да је у супротности са основним начелима Повеље УН.

Током друге половине 20. века, све се чешће могу чути захтеви за поштовањем међународног права људских права, а у контексту њиховог односа са дипломатским имунитетом. У том разматрању, треба поћи од тога да међународно право људских права садржи универзалну забрану мучења, ропства, принудног рада и трговине људима¹⁴, а које се сматрају нормама *jus cogens*, које су у чл. 53. Бечке конвенције о уговорном праву од 1969. године (Уредба о ратификацији Бечке конвенције о уговорном праву од 1972. године) дефинисане као императивне норме општег међународног права које је прихватила и признала међународна заједница као целина, од којих никакво одступање није допуштено и које се могу изменити једино новом нормом

¹³ Вид. Farhangi 1986, 530 – 531.

¹⁴ Трговина радницима запосленим у домаћинству од стране дипломата и службеника међународних организација није нова појава. У дипломатској ноти Стејт департамента (eng. *United States Department of State*) од 1981. године издатај свим амбасадама у САД, државни секретар је изразио дубоку забринутост због доказа да су неки чланови дипломатских мисија озбиљно злостављали или искоришћавали запослене у свом домаћинству. Вид. Vandenberg et al. 2016, 596.

општег међународног права истог карактера.¹⁵ Међународна заједница је такође показала све већи интерес за ограничавањем дипломатског имунитета онда када је његова примена неправедна, па је тако Међународна организација рада 2011. године усвојила Препоруку број 201 (Recommendation R201, para. 26(4)), те тиме својим чланицама дала препоруку да у контексту дипломатског имунитета, чланице треба да размотре усвајање политике и кодекса понашања за дипломатско особље у циљу спречавања кршења права радника у домаћинству и успостављања међусобне сарадње на билатералној, регионалној и мултилатералној основи, од значаја за решавање и спречавање злоупотреба које се тичу тих радника. Будући да злостављање радника у домаћинству дипломата у пракси може имати елементе ропског положаја или принудног рада, чија забрана има статус *jus cogens*, да би се спречило да дипломате некажњено крше поменуте међународне забране, све се чешће могу чути предлози да се дипломатски имунитет не примењује на радне спорове између дипломата и радника запослених у њиховом домаћинству, те да би судови требало да размотре такве тужбене захтеве¹⁶, а који би могли да се подведу под изузетак од грађанскоправног имунитета из чл. 31. ст. 1. тач. ц) Бечке конвенције, који се односи на комерцијалне активности дипломатског агента. У сваком случају, пошто су дипломатски имунитети процесноправне природе и представљају препреку за вршење надлежности од стране судова државе пријема, потребно је пронаћи одговарајући начин за спречавање њихове злоупотребе, који ће омогућити несметано одвијање дипломатских односа две државе, а истовремено узети у обзир потребу да се изнађе одговарајућа равнотежа у односу дипломатских

¹⁵ За детаљнију анализу релевантних питања у вези са императивним нормама општег међународног права вид. Нацрт закључака о идентификацији и правним последицама императивних норми општег међународног права (*jus cogens*) (Draft Conclusions on Identification and Legal Consequences of Peremptory Norms of General International Law (*jus cogens*)), усвојен од стране Комисије за међународно право, а у којем су, између осталог, изнета разматрања о критеријумима и начину утврђивања да ли одређена норма има квалитет императивне норме општег међународног права (Report of the International Law Commission on the work of its 67th Session UN Doc A/77/10, 10–89). Такође, у вези са анализом концепта когентних норми у међународном праву и критичким и аргументованим освртом на листу когентних норми Комисије за међународно право вид. Милисављевић 2020б, 151 – 169.

¹⁶ Детаљније о потреби да се преиспита тумачење домаћаја дипломатског имунитета како исти не би представљао штит за кршење права од стране дипломата на простору САД вид. Farber 2006, 63 – 90. Такође, о предлогу да се примени теорија функционалне неопходности у тумачењу домаћаја дипломатског имунитета како би радници запослени у домаћинству дипломата имали могућност да захтевају обештећење у ситуацији у којој су експлоатисани вид. Bergmar 2014, 501 – 530.

имунитета и *jus cogens* норми, која се, чини се, не може пренебрегнути само чињеницом да је реч о правилима различите природе и домаћаја и где се нарочито назире потреба за одговарајућим деловањем Комисије, која би могла да пружи одговарајуће смернице и препоруке за поступање у пракси, односно да преиспита потребу за унапређењем наведене области.

Додатно, развојем међународног кривичног права дошло је до прописивања међународних кривичних дела од којих би свако изузимање од процесуирања било неоправдано, те се постепено развија пракса у правцу установљавања изузетка од апсолутног кривичног имунитета у односу на највише представнике државе, али би он морао важити *mutatis mutandis* и за дипломатске представнике, уз напомену да је у том случају реч о заснивању надлежности међународног тела¹⁷, а не националних тела (Милисављевић и Новаковић 2020, 65).

Иако постоје аутори који сматрају да је реформа у овој области одавно закаснила (Sebastian 2010, 23), не делимо сасвим њихово мишљење, већ сматрамо да концепт дипломатског имунитета и листу прописаних изузетака треба размотрити и сагледати у светлу савремених захтева за поштовањем људских права, а нарочито њиховог односа са *jus cogens* нормама. Чини се да сваки предлог треба да буде заснован на балансираном приступу – да води очувању концепта дипломатског имунитета, уз пружање одговарајуће правне заштите жртвама, одвраћајући дипломате од вршења противправних дела. У том смислу, мишљења смо да сам принцип дипломатског имунитета треба да остане очуван, уз могућност установљавања разумних ограничења.

5. ЗАКЉУЧАК

Кроз сагледавање различитих предлога теоретичара за ограничењем дипломатског имунитета, може се закључити да се у литератури износи доста предлога, неки се износе оправдано и опрезно, а поједини и без озбиљне елаборације или критичког, објективног покушаја да се сагледају реалне могућности примене одређеног предлога, односно практичне импликације тог решења, губећи из вида да је дипломатски имунитет цивилизацијска тековина. Определити прецизне границе и домаћај имунитета је на државама, у њиховим међусобним односима,

¹⁷ О предлогу за установљавање сталног међународног дипломатског суда који би имао надлежност над дипломатама, као и за евентуалним проширењем надлежности Међународног кривичног суда у односу на дипломате вид. Groff 2000, 209 – 236.

при чему практични облици, тј. реципроцитет говори у прилог давању имунитета дипломатама, у складу са којим поштовање једне стране осигурава поштовање друге стране. Ако се има у виду да је Бечка конвенција један од најшире прихваћених међународних уговора, јасно је да суштинске и нагле промене у овој области нису извесне, те да је потребно, да би дошло до извесног напретка у овој области, пронаћи минимум консензуса и заједнички именитељ око којег би се преговарало, а који најмање задире у „сувереност“ држава.

Имајући у виду актуелни рад Комисије за међународно право на развоју правила која се тичу кривичноправног имунитета представника државе, те улогу Комисије као тела надлежног за кодификацију обичајног права и прогресивни развој међународног права, а у светлу савремених захтева за ограничењем дипломатског имунитета и различите праксе националних судова у одређивању домаћаја прописаних изузетака од имунитета, чини се да има основа закључку да би било пожељно да се у догледној будућности на дневном реду Комисије (у неком облику) нађе и питање имунитета дипломатских представника.

У крајњој линији, аутор закључује да, и без суштинских промена – дипломатско право својим инструментима и механизмима пружа одређене (иако ограничене) могућности за деловање, при чему државе именовања у највећем броју случајева држе до слања у државу пријема личности која ће их репрезентовати у најбољем светлу, док ће прекршиоце права на одговарајући начин „склонити“ са њихових функција, уз додуше значајну ограду – да поступање држава највећим делом зависи од (моћи) државе која се налази на другој страни, тј. из које дипломата долази и од тежине учињеног неправда.

ЛИТЕРАТУРА

Гершић, Глигорије. 1898. *Дипломатско и конзуларно право*, прво издање. Београд: Краљевска српска државна штампарија.

Крећа, Миленко. 2012. *Међународно право представљања (Дипломатско и конзуларно право)*, друго издање. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Милисављевић, Бојан. 2023. *Дипломатско и конзуларно право*, друго издање. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Милисављевић, Бојан. 2020а. „Привилегије и имунитети дипломатских представника и њихове злоупотребе“. У Душко Челић (ур.), *Зборник радова: Правна традиција и интегративни процеси*, том II (стр. 9 – 23). Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Милисављевић, Бојан. 2020б. Нека отворена питања у вези *ius cogens* норми у међународном праву. *Harmonius – Journal of Legal and Social Studies in South East Europe*, XII (1), стр. 151 – 169.

Милисављевић, Бојан и Новаковић, Марко. 2020. *Имунитети у међународном праву*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Beck, Curt. 1998. Amending Diplomatic Immunity: Recent Congressional Proposal. *ILSA Journal of International Law*, 12, pp. 117 – 136.

Bergmar, Nina M. 2014. Demanding Accountability Where Accountability Is Due: Functional Necessity Approach to Diplomatic Immunity under the Vienna Convention. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 47(2), pp. 501 – 530.

Farber, Rachael E. 2006. Immunity of Impunity? How Current U.S. Interpretation of Diplomatic Immunity Facilitates Diplomatic Abuse of A-3 Domestic Workers. *Journal of Migration and Refugee Issues*, 2(2), pp. 63 – 90.

Farhangi, Leslie S. 1986. Insuring against Abuse of Diplomatic Immunity. *Stanford Law Review*, 38(6), pp. 1517 – 1547.

Goodman, David H. 1989. Reciprocity as a Means of Curtailing Diplomatic Immunity Abuse in the United States: The United States Needs to Play Hard Ball. *Houston Journal of International Law*, 11(2), pp. 393 – 414.

Groff, Joshua D. 2000. A Proposal for Diplomatic Accountability Using the Jurisdiction of the International Criminal Court: The Decline of an Absolute Sovereign Right. *Temple International and Comparative Law Journal*, 14(1), pp. 209 – 236.

Maginnis, Veronica L. 2003. Limiting Diplomatic Immunity: Lessons Learned from the 1946 Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations. *Brooklyn Journal of International Law*, 28(3), pp. 989 – 1024.

Ross, Mitchelin S. 1989. Rethinking Diplomatic Immunity: A Review of Remedial Approaches to Address the Abuses of Diplomatic Privileges and

Immunities. *American University Journal of International Law and Policy*, 4(1), pp. 173 – 206.

Sebastian, Tania. 2010. Diplomatic Immunity versus Harm to the Individual: An Attempt at Appraisal. *GNLU Law Review*, 3(1), pp. 1 – 24.

Tease, Antoinette M. 1989. Diplomatic Immunity and Divorce: *Fernandez v. Fernandez*, *Connecticut Law Review*, 21(4), pp. 1071 – 1096.

Vandenberg, Martina E. & Bessell, Sarah. 2016. Diplomatic Immunity and the Abuse of Domestic Workers: Criminal and Civil Remedies in the United States. *Duke Journal of Comparative and International Law*, 26(3), pp. 595 – 633.

Zeidman, Amy. 1989. Abuse of the Diplomatic Bag: A Proposed Solution. *Cardozo Law Review*, 11(2), pp. 427 – 444.

ПРАВНИ ИЗВОРИ И ДРУГИ ДОКУМЕНТИ

International Labour Organization, Recommendation R201, R201 – Domestic Workers Recommendation, 2011 (No. 201).

International Law Commission, Yearbook of the International Law Commission, Chapter III – Diplomatic Intercourse and Immunities, 1958, vol. II, pp. 89 – 105.

International Law Commission, Draft Conclusions on Identification and Legal Consequences of Peremptory Norms of General International Law (*jus cogens*), Report of the International Law Commission on the work of its 67th Session, UN Doc A/77/10, 2022, pp. 10 – 89.

Уједињене нације, Повеља УН од 1945. године, Закон о Повељи УН, *Службени лист ДФЈ*, бр. 69/45.

United Nations, Procedures in Place for Implementation of Article 8, Section 29, of the Convention on the Privileges and Immunities of the UN, opted by the General Assembly, on 13 February 1946, Report of the Secretary General, A/C.5/49/65 from 24 April 1995, New York.

United Nations, Statute of the International Law Commission adopted by the General Assembly in resolution 174 (II) of 21 November 1947, as amended by resolutions 485 (V) of 12 December 1950, 984 (X) of 3 December 1955, 985 (X) of 3 December 1955 and 36/39 of 18 November 1981, New York.

Уједињене нације, Бечка конвенција о дипломатским односима од 1961. године, Уредба о ратификацији Бечке конвенције о дипломатским односима, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми*, бр. 2/64.

Уједињене нације, Протокол са факултативним потписивањем који се односи на обавезно решавање спорова од 1961. године, Уредба о ратификацији Бечке конвенције о дипломатским односима, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми*, бр. 2/64.

Уједињене нације, Бечка конвенција о уговорном праву из 1969. године, Уредба о ратификацији Бечке конвенције о уговорном праву, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори и други споразуми*, бр. 30/72.

Уједињене нације, Конвенција о привилегијама и имунитетима УН од 1946. године, Указ о ратификацији Конвенције о привилегијама и имунитетима УН, одобреној од Генералне скупштине УН Резолуцијом од 13. фебруара 1946. године, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 20/50.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

International Law Commission. 2024. "Methods of Work of the International Law Commission" <https://legal.un.org/ilc/methods.shtml> (15.1.2024).

Ivana Terzić Danilović

DIPLOMATIC IMMUNITY – CONSIDERATIONS IN THE LIGHT OF REQUESTS FOR ITS LIMITATION

Resume

In this paper, the author starts from a well-established understanding in international law – that the purpose of diplomatic immunity is to enable the performance of diplomatic functions with the aim of smooth performance of diplomatic relations between states. However, the application of diplomatic immunity in certain cases may mean the avoidance of legal responsibility and the absence of compensation for damages to victims of violations of rights, representing a shield from sanctions for non-compliance with the laws of the receiving state.

The author of the paper makes the observation that it is desirable for the international community to review such practice in the future, through the work of International Law Commission, with an emphasis on a balanced and cautious approach, because it is a particularly sensitive issue that involves all member states of the Vienna Convention on Diplomatic Relations and which mostly intertwines legal and political elements, characteristic for the international community. It is concluded that the result of such a review should lead to the preservation of the diplomatic immunity, with the possibility of establishing reasonable limitations on its scope or giving appropriate guidelines for the interpretation and application of prescribed exceptions from immunity, which should, primarily, take into account serious denials of basic human rights.

Keywords: diplomatic immunity, limitations of diplomatic immunity, abuse of diplomatic immunity, Vienna Convention on Diplomatic Relations, protection of human rights.

Дејан ПУПИЋ*

Правни факултет
Универзитет у Крагујевцу

УДК 902-055.2
DOI: 10.5937/adpn2403083P

Прегледни рад

НЕОВЛАШЋЕНО ИЗВОЂЕЊЕ АРХЕОЛОШКИХ РАДОВА

Сажетак

У фокусу овог научно-истраживачког рада јесте кривичноправни аспект неовлашћеног извођења археолошких радова, проблематика која представља све већи изазов за очување културног наслеђа у глобалном контексту. Истраживање детаљно разматра законске механизме који су постављени за борбу против ове појаве, са посебним нагласком на анализу чл. 353а Кривичног законика Републике Србије. Рад освјетљава кључне кривичноправне изазове повезане са ефикасном примјеном и спровођењем Кривичног законика Републике Србије који санкционише неовлашћена археолошка ископавања. Такође, истражује се улога међународних организација у креирању синергијског оквира за заштиту културног наслеђа и потреба за јачањем међународне правне сарадње. Закључци истраживања наглашавају потребу за свеобухватним приступом у рјешавању проблема везаних за извођење неовлашћених археолошких радова.

Кључне ријечи: неовлашћени археолошки радови, Кривични законик, културно наслеђе, заштита културних добара.

* Аутор је докторанд на Правном факултету Универзитета у Крагујевцу. Електронска адреса аутора: dejorupic@gmail.com.

1. УВОД

У савременом друштву, гдје се културна баштина све више цијени не само као одраз историјског и умјетничког значаја, већ и као потенцијални извор економске вриједности, суочавамо се с порастом неовлашћених археолошких радова. Ова дјелатност, иако незаконита, привлачи различите актере, од љубитеља умјетности до колекционара и трговаца, који су вођени потрагом за профитом. Неовлашћена ископавања и истраживања не само да нарушавају интегритет и вриједност археолошких налазишта и предмета, већ представљају озбиљну пријетњу очувању културног наслеђа. Такве активности доводе до уништења или оштећења самих налазишта, губитка незамјенљивих историјских и научних информација, као и до пролиферације црног тржишта умјетничким дјелима.

Осим директних штета на археолошким локалитетима, неовлашћено извођење археолошких радова има шире социјалне и културне импликације. Оштећење или уништавање археолошких налазишта утиче на колективно наслеђе и идентитет заједница, умањујући способност друштва да разумије и цијени своју прошлост. Поред тога, ова дјелатност подрива напоре научне заједнице да систематски истражи и документује археолошка открића, ограничавајући приступ драгоцјеним информацијама које могу обогатити људско знање и културу.

У свјетлу ових изазова, важност правне регулативе и ефикасне заштите културног наслеђа постаје очигледна. Кривични законик игра кључну улогу у спречавању неовлашћених археолошких радова, осигуравајући да стручњаци могу адекватно истражити, документовати и очувати археолошка налазишта. Међународне организације, попут *UNESCO*-а (*The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*), заједно са националним институцијама, предводе напоре у борби против ове проблематике, промовишући значај културног наслеђа и развијајући стратегије за његову заштиту.

2. МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ ОКВИР

UNESCO, као специјализована агенција Уједињених Народа, која се бави образовањем, науком и културом, игра кључну улогу у заштити културне баштине широм свијета. Организација кроз низ конвенција промовише очување и заштиту културне баштине и игра важну улогу у формирању правног оквира за борбу против кривичних дјела над културним наслеђем.

Конвенција из 1954. године за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба (*Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*) такође игра важну улогу. Ова конвенција се усредсређује на заштиту културног наслеђа током оружаних сукоба, наглашавајући потребу за његовим очувањем и заштитом, те прописује мјере за спречавање штета и губитака културних добара у ратним условима. Она поставља стандард за заштиту културног наслеђа у конфликтним ситуацијама, укључујући и одредбе о означавању културних добара заштитним знаковима (Mandil 2018, 601 – 618).

Конвенција о спречавању незаконитог увоза, извоза и преноса власништва културних добара, усвојена 1970. године (*Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*), бави се питањем незаконите трговине културним добрима. Циљ ове конвенције је спријечити незаконит увоз, извоз и пренос власништва културних добара како би се очувала културна баштина и промовисала међународна сарадња у заштити културних добара. То је посебно важно у контексту глобалног тржишта и интернационалне трговине културним добрима. Поред тога, Конвенција *UNESCO*-а из 1970. године има за циљ борбу против илегалне трговине културним предметима. Она обавезује државе чланице да усвоје националне мјере за спречавање крађе, тајних ископавања и незаконитог извоза културних добара. Ова конвенција игра кључну улогу у успостављању правних и административних мјера за заштиту и репатријацију незаконито стечених културних добара (Bouchenaki 2009, 139 – 144).

Конвенција о заштити свјетске културне и природне баштине, усвојена 1972. године (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*), представља један од кључних механизма заштите културних и природних добара од изузетног значаја за човјечанство. Циљ ове конвенције је очувати ова добра од уништења и оштећења, те промовише тиме међународну сарадњу у њиховој заштити. Ово се постиже кроз различите иницијативе и програме који осигуравају да се културна и природна баштина широм свијета чува и штити. Конвенција *UNESCO*-а из 1972. године представља значајан напредак у међународном правном оквиру за заштиту културног наслеђа. Она обухвата не само очување физичких споменика и локација, већ ставља и снажан нагласак на заштиту нематеријалног културног наслеђа. Ова конвенција је кључна у дефинисању културних добара „изузетне универзалне вриједности“ и успоставља основу за

Листу свјетске баштине. Њено ратификовање подразумева обавезу држава да заштите и очувају такво наслеђе на својим територијама, доприносећи колективном глобалном наслеђу (Meskell 2013, 483 – 494).

Уз ове, Конвенција *UNIDROIT (International Institute for the Unification of Private Law)* о украденим или незаконито извезеним културним објектима, усвојена 1995. године (*UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects*), допуњује оквир *UNESCO*-а, фокусирајући се посебно на реституцију украдених или незаконито извезених културних објеката. Све обухватнији правни приступ борби против илегалне трговине културним предметима, пружајући смјернице за повратак ових објеката њиховим земљама поријекла, је од кључног значаја за разматрање ових правних инструмената. Конвенција *UNIDROIT* наглашава важност дужне пажње на тржишту умјетности и промовише стварање правних и административних процедура за олакшавање реституције и повратак украдених или незаконито извезених културних добара (Protт 1996, 59 – 71).

Конвенција *UNESCO*-а о заштити подводне културне баштине, усвојена 2001. године (*Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*), такође игра значајну улогу у очувању културне баштине. Ова конвенција признаје значај подводне културне баштине као саставног дијела културне баштине човјечанства, истичући њен посебан значај у историји људи, народа и њихових међусобних односа (Koschtial 2008, 63 – 69).

Кривичноправни аспекти ових конвенција, који се односе на кривичну одговорност и јурисдикцију у ситуацијама оружаних сукоба и недозвољене трговине културним добрима, играју кључну улогу у заштити културног наслеђа. Интеграција ових правних механизма у националне законодавне системе и њихова примјена, су кључни за ефикасно спровођење ових конвенција и заштите културне баштине на глобалном нивоу, јер пружају увид у међународне напоре за сузбијање кривичних дјела против културног наслеђа представљају темељ за глобалну заштиту културне баштине.

Конвенцију из Валете, такође познату као Европска конвенција о заштити археолошког наслеђа, усвојену од стране Савјета Европе 1992. године (*European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*), која је ступила на снагу 25. маја 1995. године, до 2008. године ратификовало је 37 држава, чиме је наглашен њен значај у европском контексту. Циљеви Конвенције усредсређени су на заштиту археолошког наслеђа као виталног дијела европског културног наслеђа,

укључујући локалитете и материјалне трагове људске прошлости, било на површини, под земљом или под водом, и усмерени су ка спречавању неовлаштених ископавања, пљачки и илегалне трговине археолошким предметима. Конвенција подстиче међународну сарадњу, размјену информација, стручњака и искустава, те обавезује државе потписнице на успостављање адекватних правних и административних мјера за заштиту овог наслеђа, наглашавајући важност едукације јавности и подизања свијести, те представља правни оквир на међународном нивоу који је кључан за очување археолошког наслеђа, од суштинског значаја за разумијевање историјских и културних процеса, и кључан за очување културне баштине за будуће генерације (O'Keefe 1993, 406 – 413).¹

Све ове конвенције заједно чине свеобухватан оквир за заштиту културне баштине на глобалном нивоу. Оне не само да промовишу очување и заштиту културне баштине, већ такође играју важну улогу у формирању правног оквира за борбу против кривичних дјела над културним наслеђем. Интеграција ових правних механизма у националне законодавне системе и њихова примјена су кључни за ефикасно спровођење ових конвенција и заштиту културне баштине на глобалном нивоу, доприносећи на тај начин очувању глобалне културне разноликости и наслеђа за будуће генерације.

Интеракција ових конвенција ствара робусну правну структуру која појачава одговорност нација за заштиту културног наслеђа. Оне промовишу међународну сарадњу, правне мјере за реституцију и превентивне акције против илегалне трговине културним добрима. Овај свеобухватан оквир је суштински важан за очување глобалне културне разноликости наслеђа за будуће генерације.

Различите земље су увеле законодавство да би оштећење локација културног значаја учиниле кривичним дјелом. У Енглеској, Закон о древним споменицима и археолошким подручјима из 1979. године (Ancient Monuments and Archaeological Areas Act 1979 – АМААА) и Закон о благу из 1996. године (The Treasure Act 1996) представљају кључне дијелове законодавства усмјерене на заштиту археолошких ресурса. У Сједињеним Америчким Државама, Закон о заштити археолошких ресурса из 1979. године (Archaeological Resources Protection Act of 1979 – АРРА) специфично се бави прекршајима везаним за

¹ За више о томе вид. Willems 2020.

археолошке ресурсе на јавно посједованим и индијанским земљишима (Shelbourn 2008, 204 – 213).

3. ИСТОРИЈСКА РЕТРОСПЕКТИВА КРИВИЧНОПРАВНЕ ЗАШТИТЕ

Историјат кривичноправне заштите културних добара представља сложену еволуцију која одражава то како су се, током времена, мијењали перцепције и вредновање културне баштине. Правна пракса у заштити ових наслеђа има своје древне коријене и значајно се развијала, прилагођавајући се промјенљивим околностима и изазовима. Овај развој је био условљен растућим схватањем да је уништавање или оштећење културних добара не само губитак јединствених објеката који осликава историјски и културни развој, већ и дубоко утиче на јавни морал и колективну свијест. Такви акти нису само пуки прекршаји материјалне природе, већ носе са собом и моралну димензију губитка дијела људског идентитета и историје. Ово сазнање довело је до повећаног фокуса на кривичну одговорност за штету нанијету културним добрима. Кривичноправна заштита културне баштине еволуирала је препознавањем дубоке вриједности и значаја ових добара, што је резултирало развојем нијансираних правних оквира на националним и међународним нивоима. Ова еволуција истиче важност очувања културне баштине као одраза људске историје и идентитета, пружајући правни основ за заштиту и очување ових драгоцености за будуће генерације (Rives 2023, 197 – 247).

Историја бриге за заштиту археолошких артефаката сеже уназад до античких времена, када, иако формализована правна заштита није постојала у облику како га данас познајемо, било је евидентно признавање вриједности и значаја археолошких артефаката. Ова рана свијест о важности културног наслеђа у античким цивилизацијама поставила је темеље за развој детаљнијих и свеобухватнијих правних оквира за заштиту културне баштине у каснијим периодима (Blake 1999, 61 – 85).

Остроготско освајање Италије представља прекретницу у преласку од грчко–римске у модерну европску цивилизацију. Од тог тренутка, заштита историјске баштине постаје важна одредница европске културе, нарочито у правном смислу. Промјена у поимању времена с цикличког на линеарни повећава свијест о пролазности и неповратности. То води препознавању потребе за очувањем баштине претходних времена, темеља за законе о културној баштини. Анализа правних

докумената из тог периода, посебно Теодорикових наредби у “*Variae*”, истиче њихов значај за очување класичне културе и развој европске цивилизације, гдје “*Variae*” одражава нематеријалну поруку класичне културе кључну за напредак цивилизације (Malyshev 2021, 166 – 178).

Брига за заштиту културних артефаката може се пратити још од античких времена, али формално законодавство за заштиту споменика и умјетничких дјела, први пут се појавило у Европи у 15. вијеку (Blake 1999, 61 – 85).

Историја правне заштите културне баштине у Европи од 16. вијека до данас је комплексна и слојевита, обухватајући развој законодавних мјера, промјену етичких схватања, и еволуцију међународних закона. Од 16. вијека, Европа је започела развијање законодавних мјера за спречавање активности које наносе штету културној баштини, што је указивало на растућу свест о значају и вриједности културног наслеђа. Протт (Protт) у свом раду из 1983. године истражује ове напоре, наглашавајући како су се развијале међународне иницијативе за заштиту културне баштине и формулисање политика које регулишу активности са утицајем на културна добра (5).

У периоду 17. и 18. вијека, Европа је доживјела врхунац у „колекционирању“ антиквитета, што је било дио ширег културног тренда тог времена. Никада у историји, изузев можда под Периклом (Pericles), власт није тако подстицала и помагала умјетност, нити је њоме у тој мјери управљала као под Лујем XIV (Louis XIV). Луј XIV је постао највећи покровитељ умјетности којег је историја икад упознала. Он је дао већи подстицај умјетности него сви други краљеви, његови савременици заједно. Био је, „наравно колекционар најшире руке. Купио је толико класичних и ренесансних скулптура да се Италија уплашила да ће остати без умјетничких дјела, а папа је забранио њихов извоз (Дјурант 2004, 90 – 93). Међутим, како истиче Гринфилд (Greenfield) у свом раду из 1986. године, друга половина 19. вијека донијела је значајне промјене, укључујући почетак систематских археолошких техника, ископавања, теренских прегледа, конзервације и заштите. Овај период је такође обиљежио „рођење савјести“ у вези са извозом антиквитета из других земаља, указујући на промјену у етичким схватањима и односу према културној баштини (Greenfield 1986, 29 – 35).

У савременом контексту, рад Спитре (Spitra) из 2020. године истражује еволуцију модерних закона о заштити културних објеката током 19. и 20. вијека. Анализа показује како су различите државе и актери користили законе о културној баштини и њихову повезаност

с концептом цивилизације за различите сврхе, што освјетљава сложеност и динамику овог правног подручја (Spitřa 2020, 329 – 354).

Све три студије заједно пружају увид у комплексну и слојевиту правну историју заштите културне баштине, истичући како су се временом развијале правне и етичке норме које данас обликују наш приступ заштити и очувању културних добара. Ове студије такође указују на то да је развој ових пракси и закона био уско повезан са ширим друштвеним, политичким и историјским контекстима, укључујући колонијализам, еволуцију археолошких пракси, и растуће међународно признање важности културне баштине.

Правни оквир за заштиту културних добара у Србији почиње се развијати већ у доба Немањића, чији су закони о строгој казни за крађу црквених предмета претходили и утрли пут каснијим правним регулативама. У том контексту, Синтагма Матије Властара, збирка византијских правних норми, представљала је кључни правни текст који је регулисао ове материје, наглашавајући озбиљност и тежину деликта крађе сакралних објеката (Властар 2013).

Напредак у законодавству који се односи на културна добра забиљежен је у 19. веку, посебно након ослобађања Србије, када се појављује низ прописа усмјерених ка њиховој заштити. Српски грађански законик из 1844. године и Криминални законик из 1860. године представљају темеље на којима се изграђује правна заштита културних добара, укључујући специфициране одредбе које су имале за циљ очување културног наслеђа.

Период након Првог свјетског рата и формирање Краљевине Југославије обиљежава настојања за унапређење правне заштите културних добара, иако до Другог свјетског рата конкретни закон о заштити није усвојен. Међутим, након Другог свјетског рата, доноси се низ правних аката који систематски регулишу ову област, почевши од Одлуке Националног комитета ослобођења Југославије из 1945. године, која је касније надограђена и замијењена Законом о заштити споменика културе и природних реткости (Јоцовић 1986, 3). Еволуција правне заштите културних добара наставља се и у наредним деценијама, чиме се потврђује континуитет и посвећеност очувању културног идентитета Србије кроз историју.

У суштини, историја кривичноправне заштите културних добара није само правна или историјска материја. То је прича о еволуцији људске свијести и етичких стандарда, о признавању да су умјетничка дјела, споменици, археолошки артефакти и други облици културне

баштине неодвојиви дијелови наше колективне историје и идентитета, заслужујући свеобухватну заштиту од деструктивних сила историје и савременог доба.

4. ОСНОВНИ ПОЈМОВИ

Закон о културном наслеђу Републике Србије од 2021. године је донијет са намјером да се пружи појачана заштита културног наслеђа које представља скуп ресурса, материјалних и нематеријалних, наслеђених из прошлости. У том циљу, Закон одређује културна добра као дио културног наслеђа које је вредновано и евидентирано у складу са Законом и за које је изричито утврђено да уживају посебну заштиту, установљава и утврђује надлежности установа заштите које обављају све дјелатности заштите и очувања културног наслеђа, те дефинише појединости употребе културног наслеђа, односно која су то права и обавезе власника, односно држаоца културног добра.

Културно наслеђе може бити материјално или нематеријално. Материјално је оно које се састоји од покретних (музејска, архивска, стара и ретка библиотечка, филмска и друга аудиовизуелна грађа) и непокретних ствари (културни предјели, просторне културно-историјске цјелине, споменици културе, археолошка налазишта и знаменита мјеста) за које се претпоставља, или је Законским поступком утврђено да посједују вриједности потребне за добијање статуса културног добра (Закон о културном наслеђу, чл. 3, ст. 1, тач. 2 – 7). Нематеријално културно наслеђе означава творевине које заједнице, групе и појединци, препознају као дио свог културног наслеђа (усмене традиције и изрази, језик, извођачке уметности, друштвени обичаји, ритуали и свечани догађаји, знања и вештине, традиционални занати) (Fusar Poli 2018, 83 – 96).

Право на коришћење и уживање у културном наслеђу је универзално, при чему свако има могућност да под једнаким условима приступа културним добрима ради учешћа у културном животу, образовања, научног истраживања, као и да доприноси њиховом обогаћивању, заштити и очувању. Истовремено, власници културних добара имају право на њихову комерцијалну употребу, под условом да таква употреба не нарушава културно историјску вриједност и интегритет тих добара. Осим тога, мултидисциплинарни приступ, који укључује примјену различитих научних области и интеграцију дигиталних технологија документације, као и иновативних техника за конзервацију

и рестаурацију, је кључан за одрживо очување културног наслеђа (Pilnar 2021, 806 – 809).

У истој мјери у којој културна добра уживају заштиту, такође су заштићене и ствари и творевине за које се претпоставља да посјеђују вриједности културног добра, кроз процес претходне заштите. Овај концепт претходне заштите служи као превентивна мјера која осигурава да потенцијално значајни објекти не буду оштећени или уништени прије него што се утврди њихова права културна, историјска или умјетничка вриједност. Таква пракса признаје да процес евалуације културног значаја може бити сложен и временски захтјеван, те стога нуди заштитни оквир унутар којег се може обавити потребна истраживања и процјене. Претходна заштита тако постаје кључни алат у очувању културне баштине, што је предвиђено и Законом о културном наслеђу.

Закон о културном наслеђу дефинише три категорије културних добара: културно добро, културно добро од великог значаја и културно добро од изузетног значаја (чл. 36). Ова подјела се заснива на значају и вриједности културних добара за културни, историјски, друштвени и научно-технолошки развој у одређеном периоду или подручју. Културно добро обухвата сва културна добра која нису уврштена у категорију културног добра од великог или изузетног значаја (чл. 37). Културно добро од великог значаја је оно које има значајан културни, историјски и технички допринос одређеног периода или подручја, свједочи о коришћењу знања, вјештина и техника које су нестале или чине обичаје и традиционално понашање на одређеном подручју, или свједочи о значајним догађајима и личностима у прошлости који су обиљежили историју и културу одређеног подручја (чл. 38). Културно добро од изузетног значаја је оно које има једно или више одређених својстава: има посебан значај за културни, историјски, друштвени и научно-технолошки развој у одређеном периоду, свједочи о изузетном доприносу знању, вјештинама и креативном стваралаштву у прошлости и савременом периоду, одражава примјер јединственог дјеловања човјека у природном окружењу, представља јединствене примјерке стваралаштва свог времена или одређеног историјског раздобља, или представља оригинални запис или дјело које је обиљежило културу и историју (чл. 39). Ова подјела омогућава различите нивое заштите и третмана у складу са значајем и вриједношћу културних добара. Културна добра од изузетног значаја имају највиши ниво заштите и третмана, док културна добра имају најнижи ниво заштите и третмана.

О економским аспектима неовлашћеног ископавања археолошког наслијеђа: Када се артефакти незаконито изваде с мјеста и продају локално, њихова вриједност као роба се монетизира. Поновна продаја унутар исте земље може генерирати више новца. Тај новац долази из земаља које купују те артефакте. Постоје различити економски интереси у археолошком наслијеђу, укључујући интересе трговаца, истраживача, колекционара, те оних који имају религијску, етничку или другу повезаност с наслијеђем. Ти интереси стварају различите конструкције културне (симболичке, духовне, естетске, образовне) и економске вриједности које се додјељују наслијеђу, што доводи до понекад противречних захтијева за правима власништва. Постојећи етички и правни приступи заштити археолошког наслијеђа често занемарују или игноришу његову економску димензију, што би могао бити један од разлога зашто нису били потпуно учинковити. Стога је нужно развити адекватнији правни и етички оквир који ће узети у обзир економске аспекте археолошког наслијеђа (Brodie 2015, 261 – 277).

5. НЕОВЛАШЋЕНО ИЗВОЂЕЊЕ АРХЕОЛОШКИХ РАДОВА

Неовлашћено извођење археолошких радова представља значајан проблем у области заштите културног наслеђа. Ова дјелатност не само да је незаконита, већ и веома штетна, јер нарушава интегритет и вриједност археолошких налазишта и предмета. У последње вријеме, с обзиром на пораст интересовања за културна добра и њихове високе цијене на тржишту, све је већи број случајева неауторизованих археолошких ископавања и истраживања. Љубитељи умјетности, колекционари и трговци, привучени потенцијалним профитом, често предузимају неовлашћене активности у потрази за археолошким благом. Неовлашћена ископавања не само да доводе до уништења или оштећења самих налазишта, већ и до губитка важних историјских и научних информација које би иначе биле откривене кроз професионална и регулисана истраживања. Осим тога, нестручно руковање и несавјесно поступање током оваквих ископавања могу неповратно уништити археолошке предмете. Надаље, постоји и проблем незаконитог присвајања и продаје пронађених предмета. Овакве активности не само да крше закон о заштити културног наслеђа, већ и подстичу црно тржиште умјетничких дјела. Иако постоје случајеви гдје су мотиви за неовлашћене археолошке радове различити, попут колекционарских страсти, радозналости, жеље за популарношћу или научног интереса,

већина ових активности је вођена профитом. Важно је истаћи да је кривичноправна регулатива на овом пољу кључна за заштиту археолошких налазишта. Кривични законик не само да помаже у очувању ових налазишта, већ и омогућава стручњацима да правилно истраже и документују открића, чиме се доприноси научној заједници и широј јавности. Државне институције, као и међународне организације попут *UNESCO*-а, имају кључну улогу у борби против неовлашћених археолошких радова кроз спровођење закона, едукацију јавности и промовисање значаја културног наслеђа. У том контексту, све је важније оснаживање свијести јавности о значају и вриједности археолошких налазишта. Образовање и информисање могу имати значајну улогу у спречавању неовлашћених ископавања. Такође, јачање сарадње између државних тијела, научне заједнице и локалних заједница може допринијети ефикаснијој заштити археолошког наслеђа. Кроз заједничке напоре, могуће је умањити штету која се наноси на културним добрима као и на научне и историјске вриједности које она носе. Свеобухватни приступ који укључује законску регулативу, едукацију и међународну сарадњу кључан је за очување археолошких налазишта за будуће генерације (Brodie et al. 2005, 343 – 361).

Неовлашћена археолошка ископавања и трговина археолошким артефактима у Сирији знатно су порасла након избијања грађанских немира и сукоба 2011. године, узрокујући велику штету сиријској археолошкој баштини. Истраживања показују да су приходе од продаје ових артефаката користиле различите сукобљене стране, укључујући терористичке групе, као средство за финансирање својих активности, што указује на директну везу између неовлашћених археолошких ископавања и финансирања тероризма. Посебно се истиче улога малих археолошких предмета, као што су кованице, у овој функцији (Brodie et al. 2005, 74 – 84).

Федералне агенције у Сједињеним Америчким Државама процијениле су обим пљачкања и вандализма на археолошким налазиштима на основу њиховог управљања земљиштем. Заједно процијењују да на земљишту којем управљају постоји преко 2 милиона налазишта, од којих је трећина била изложена пљачкању или вандализму. Ова процјена пружа увид у широко распрострањени утицај пљачкања и вандализма на археолошке ресурсе у Сједињеним Америчким Државама (Shelbourn 2008, 204 – 213).

Према истраживању проведеном у Француској, 90% запослених у аматерској археологији су мушкарци у доби од 30 до 40 година. Као

резултат подјеле на социјалне категорије, утврђено је да их је 60% радника и предузетника који раније нису чинили незаконите радње забрањене законом, „очеви породице“, који су љубитељи историје и који траже скривено благо. Искуство провођења закона Француске Републике показује да након изрицања упозорења већина представника аматерске археологије престаје с радом. Истовремено, посебну опасност и даље представљају појединци који трагају за археолошким вриједностима ради остваривања добити од њихове продаје, као и обнављања властитих илегалних збирки антиквитета (Xavier 2019, 158 – 165).

У глави тридесет првој, кривична дјела против јавног реда и мира, чл. 353а Кривичног законика Републике Србије, специфично се бави проблематиком неовлашћеног извођења археолошких радова. Овај члан закона јасно дефинише и криминализује дјело неовлашћеног вршења археолошких ископавања и истраживања. Према одредбама чл. 353а, кривично дјело неовлашћеног извођења археолошких радова односи се на било коју неауторизовану активност која укључује ископавања или истраживања на археолошким налазиштима.

Законик ову врсту деликта издваја као основни и квалификовани облик, чиме се покрива широк спектар нелегалних активности везаних за археолошка истраживања и ископавања, наглашавајући тако његову важност и озбиљност у контексту очувања културног наслеђа и археолошког богатства земље (Ђорђевић 2001, 222 – 225).

Ово кривично дјело има бланкетну природу и подразумева неопходност примјене специфичних одредби које су детаљно наведене у Закону о културном наслеђу. Ова карактеристика значи да се за потпуно разумијевање и примјену овог кривичног дјела морају узети у обзир и слиједити прописи из поменутог закона. Другим речима, законски оквир који дефинише оваква кривична дјела није самосталан и комплетно дефинисан унутар самог кривичног законодавства, већ захтијева упућивање на интеграцију са одредбама Закона о културном наслеђу. Ово указује на то да се правна основа и смјернице за спровођење правде у овим случајевима налазе у специфичним прописима који регулишу заштиту, очување и управљање културним наслеђем (Делић 2013, 288).

Основни облик кривичног дјела, према чл. 353а Кривичног законика Републике Србије, односи се на неовлашћено вршење археолошких ископавања. Ова инкриминација обухвата извођење ископавања поред заштићених археолошких локалитета и на мјестима која још нису формално призната или проглашена за археолошка налазишта,

али се на основу претпоставки и индикација може сматрати да садрже археолошке предмете. Ово значи да свако ископавање које се обавља на локацијама које би могле имати археолошки значај, а које још нису званично класификоване као културна добра, спада под овај облик кривичног дјела. Упркос томе што ови локалитети нису формално уврштени у регистар културних добара као непокретна културна добра, Закон о културном наслеђу им додељује тзв. претходну заштиту. Ова претходна заштита подразумева да се таква мјеста, иако још нису формално призната као културна добра, ипак третирају као таква у ширем смислу. Кривични законик ово индиректно потврђује инкриминацијом, штитећи их од неовлашћеног ископавања једнако као и формално призната археолошка налазишта. Локације које се сматрају потенцијалним мјестима за овај облик кривичног дела укључују некрополе, локалитете са археолошким садржајем и друга слична места која би могла садржати археолошке предмете. Ови локалитети уживају претходну заштиту према закону о културном наслеђу, због чега се свако неауторизовано ископавање на њима сматра кршењем закона.

Ово кривично дјело има тежи облик, који постоји ако је остварена нека од три алтернативно прописане квалификаторне околности.

Наведено дјело је кривично и има строжи облик уколико се задовољи један од три квалификаторна услова. Први услов се односи на неовлашћена ископавања и истраживања на археолошком налазишту или другом непокретном културном добру или добру које има претходну заштиту. Археолошка налазишта су делови земљишта или подводних површина са остацима грађевина, објеката, гробних мјеста и других налаза из ранијих историјских доба, и имају велики културни и историјски значај. Осим археолошких налазишта, у ову категорију спадају и друга непокретна културна добра, те добра која уживају претходну заштиту. Непокретна културна добра обухватају споменике културе, просторне културно-историјске цијелине, знаменита места, док се покретна културна добра односе на умјетничко-историјска дјела, архивску и филмску грађу, те старе и ријетке књиге.

Друга квалификаторна околност овог кривичног дјела је знатно озбиљнија и односи се на ситуације када неовлашћена ископавања или истраживања резултирају девастацијом, уништењем или опустошењем археолошког налазишта или другог непокретног културног добра. Овај тежи облик кривичног дјела не само да укључује незакониту активност на заштићеним мјестима, већ и додатно заоштрава ситуацију јер последице тих активности имају трајан и често непоправљив утицај на

културно наслеђе. Девастација археолошких налазишта може узроковати неповратне штете на објектима од историјског и културног значаја. Ово не само да укључује физичко уништавање структура, већ и губитак незамјенљивих артефаката, што може неповољно утицати на наше разумијевање историје и културе. Уништење ових локација може избрисати везе са прошлошћу, отежавајући историјска истраживања и лишавајући будуће генерације могућности да уче о својој баштини.

Трећа квалификаторна околност је коришћење специфичне опреме или уређаја за откривање и проналажење археолошких предмета током извођења радова. То обично укључује алатке попут ашова, крамова, пијука, лопата за површинско копање, тракторе за дубинско копање, као и различите врсте детектора за откривање металних предмета.

У контексту треће квалификаторне околности овог кривичног дјела које се тиче неовлашћеног истраживања археолошких налазишта, један од кључних проблема је недозвољена употреба метал детектора на локалитетима који су већ формално признати и класификовани као непокретна културна добра, а који су уписани у регистар културних добара. Ова пракса представља озбиљан изазов за очување културног наслеђа, јер неауторизована употреба метал детектора често доводи до неконтролисаног копања и ископавања, што може резултирати оштећењем или уништавањем археолошких слојева, узрокујући непоправљив губитак драгоцених историјских информација и артефаката. Овај проблем се не тиче само физичког оштећења локалитета; већа опасност лежи у губитку контекста у којем су пронађени предмети. Без адекватне стручне документације, археолошки предмети губе свој историјски и културни значај, што отежава или чак онемогућава њихово правилно разумијевање и интерпретацију. Осим тога, постоји и озбиљан ризик од илегалне трговине овим пронађеним предметима, што даље угрожава културно богатство и наслеђе. Закони који регулишу употребу метал детектора на археолошким налазиштима варирају од земље до земље, али већина њих захтијева посебне дозволе за коришћење ових уређаја, а у неким случајевима, употреба је потпуно забрањена на одређеним локалитетима. Кршење ових закона може довести до озбиљних правних санкција, укључујући новчане и затворске казне. Међутим, ефикасност ових закона често зависи од свијести и сарадње јавности. Подизање свијести о правилима и регулативама, као и о потенцијалној штети коју неауторизована употреба метал детектора може нанијети културном наслеђу, је од изузетног значаја. Едукација љубитеља детектора метала, локалних заједница и

шире јавности о важности очувања археолошких налазишта, као и о законским последицама неовлашћеног копања и истраживања, кључна је у заштити ових непроцењивих локалитета. Поред законских мјера, потребно је и јачање капацитета надлежних институција за праћење и контролу ових активности. То подразумејива већу присутност на терену, као и употребу напредних технологија за праћење и откривање нелегалних активности. Такође, сарадња између археолога, историчара, конзерватора, и других стручњака из области културног наслеђа је кључна за идентификацију и заштиту потенцијално угрожених локалитета. У коначници, очување археолошких налазишта и њиховог историјског контекста захтијева свеобухватан приступ који укључује законску регулативу, едукацију, сарадњу и одговорност свих актера, од појединаца до државних органа. Само тако се може ефикасно супротставити проблему неовлашћеног истраживања и очувати културно наслеђе за будуће генерације (Makowska 2016; Dobat 2013, 704 – 725; Gundersen et al. 2016; Lecroëre 2019; Yáñez 2016).

Код анализе треће квалификаторне околности споменутог члана, треба нагласити да се кориштење посебних техничких средстава и уређаја за земљане радове у контексту почињења кривичног дјела сматра квалификаторним знаком. Ова средства укључују детекторе метала, радаре и другу технику која омогућава откривање присутности археолошких предмета. Међутим, важно је истакнути да сами детектори метала не могу директно идентификовати предмет као археолошки. У потрази за археолошким предметима, осим техничке опреме, кључну улогу играју вјештине и знање археолога, који су способни препознати и идентификовати археолошке предмете. С обзиром на то, судови су дужни размотрити сврху кориштења одређених техничких средстава. Битно је узети у обзир да употреба детектора метала у друге сврхе, које нису везане уз археолошка истраживања, није по себи забрањена. Стога, у оцјењивању оваквих случајева, неопходно је да судови пажљиво размотре контекст и сврху употребе наведених средстава.

Објект кривичноправне заштите не ограничава се само на већ позната и јасно означена археолошка налазишта, већ обухвата и било које мјесто на којем постоји потенцијално присуство археолошких материјала. Ова формулација имплицира да законска заштита проактивно препознаје потребу за очувањем потенцијалних археолошких налазишта, не само оних које су већ идентификоване и истражене.

Претходна правна заштита културних добара игра кључну улогу у законодавству очувања културног наслеђа. Овај концепт укључује

примјену привремених мјера заштите на објекте, локалитете или предмете за које постоји претпоставка да поседују значајну културну, историјску, умјетничку или археолошку вриједност. Ове мјере остају на снази док се не заврши формални процес њиховог признавања и класификовања као културна добра. Кључна функција претходне заштите је омогућавање институцијама да предузму неопходне кораке за очување потенцијално вриједних објеката или локалитета у периоду прије него што се обави детаљнија анализа и формално признавање њихове културне вриједности. Овим се осигурава да објекти или локалитети не буду изложени радовима или интервенцијама које би могли угрозити њихов интегритет или измијенити њихово оригинално стање, што је посебно важно у случајевима када је њихов културни значај још увијек у процесу процјене и потврђивања. Примена претходне заштите такође има за циљ спречавање потенцијалних оштећења или уништавања објеката и локалитета од стране неовлашћених или некомпетентних лица, посебно у случајевима нелегалних археолошких ископавања или непланираних грађевинских радова. Овај приступ омогућава да се очува оригинално стање и историјски контекст објекта или локалитета, што је од суштинске важности за њихово евентуално признавање као културних добара и за њихово даље научно истраживање и јавну презентацију. У том смислу, претходна правна заштита културних добара дјелује као превентивни механизам, пружајући вријеме и простор за неопходна истраживања и анализе, као и за доношење одлука о статусу и управљању овим добрима. Ова привремена заштита игра виталну улогу у очувању културног наслеђа.

У оквиру кривичног законика, радња која се инкриминише као кривично дјело је недозвољено извођење археолошких радова. Ова одредба обухвата свако ископавање, истраживање или други вид манипулације археолошким материјалом које се обавља без одговарајуће дозволе или ван оквира законских прописа. Кривично дјело недозвољеног извођења археолошких радова посебно је значајно јер не само да угрожава физичко стање налазишта и предмета, већ и доводи до губитка важних историјских, културних и научних информација, које су често неповратне. Активности које се сматрају извођењем археолошких радова у кривичноправном контексту обухватају специфичне поступке као што су истраживање, ископавање, документовање и очување материјалних доказа из прошлости који се налазе на археолошким локалитетима. Ове активности су стриктно правно регулисане и захтјевају одређене дозволе и надзор стручних институција. Кривично дјело

неовлашћеног извођења археолошких радова обухвата широк спектар неауторизованих активности, укључујући неовлашћена ископавања, незакониту употребу детектора метала на археолошким локалитетима, уклањање артефаката без одобрења надлежних органа, као и било какве радње које нарушавају интегритет археолошког локалитета.

Ово кривично дјело које укључује неауторизовано спровођење археолошких радова, кључни елемент је да се ти радови обављају без одобрења. Правила која дефинишу услове за легално извођење археолошких радова утврђена су у Закону о културном наслеђу. Према овим правилима, само научне и заштитне установе које имају одобрен пројекат за археолошка истраживања, квалификован кадар, одговарајућу опрему и неопходна финансијска средства могу вршити археолошка ископавања и истраживања. Министарство надлежно за културу издаје одобрења за извођење ових радова, прецизирајући локацију, врсту и обим радова, временски оквир за њихово спровођење, као и обавезе извођача у погледу заштите налазишта и пронађених објеката. У случају да се радови не спроводе у складу са одобрењем, министарство може наредити привремену обуставу радова и одредити рок за испуњавање неопходних услова за наставак. Ако се услови не испуне у одређеном року, министарство има право да забрани даље извођење радова. Стога, свако спровођење археолошких радова који нису у складу са одређеним условима, као што су мјесто, вријеме и остали дефинисани услови, као и наставак радова током привремене обуставе или након забране, сматра се неовлашћеним извођењем археолошких радова и квалификује се као кривично дело (Ђорђевић 2014, 117 – 130).

Кривично дело неовлашћеног извођења археолошких радова у правном смислу дефинише се као дјело које је свршено самим чином обављања тих радова, и то независно од резултата тих радова. Ова одредба имплицира да сваки неауторизован покушај ископавања, истраживања или било које друге активности на археолошком локалитету, без одговарајуће дозволе или одобрења, представља кривично дјело, чак и у ситуацијама када такве активности не доведу до проналажења археолошких предмета или остатака. Овај законски став има далекосежне импликације. Прво, он шаље јасну поруку да је било каква интервенција на археолошком локалитету, која се изводи без неопходних дозвола, нелегална и кажњива. Ово важи без обзира на то да ли је неовлашћено истраживање дало конкретне резултате у виду открића или не. Другим ријечима, сам чин неауторизованог ископавања или истраживања представља кршење закона. Даље, битно је

истаћи да се кривично дјело може сматрати свршеним без обзира на то да ли су археолошки радови изведени у потпуности или су били само дјелимични. Такође, није релевантно ни да ли је налазиште већ било познато и истраживано, или је тек откривено. Чин неовлашћеног приступа и рад на локалитету, независно од обима и дубине истраживања, у себи садржи елементе кршења закона (Делић 2013, 288).

Да би се утврдиле квалификаторне околности које воде ка кривичној одговорности појединца за дјело неовлашћеног извођења археолошких радова, пресудан је фактор постојања умишљаја. Умишљај, као облик кривичне одговорности, подразумијева да је учинилац био свјестан својих поступака и њихових последица, те да је својевољно изабрао да дјелује на начин који крши закон. У контексту неовлашћеног извођења археолошких радова, умишљај значи да је особа свјесно и намјерно изводила радове на археолошком локалитету без потребних дозвола или одобрења, свјесна да тиме крши законске прописе. Умишљај се може манифестовати на више начина. Прво, постоји директни умишљај, где је учинилац свјестан да његове радње представљају кривично дјело и свјесно одлучује да их изврши. Ово укључује ситуације где особа јасно зна да за извођење археолошких радова треба посебна дозвола, али свјесно одлучује да их изведе без такве дозволе. Поред тога, постоји и евентуални умишљај, где учинилац може бити свјестан да постоји ризик од кршења закона својим дјеловањем, али се ипак одлучује да настави са својим радњама. У овом случају, на примјер, учинилац може претпоставити да би извођење археолошких радова могло захтијевати дозволу, али ипак наставља са радовима, прихватајући могућност да тиме крши закон (Стојановић 2022, 167 – 175).

Казна за кривично дјело неовлашћеног извођења археолошких радова је дефинисана у Кривичном законiku и зависи од тежине дјела и специфичних околности под којима је дјело извршено. Основна казна за неовлашћено вршење археолошких ископавања и истраживања укључује затворску казну до три године, уз новчану казну, и примјењује се када је дјело извршено без потребних дозвола, али без присуства отежавајућих околности. Међутим, казна се поопштрава у случајевима који укључују отежавајуће околности: ако је дјело извршено на заштићеним локалитетима као што су археолошка налазишта, друга непокретна културна добра, или добра која уживају претходну заштиту, као и у ситуацијама девастације локалитета, што подразумијева значајну штету или уништавање локалитета или објекта. Такође, казна се повећава и када је у процесу извођења радова коришћена

специјализована опрема или уређаји за откривање и проналажење археолошких предмета, попут детектора метала. У овим околностима, казна се повећава на затворску казну од шест месеци до пет година, уз новчану казну. Поред тога, Кривични законик предвиђа конфискацију свих предмета пронађених током извршења кривичног дела, што значи да ће сви артефакти или други предмети пронађени током неовлашћених ископавања бити одузети. Ова мјера истовремено представља и средство заштите културног наслеђа, осигуравајући да пронађени предмети буду враћени одговарајућим институцијама које се брину о културном наслеђу (Кривични законик).

6. ЗАКЉУЧАК

Кроз анализу кривичноправног аспекта неовлашћеног извођења археолошких радова, јасно се уочава како законодавство представља кључну линију одбране у очувању културног наслеђа. Ово истраживање дубински је освијетлило како кривично право може бити ефикасан алат у борби против илегалних ископавања, али и како су потребна даља унапређења како би се осигурала његова пуна ефективност.

Ефикасно спровођење закона захтијева не само строге казнене мере већ и јасно дефинисане законске одредбе које омогућавају брзу идентификацију и процесуирање прекршилаца. Такође, показује се да је кључно осигурати да законске одредбе буду у складу са међународним стандардима и праксама, омогућавајући тако кохерентан и усклађен приступ на глобалном нивоу.

Иако постоји општи консензус о важности кривичноправног оквира у заштити културног наслеђа, изазови у његовој имплементацији и спровођењу остају значајни. Ови изазови укључују недостатак ресурса за праћење и детекцију неовлашћених археолошких радова, као и потешкоће у међународној правној сарадњи које отежавају процесуирање случајева који прелазе националне границе.

Закључак овог рада наглашава да, иако постоји солидна основа у кривичноправном систему за заштиту културног наслеђа од неовлашћених археолошких радова, континуирани рад на унапређењу законских оквира, међународна сарадња и едукација свих релевантних актера су кључни за остваривање дугорочне ефективности. Заштита културног наслеђа није само правна обавеза; то је и морални императив који захтијева свеобухватни приступ, укључујући правосуђе, образовне институције, и ширу заједницу, како би се осигурало да будуће генерације наслиједе богатство које заслужују.

ЛИТЕРАТУРА

Делић, Наташа. 2013. Нова решења у глави кривичних дела против јавног реда и мира. *Анали Правног факултета у Београду*, LXI(2), стр. 278 – 294.

Дјурант, Вил. 2004. *Доба Луја XIV: историја европске цивилизације у доба Паскала, Молијера, Кромвела, Милтона, Петра Великог, Њутна и Спинозе: 1648 – 1751*, друго издање. Београд: Војноиздавачки завод, Народна књига.

Ђорђевић, Ђорђе. 2001. *Кривичноправна заштита културних добара*. Београд: Медија центар „Одбрана“.

Ђорђевић, Ђорђе. 2014. „Неовлашћено извођење археолошких радова“. У Ђорђе Игњатовић (ур.), *Казнена реакција у Србији*, IV део (стр. 117 – 131). Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Јоцовић, Новак. 1986. Четрдесет година заштите споменика културе 1945 – 1985. *Гласник друштва конзерватора Србије*, 10, стр. 20 – 22.

Стојановић, Зоран. 2022. *Кривично право – општи део*, 28. издање. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Blake, Janet. 1999. On Defining the Cultural Heritage. *International and Comparative Law Quarterly*, 49(1), pp. 61 – 85.

Bouchenaki, Mounir. 2009. Return and Restitution of Cultural Property in the Wake of the 1970 Convention. *Museum International*, 61(1–2), pp. 139 – 144.

Brodie, Neil & Isber, Sabrine. 2018. The Illegal Excavation and Trade of Syrian Cultural Objects: A View from the Ground. *Journal of Field Archaeology*, 43(1), pp. 74 – 84.

Brodie, Neil & Renfrew, Colin. 2005. Looting and the Worlds Arheological Heritage: The Inadequate Response. *Annual Review of Anthropology*, 34(1), pp. 343 – 361.

Brodie, Neil. 2015. “Archaeological Looting and Economic Justice”. In Phyllis Mauch Messenger & George S. Smith (eds.), *Cultural Heritage Management, Policies and Issues in Global Perspective* (pp. 261 – 277). Gainesville: University Press of Florida, Gainesville.

- Delestre, Xavier. 2019. Le detectorisme en France: quelle situation et quelle politique publique?. *Canadian Journal of Bioethics*, 2(3), pp. 158 – 165.
- Dobat, Andres. 2013. Between Rescue and Research: An Evaluation after 30 Years of Liberal Metal Detecting in Archaeological Research and Heritage Practice in Denmark. *European Journal of Archaeology*, 16(4), pp. 704 – 725.
- Fusar Poli Elisabetta. 2018. Dalle Cose D'arte All'intangible Cultural Heritage Percorsi Di "Dematerializzazione" (Anche) Giuridica. *Istituto Lombardo – Accademia di Scienze e Lettere – Incontri di Studio*, pp. 83 – 96.
- Greenfield, Jeanette. The Return of Cultural Property. *Antiquity*, 60(228), pp. 29 – 35.
- Gundersen Jostein et al. 2016. Private Metal Detecting and Archaeology in Norway. *Open Archaeology*, 2(1), pp. 160 – 170.
- Koschtial, Ulrice. 2008. The 2001 UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage: Advantages and Challenges. *Museum International*, 60(4), pp. 63 – 69.
- Lecro re, Tomas. 2019. L' tude des données "grises" issues de la détection ill gale de m taux: sauvegarde du patrimoine ou cercle vicieux du pillage? *Canadian Journal of Bioethics*, 2(3), pp. 149 – 157.
- Makowska, Agnieszka et al. 2016. Some Remarks on the Stormy Relationship Between the Detectorists and Archaeological Heritage in Poland. *Open Archaeology*, 2(1), pp. 171 – 181.
- Malyshev, Oleksandr. 2021. Theodoric the Great's Legislation on Protection of Monuments and the Significance of the Ostrogothic Renaissance in the Context of Heritage Law History. *Yearly journal of scientific articles "Pravova derzhava"*, 32 .
- Meskell, Lynn. 2013. UNESCO's World Heritage Convention at 40. *Current Anthropology*, 54(4), pp. 483 – 494.
- O'Keefe, Patrick. 1993. The European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage. *Antiquity*, 67, pp. 406 – 413.
- Pilnar, Guadalupe & Sterflinger, Katja. 2021. Natural Sciences at the Service of Art and Cultural Heritage: An Interdisciplinary Area in Development and Important Challenges. *Microbial Biotechnology*, 14(3), pp. 806 – 809.

Prott, Lyndel. 1983. International Control of Illicit Movement of the Cultural Heritage: the 1970 UNESCO Convention and Some Possible Alternatives. *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, 10(2), pp. 333 – 351.

Prott, Lyndel. 1996. UNESCO and Unidroit: A Partnership against Trafficking in Cultural Objects. *Uniform Law Review*, 1(1), pp. 59 – 71.

Rives, Norman. 2023. Cultural Heritage, International Criminal Law and Protection of Human Rights between History and Jurisprudence. *Yearbook of International & European Criminal and Procedural Law*, 1(1), pp. 197 – 247.

Shelbourn, Carolyn. 2008. 'Time Crime' – Looting of Archaeological Resources and the Criminal Law in England and the United States. *Criminal Law Review*, 3, pp. 1 – 18.

Spitra, Sebastian. 2020. Civilisation, Protection, Restitution: A Critical History of International Cultural Heritage Law in the 19th and 20th Century. *Politics and the Histories of International Law*, 22(2 – 3), pp. 329 – 354.

Yáñez, Ana. 2016. Illegal Detectorism and Archaeological Heritage: Criminal and Administrative Punitive Systems in Spain. *Open Archaeology*, 2(1), pp. 417 – 425.

ИЗВОРИ ПРАВА

UN Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO), *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, 14 May 1954.

UN Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO), *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*, 1970.

UN Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO), *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, 16 November 1972.

UN Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO), *Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*, 2 November 2001.

UNIDROIT *Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects*, June 24, 1995.

European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised), Valetta, 16 January 1992.

Кривични законик, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019)

Закон о културном наслеђу, *Службени гласник РС*, бр. 129/2021.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Willems, Willem. 2020. "UNESCO (1972) and Malta (1992) Conventions". *Encyclopedia of Global Archaeology*. <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A2884308/download> (25.10.2024.)

Dejan PupiĆ

UNAUTHORIZED CONDUCT OF ARCHAEOLOGICAL WORK

Resume

This article focuses on the criminal law aspect of unauthorized conduct of archaeological works, an issue that poses an increasingly present challenge for the preservation of cultural heritage in a global context. The study extensively examines the legal mechanisms set up to combat this phenomena, with particular emphasis on the analysis of Art. 353a of the Criminal Code of the Republic of Serbia. The paper elucidates key criminal law challenges associated with the effective application and enforcement of the Criminal Code of the Republic of Serbia, which sanctions unauthorized archaeological excavations. Additionally, it explores the role of international organizations in creating a synergistic framework for the protection of cultural heritage and the need to strengthen international legal cooperation. The research conclusions emphasize the need for a comprehensive approach in addressing issues related to the conduct of unauthorized archaeological works.

Keywords: unauthorized archaeological works, Criminal Code, cultural heritage, protection of cultural goods.

ЈУГОСЛАВИЈА И СОВЈЕТСКИ САВЕЗ (СССР) – ОД МЕЋУСОБНОГ НЕПРИЗНАВАЊА ДО УГОВОРА О ВЕЧНОМ ПРИЈАТЕЉСТВУ

Сажетак

Научни чланак посвећен је расветљавању једног од најизазовнијих периода у оквиру сложене генезе српско-руских односа. У низу научно интересантних феномена везаних за предмет истраживања издваја се парадоксална чињеница која сведочи о односима између цивилизацијски и културолошки сродних држава, са дијаметрално супротстављеним политичким режимима. Из угла академске заједнице посебну пажњу привлаче политика и држање Југославије у овом деликатном историјском тренутку, у коме се чинило да су створени нови правци развоја односа, укључујући прагматичну потребу за успостављањем дипломатских односа са Совјетским Савезом. Са друге стране, ништа мање сложена није била ни стратешка рачуница Совјетског Савеза према Југославији чији је оквир, због низа измењених околности на европском континенту, прешао дугачак пут од чисто идеолошких до прагматичних полазишта. Ако се сложеним унутрашњим приликама у овим државама дода међународна димензија обележена изузетно турским и турбулентним европским и регионалним приликама, добија се комплекснија, али и потпунија слика о природи и динамици југословенско–совјетских односа. Интересантан моменат у овим односима садржан је у чињеници да су се упркос различитим идеолошким устројствима, обе

* Ауторка је мастер правница. Електронска адреса ауторке: ivanamrksic28@gmail.com; ORCID: 0009-0007-3056-2193

државе, у релативно кратком временском периоду нашле на удару истих међународних снага. Имајући у виду комплексност предмета истраживања, чланак настоји да у оквиру постојаног континуитета у југословенско–совјетским односима, препозна преломне тачке које означавају зачетке дисконтинуитета.

Кључне речи: Краљевина Југославија, Совјетски Савез (СССР), Демократска Федеративна Југославија.

1. ОДНОСИ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И СОВЈЕТСКОГ САВЕЗА ТОКОМ ВЛАДАВИНЕ КРАЉА АЛЕКСАНДРА КАРАЂОРЂЕВИЋА

Први светски рат окончан Париским мировним споразумом (1919) драстично је прекројио дотадашњу политичку мапу Европе. На широком простору између Беча и Цариграда уместо некадашње две настало је осам нових држава (Димитријевић и Сретеновић 2008, 46). Са површином од око 250.000 км² и око 12 милиона становника, новоформирана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца представљала је једну од стожерних држава новог поретка у Европи. За разлику од некадашње културно, религијски и етнички хомогене Краљевине Србије, нову државу карактерисале су бројне различитости и противречности које су у наредном периоду донеле низ унутрашњих препрека и спољнополитичких изазова. И поред чињенице што се нова држава налазила на геополитички турском подручју, њен међународни легитимитет у оквиру Версајског поретка није довођен у питање. Штавише, у овом периоду, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца често се називала версајском творевином и његовим узорним моделом.

За разлику од Југославије, међународна позиција Совјетског Савеза (СССР) била је знатно сложенија. Док се на европском континенту „пушчане цеви још нису охладиле“, у Петрограду је избила Октобарска револуција која је збацила царски поредак, а на његовим рушевинама успоставила СССР, будућег светског хегемона. Насиљан начин доласка на власт и чињеница да је нова држава настала у изузетно тешким унутрашњим и спољнополитичким околностима, пресудно су утицали на њен неповољан међународни положај. Као последица ригидних идеолошких поставки, амбициозних међународних планова и субверзивних метода њихове реализације основни проблем СССР-а на спољнополитичком плану огледао се у немогућности успостављања

дипломатских односа са европским државама (Поповић 1988, 18). Изоловани међународни положај СССР-а у међуратном периоду сликовито дочарава цитат историчара Николе Поповића (1988):

„Капиталистичке државе и буржоаски свет зазирали су од Совјетске Русије као изворишта бољшевизма, а од Москве у којој је било седиште Коминтерне као од штаба светске пролетерске револуције“.

И сам краљ Александар Карађорђевић гајио је идентичан однос према политици и ангажману СССР-а. Од момента његовог формирања, краљ се позиционирао као оштар противник, не само његове комунистичке идеологије и социјалистичког друштвеног модела, него и политичког утицаја на Краљевину. Овакво држање краља потврђује цитат историчара Вука Винавера који истиче да је краљ веровао да би „сваки руски дипломата само био дипломатским имунитетом заштићени организатор бољшевичке пропаганде“ (Винавер 1965, 47). Па тако, Миладин Милошевић истиче да је краљ Александар у совјетском режиму видео „превратничку власт која је погубила царску породицу са којом је био у родбинским везама, а православље и словенство потиснула у име интернационализма и комунизма“ (Милошевић 2002, 99).

Међутим, паралелно са бојазнима европских држава од „бољшевичке опасности“, оне су постепено и сходно својим проценама, још од 1924. године, почеле да успостављају дипломатске односе са СССР-ом. Вреди подсетити на низ покушаја совјетске владе да започне преговоре о међусобном признању са Краљевином СХС, почевши од 1920. године, потом 1922. године и недуго након атентата на краља Александра (Милошевић 2002, 99). Процес постепене међународне интеграције СССР доживео је свој врхунац 1934. године, његовим пријемом у Друштво народа (Јовановић 2012, 160).

За разлику од европских држава, Краљевина СХС/Југославија не само да није одржавала званичне дипломатске односе са СССР-ом, већ није показивала јасније намере за њиховим формалним успостављањем. У циљу потпунијег разумевања југословенско–руских односа у посматраном периоду, недовољно је ослањање само на њихову формалну димензију коју обележава изостанак дипломатских односа. Стога се целовита слика ових односа може добити узимањем у обзир незваничних канала и деловања недржавних актера попут Београдејаца (рус. *Белая гвардия*).

Наиме, познат као непомирљиви противник револуционарних власти у Москви, краљ Александар је 1919. године подржао анти-бољшевичку владу адмирала Александра Колчака (Алекса́ндр Васи́льевич Колча́к) у Омску, чиме је Краљевина постала једина држава која је са њом успоставила дипломатске односе.¹ Истовремено, на простору Краљевине, у циљу обарања совјетског режима, некадашња војна лица и ветерани белог покрета окупили су се под вођством генерала Врангела у новоформирану јединицу Руска армија.² Због оваког толерантног односа према Белоградејцима, Југославија је у совјетским круговима убрзо перципирана као непријатељска држава, а њена тзв. буржоазија као активни помагач белог покрета који је тежио ресторацији пораженог режима и слому комунистичког поретка (Јовановић 2012, 174 – 176).

Зато не изненађује што је природа совјетске политике према Југославији била изразито непријатељски настројена, а на моменте и активно посвећена њеној дезинтеграцији. Коминтерна коју Алексеј Тимофејев с правом означава као „међународни штаб револуције“, била је снажан и добро организован механизам за развијање субверзивних активности на простору Југославије. Иако Коминтерна није заузимала место у оквиру званичне спољне политике СССР-а, са сигурношћу би се могло рећи да је она била њена продужена рука. Захваљујући својој разгранатој мрежи и каналима, Коминтерна је у периоду од 1918. до 1921. године у Југославију убацила око 600 револуционара, задужених за подривање монархистичког система. Имајући у виду организациону и формалну повезаност Комунистичке партије Југославије и Коминтерне, као и чињеницу да је Комунистичка партија Југославије (КПЈ) словила као главно средство за остваривање револуционарних циљева, југословенско–совјетски односи у наредном периоду могу се посматрати и кроз однос између југословенских власти и ове партије.

По директивама из Москве, комунисти су покренули низ активности које су имале за циљ да створе утисак да се друштво налази у

¹ Наредни потез представљао је долазак посланика ове владе Василија Николајевича Штрандмана (Васи́лий Никола́евич Штра́ндман), кога је на овој функцији касније заменио познати руски генерал Петар Николајевич Врангел (Пётр Николаевич Врангель). Управо ће овај генерал у наредном периоду (1919 – 1921) одиграти значајну улогу у преговорима са југословенским властима о пријему око 50.000 руских избеглица, тзв. “белих”.

² Уз подршку краља Александра и патријарха Варнаве, 1933. године отворен је Руски дом у Београду. Био је то најстарији инострани културни центар у српској престоници. До средине 1925. године у Краљевини је функционисало 17 школа у којима се школовало око 3.000 руских ђака, а које су финансирали држава и краљ Александар лично.

предреволуционарном стању. У тој замисли покретани су генерални штрајкови радника и масовни протести чије је обележје било сукобљавање са органима реда. Паралелно са илегалним активностима расла је изборна моћ комуниста, па су 1920. године на парламентарним изборима у Краљевини освојили око 12% гласова, поставши тако трећа политичка организација по снази у земљи (Николић 2000, 32 – 33).

Сукоби унутар дубоко подељеног друштва Краљевине настањени су и током 1920-их година. Као одговор на револуционарне активности комунистичких организација које су кулминирале покушајем убиства краља и атентатом на министра унутрашњих дела Милорада Драшковића, Комунистичка партија Југославије стављена је ван закона. Одлука о разбијању „империјалистичке Југославије“, често поређене са Царском Русијом, донета је на Четвртном конгресу Комунистичке партије Југославије одржаном у Дрездену 1928. године (Николић 2000, 71). Партијско руководство није се ослонило само на политичка средства у остварењу зацртаних циљева, већ пре свега на револуционарни начин заузимања власти. Такви позиви природно су наишли на жесток и репресиван одговор власти, па су комунисти у Југославији, посебно током 1920-их били сурово прогоњени, хапшени, чак и убијани. Као последица ове политике, до 1935. године, КПЈ се са некадашњих 80.000 чланова свела тек на око 3.800. Због утицаја СССР-а на КПЈ, унутрашњи сукоб између власти и комуниста попримио је елемент иностраности (Николић 2000, 71).

2. ОДНОСИ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И СОВЈЕТСКОГ САВЕЗА У ПРАСКОЗОРЈЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Развој прилика на европском континенту који се поклопио са атентатом на краља Александра у Марсеју 1934. године, пресудно је утицао на промену међународних детерминанти југословенско–совјетских односа. Нове околности обележене слабљењем позиције Француске захтевале су репозиционирање спољне политике Краљевине.

Догађаји у Европи и Југославији средином 1930-их година смењивали су се као на филмском платну, динамиком која је говорила да се свет убрзано мења. За разлику од периода грађанског рата у Русији обележеног снажним идеолошким анимозитетом, трећа деценија 20. века донела је разарање Версајског поретка што је проузроковало низ забринутости код европских држава. Доминантну позицију Велике

Британије и Француске у европској безбедносној архитектури, замениле су силе у успону – Немачка и СССР.

Нове околности нису биле без значајног утицаја на динамику југословенско–совјетских односа. Успон Трећег Рајха довео је у питање сврсисходност дводеценијске политике замрзнутих односа са СССР-ом, апелујући уједно на потребу проналажења компромиса са Москвом. Ревизионистичка и агресивна политика Трећег Рајха, пратена претњом употребе војне силе, довела је Краљевину Југославију и СССР на ризичну стратешку раскрсницу. Организовање и јачање германског чиниоца на простору Европе довели су до повезивања савезничких држава, услед чега је отворена могућност за преиспитивање југословенско–совјетских односа.

Према писању савременика, од средине 30-их осетила се промена и у политици домаћих комуниста који Југославију више нису доживљавали као „санитарни кордон“ против кога се треба борити, већ као неопходан „антифашистички бедем“ који се у новим околностима мора одржати (Радојевић 1990, 40). Поред идеолошког несклада, главну противтежу настојањима ка евентуалном повезивању Југославије са СССР-ом чинио је страх западних држава од јачања панславистичких идеја у новом – комунистичком руху.³

Императив изградње нове спољнополитичке позиције у измењеном међународном окружењу био је један од најзначајнијих задатака намесничке владавине кнеза Павла Карађорђевића. Управо у овом периоду, тачније 1935. године, речи Кнеза Павла сведоче о његовим размишљањима о формалном признању СССР-а:

*„Признати Совјетски Савез само ако је апсолутно потребно и само кад прилике у земљи постану мирне и нормалне. Имати на уму да ће се око будућег совјетског посланика окупљати сви незадовољни елементи, укључујући ту чак и опозицију. Он ће вероватно привући и шире масе народа, својим православљем и словенством. Ми треба да употребимо Русију, чак једну националистичку Русију, за наше циљеве. Али, ми јој се не смемо никада предати, баш зато што смо с Русима сродници, то је много опасније по нас. По сваку цену спречити Русију да дође на Балкан, тј. у Цариград“.*⁴

³ За више о постојању пансловенских сентимената код једног броја краљевих дипломата вид. Димитријевић и Сретеновић 2008, 55.

⁴ *Ibidem*, 64.

Услед опасности које су се надвијале над Европом, кнез Павле је одлучио да редефинише политику Краљевине према СССР-у, о чему сведоче дипломатске активности југословенских представника. Наиме, након руско-финског рата, у јесен 1939. године, амбасадор Илија Шуменковић стекао је утисак да совјетски колега „верује у релативно блиску обнову односа“ и да би „успостављање односа између две земље била добра и корисна ствар за СССР“ (Милошевић 2002, 101). Међутим, у дипломатским разговорима совјетски амбасадор Алексеј Тернтјев (Алексей Тернтьев) је напоменуо да иако Русија на овај процес гледа „добрим оком“, она као „велика сила не може прва учинити корак у том смислу“ (Милошевић 2002, 101). Наговештај да ће се Југославија окренути ка обнови односа са СССР-ом имали су француски кругови који су овај закључак темељили на саопштењима датим од стране кнеза Павла (Бјелајац 2006, 46).

Након сагледавања сложених унутрашњих и међународних прилика у којима се нашла Краљевина, југословенска влада је у марту 1940. године усвојила основе за разговор са СССР-ом. По овлашћењу владе и намесништва, министар иностраних дела Југославије Александар Цинцар Марковић, дао је инструкције посланику у Анкари да тамошњем совјетском посланику предложи успостављање економских односа. Недуго након тога, званична Москва дала је „зелено светло“ за започињање привредних преговора са Југославијом. Већ у априлу 1940. потписан је уговор о трговини и пловидби са СССР-ом, а током маја и Протокол о методама плаћања робе, као и Споразум о отварању трговинских представништава у Београду и Москви (Животић 2021, 36). Потписивање ових споразума била је увертира за Споразум о службеном признању, који су 24. јуна у Анкари потписали југословенски и совјетски посланици Илија Шуменковић и Алексеј Тернтјев.⁵

Постоје индиције да је процес отопљавања односа и приближавања позиција Београда и Москве био охрабрен од стране међународних актера, конкретно Велике Британије, која је тежила окупљању шире коалиције наспрам Немачке и Италије.⁶ Са друге стране, овај развој ситуације наишао је на резигнацију и негодовање Немачке, која је у совјетско–југословенском зближавању видела потенцијално савезништво (Димитријевић и Сретеновић 2008, 64 – 65).

⁵ Наведени период југословенско-совјетских односа представљао је главну тему монографије: Александар Животић, 2016. *Југословенско–совјетски односи 1939–1941*. Београд: Филип Вишњић.

⁶ За више о детаљима и току трговинских преговора у оквиру ширег процеса нормализације југословенско-совјетских односа, вид. Животић 2021, 33 – 68.

3. ЈУГОСЛОВЕНСКО-СОВЈЕТСКИ ОДНОСИ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Стратешке војне савезе не диктирају идеолошки, верски, етнички, економски или културни разлози, стара непријатељства или савезништва, већ првенствено најпречи национални интерес — опстанак заједнице (Huntington 2004, 75: нав. према Бјелајац 2006, 41). Након више агресивних иступа на међународној сцени, напад на Пољску и улазак у рат Велике Британије и Француске означио је почетак сукоба светских размера (Митровић 2012, 603 – 628). Овај догађај наишао је на снажан одјек у Југославији, чије је руководство имало прилику да на делу види снагу Немачке и њене одлучне кораке ка изградњи новог поретка у Европи. Након што су на југословенске апеле за помоћ упућене Француској, Великој Британији и САД ове државе одговориле да нису у могућности да им изађу у сусрет, Београд се окренуо свом старом историјском савезнику на истоку (Бјелајац 2006, 47). Сведочећи о разлозима окретања СССР-у, југословенски генерал Ђорђе Лукић истакао је да је у овом периоду дошло „крајње време“ да се успоставе дипломатски односи са СССР-ом и да се од ове државе тражи одговарајућа помоћ, имајући у виду да је „успела да подигне своју тешку индустрију и наоружа најмодернијим наоружањем своју огромну војску“.⁷

Ипак, под притиском унутрашњих и међународних прилика, намесништво и влада донели су тешку одлуку о потписивању протокола о приступању Југославије Тројном пакту. Непуна два дана касније, у војном пучу без крвопролића, група српских официра збацила је владу и намесништво и на власт довела још увек малолетног краља Петра II Карађорђевића, док је на чело нове владе постављен генерал Душан Симовић.⁸

Нова влада узалуд је уверавала званични Берлин да ће обезбедити континуитет спољне политике, укључујући и поштовање одлуке о приступању Тројном пакту. Свесна неприлика у којима се нашла, а у циљу одлагања немачког напада који се десио само дан касније, нова влада била је принуђена да повуче очајнички потез и омогући закључивање југословенско–совјетског Уговора о пријатељству и ненападању (Бјелајац 2006, 59). Богољуб Илић сведочио је о томе да је Симовићева влада желела да успостави војно-политички савез под било којим условима које предложи совјетска влада (Бјелајац 2006, 59). О

⁷ *Ibidem.*

⁸ Детаљније о пучу из 27. марта вид. Јанковић и Лалић 2007.

озбиљности ове намере сведочи и Симовићев став изнет руским представницима према коме је Југославија спремна да на своју територију прими оружане снаге СССР-а, без ограничења, а превасходно авијацију (Бјелајац 2006, 59).

Војно и политички неприпремљена, Влада је у наредном периоду потписала капитулацију (Павловић 2009, 37 – 38). У околностима светског рата отворено је ново поглавље у југословенско–совјетским односима. Већ почетком 1941. године, на простору Краљевине Југославије, формиран је партизански покрет, идеолошки и организационо повезан са КПЈ, а самим тим и са Коминтерном. Руководство партизанског покрета на челу са генералним секретаром Јосипом Брозом, планирало је и реализовало своје активности у складу са политиком и директивама из СССР-а. У прилог овог тези сведочи одлука руководства партизанског покрета да устанак у Југославији подигне тек након напада Немачке на СССР. Из угла СССР-а, почетак партизанске борбе историчар Венцеслав Глишић види као потребу растерећења Источног фронта (Глишић 1975, 110).

Званична политика СССР-а према рату у Југославији била је јасна и заснована на антифашистичким и револуционарним принципима. Већ на почетку ратног сукоба, Москва је изрекла опомену партизанском руководству да прекине револуционарну и окрену се ка народноослободилачкој борби, чиме је показано извесно разумевање и тактичност према југословенској влади у Лондону (Поповић 1988, 67 – 68). Поред несумњиве подршке партизанског покрета, однос СССР-а и Коминтерне према приликама у Југославији није био потпуно једностран. Иако је у дипломатској комуникацији из јануара 1942. године уверавала владу у Лондону, да „совјетска влада не сматра за опортуну да се меша у устанак у Југославији“, она је организационо и пропагандно помагала активности партизанског покрета (Поповић 1988, 62). Већ идућег месеца, радио станица „Слободна Југославија“, преко пропагандног пункта у СССР-у, емитовала је вести против покрета Драже Михаиловића, оптужујући га за изостанак отпора према Немцима. Мада се званична Москва и даље држала неутрално у односу на зараћене стране у Југославији, њена пропагандна машинерија подржавала је партизански покрет, док су протести југословенске владе тек незнатно утицали на ово усмерење (Поповић 1988, 62; Тимофејев 2015, 252, 270).

Како је рат одмицао, Москва је све јасније дефинисала своју политику према Југославији и њеним покретима отпора, приближавајући

је корак по корак званичној подршци КПЈ. Извесну прекретницу у овом смислу представљала је конференција у Техерану (1943), на којој је између осталог одлучено да Југославија припада совјетској сфери утицаја. Званична Москва се у наредних годину дана потпуно одаљила од владе у Лондону, док је своју пуну политичку подршку усмерила ка партизанском покрету. Током 1943. године у Москви је сазрела идеја о упућивању војне мисије у партизанске штабове. Иако улога ове мисије није до краја разјашњена, као њени примарни задаци могу се истаћи координација војне помоћи за партизанске снаге и припрема терена за одлазак партизанске мисије у Москву, на челу са Милованом Ђиласом и генералом Велимиром Терзићем. Након што је сарадња успостављена и интензивирана, у марту 1944. почела је да пристиже совјетска војна помоћ која је обухватала лако наоружање, минобацаче, противтенковско оружје, намирнице и санитетски материјал (Тимофејев 2015, 302 – 304).

Кроз детаљну анализу совјетске подршке у другој фази рата (1944 – 1945), Никола Поповић (1988) је констатовао њен немерљив значај за политичко и војно уздизање партизанског покрета (206).

Свакако, врхунац сарадње и координације између СССР-а и партизанског покрета представљала је операција ослобађања Београда. Прекретницу у југословенско–совјетским односима представља ненајављени састанак Тита и Стаљина у Москви са краја 1944. године, на коме су прецизирани детаљи везани за ангажовања СССР-а и Црвене армије на простору Југославије и наставак војне и материјалне помоћи Народноослободилачком покрету. У намери обезбеђења међународног легитимитета на овом састанку, добијено је обећање да ће Москва признати партизанску револуционарну владу у пуном капацитету.

По раније утврђеном договору, Стаљин је од Тита затражио претходно одобрење за улазак Црвене армије на југословенску територију, што се догодило крајем септембра. Војна операција Црвене армије завршена је крунским ослобађањем Београда и сламањем отпора окупатора у Србији, чиме је овај простор стављен под контролу партизанских снага (Тимофејев 2015, 314 – 315, 322). Ослобођење Београда симболички је означило и крај рата у Србији, иако су борбе за коначно ослобођење њене територије настављене до краја 1944. године. Заузимање престонице означило је и победу у грађанском рату, мада остаје отворено питање колико би то било могуће без подршке која је добијена из Москве. Совјетска подршка може се сагледати и у домену

успостављања и стабилизације власти у земљи, као и у школовању и оспособљавању кадрова.

Најзад, током Другог светског рата у Југославији се, паралелно са оружаном, одвијала и интензивна дипломатска борба. Нарочито пре почетка ратних дејстава, када је начелно био познат њихов исход, заострена су сучељавања између великих сила око граница интересних сфера на југословенском простору. У овом периоду, СССР се појавио као незаобилазан чинилац на геополитичкој мапи Балкана. Треба подсетити да је управо Стаљиново лобирање одиграло кључну улогу у добијању међународне подршке Титовог режима, поготово у периоду послератних избора 1945. године, у којима је фактички укинута монархија у Југославији.

Након окончања ратних дејстава, у Москви је априла 1945. године потписан Уговор о пријатељству и узајамној помоћи између Демократске Федеративне Југославије и СССР-а. Иако по називу идентичан са споразумом из 1941. године, овај споразум обележили су суштински другачији потписници, околности и циљеви (Поповић 1988, 180 – 185). Чинило се да овај споразум није био само симболички врхунац југословенско–совјетских, већ и природан наставак српско–руских веза вишеструко потврђених током периода заједничких напора и ослободилачких ратова из 19. века. Период непосредно након Другог светског рата (1945 – 1948) представљао је и време најближих односа две земље. Ипак, променљиви историјски ход донеће нови преокрет и значајне измене како у оквиру међудржавних односа СССР-а и Југославије, тако и између Руса и балканских народа.

ЛИТЕРАТУРА

Бјелајац, Миле. 2006. Покушај стратешког ослонаца Југославије на СССР 1939 – 1941, *Војно-историјски весник*, LVI (1–2), стр. 41 – 66.

Винавер, Вук. 1965. *Прилог историји југословенско-совјетских односа од 1929 – 1934* Београд: Историјски гласник.

Глишић, Венцеслав. 1975. *Комунистичка партија Југославије у Србији*. Београд: Рад.

Димитријевић, Бојан и Сретеновић, Станислав. 2008. Спољна политика Краљевине СХС/Југославије 1918 – 1941. године. *Историја 20. века*, XXVI (2), стр. 44 – 83.

Животић, Александар. 2016. *Југословенско – совјетски односи 1939 – 1941*, Београд: Филип Вишњић.

Животић, Александар. 2021. На путу нормализације–југословенско-совјетски трговински преговори 1940. *Анали Правног факултета у Београду*, 69(1), стр. 33 – 68.

Јанковић, Миодраг и Лалић, Вељко. 2007. *Кнез Павле: истина о 27. Марту*. Београд: *Una Press*.

Јовановић, Мирослав. 2012. *Срби и Руси 12 – 21. век (историја односа)*. Београд: Народна Библиотека Србије.

Милошевић, Миладин. 2002. Успостављање дипломатских односа између Краљевине Југославије и СССР-а 1940. године. *Историјски записи*, LXXV (3 – 4), стр. 99 – 124.

Митровић, Андреј. 2012. *Време нетрпељивих – политичка историја великих држава Европе 1919 – 1939*. Београд: Завод за уџбенике.

Николић, Коста. 2000. *Комунисти у Краљевини Југославији: од социјалдемократије до стаљинизма 1919 – 1941*. Београд: ЛИО Горњи Милановац, Центар за савремену историју Југоисточне Европе.

Павловић, Стеван. 2009. *Хитлеров нови антипоредак: Други светски рат у Југославији*. Београд: *Clio*.

Поповић, Никола. 1988. *Југословенско-совјетски односи у Другом светском рату*. Београд: Институт за савремену историју.

Радојевић, Мира. 1990. Удружена опозиција и комунисти. *Историја 20. века*, VII (1–2), стр. 39 – 58.

Тимофејев, Алексеј. 2015. *Руси и Други светски рат у Југославији*. Београд: Институт за савремену историју.

Ivana Mrkšić

YUGOSLAVIA AND THE SOVIET UNION (USSR)
– FROM MUTUAL NON-RECOGNITION TO THE TREATY
OF ETERNAL FRIENDSHIP

Resume

This article is dedicated to shedding light on one of the most challenging periods within the complex genesis of Serbian-Russian relations. Among the numerous scientifically intriguing phenomena related to the subject of research, a paradoxical fact stands out, which testifies to the relations between two civilizations and cultures with common roots, yet diametrically opposed political regimes. From the academic community's perspective, particular attention should be drawn to the policy and stance of Yugoslavia during this delicate historical moment, when it seemed that new directions in the development of relations were being created, including the pragmatic need to establish diplomatic ties with the Soviet Union. On the other hand, the Soviet Union's strategic calculations toward Yugoslavia were no less complex, as they evolved from purely ideological foundations to pragmatic considerations due to a series of changing circumstances on the European continent. When the complex internal situations in these states are considered with the international dimension, marked by extremely volatile and turbulent European and regional circumstances, a more comprehensive and complete picture emerges regarding the nature and dynamics of Yugoslav-Soviet relations. An interesting aspect of these relations lies in the fact that, despite their differing ideological structures, both countries, within a relatively short period, found themselves targeted by the same international forces. Given the complexity of the research subject, the article strives to identify the turning points, within the persistent continuity of Yugoslav-Soviet relations, that mark the beginnings of discontinuity.

Keywords: Kingdom of the Yugoslavia, Soviet Union (USSR), Democratic Federative Yugoslavia.

УМЕСТО ПАРЛАМЕНТАРНЕ ХРОНИКЕ

Владан ПЕТРОВ*
Правни факултет
Универзитет у Београду

УДК 378.18(497.11)
DOI: 10.5937/adpn2403123P

УЗ ДИЛЕМУ О ПРАВУ УЧЕШЋА СТУДЕНАТА У ПРЕДЛАГАЊУ КАНДИДАТА ЗА ДЕКАНА**

ПРИЛОГ РАСПРАВИ О ТАЧКИ ДНЕВНОГ РЕДА „РАЗМАТРАЊЕ НАЧИНА УЧЕШЋА СТУДЕНАТА У ПОСТУПКУ ПРЕДЛАГАЊА КАНДИДАТА“***

Прва ванредна седница Наставно-научног већа од 15. априла 2024. године

Поштовани господине декане,

На прошлој седници ННВ-а замолио сам Вас да не отварамо питање тумачења Закона о студентском организовању, односно одредаба које се односе на учешће студентских представника у саставу ННВ-а, јер су те одредбе члана 8, ст. 2 и 3. „кристално јасне“. Ви сте се, међутим, одлучили да разматрате изборне услове, тачније ко има право гласа, а ко не, у првој фази изборног поступка, оној која треба да резултира утврђивањем једног кандидата за декана којег ћемо предложити Савету као изборном органу. И све у тренутку кад су избори увелико расписани.

Ипак, начином на који сте формулисали ову тачку Ви сте, како ја тумачим, показали да више немате дилему, а можда је Ви лично нисте ни имали, у погледу тога могу ли студентски представници да учествују у предлагању кандидата за декана или не. Наравно да могу. Уосталом, у *образложењу предлога ЗСО-а*, као једна од најважнијих новина, а неспорно је да овај закон уводи новине којима се, између

* Аутор је редовни професор на Правном факултету Универзитета у Београду и судија Уставног суда Републике Србије. Електронска адреса аутора: vpetrov@ius.bg.ac.rs.

** Текст је саопштен на Првој ванредној седници Наставно-научног већа Правног факултета Универзитета у Београду од 15. априла 2024. године као прилог расправи која се повела на Правном факултету у поступку избора декана у вези са правом учешћа студената у том процесу.

осталог разрађује принцип из члана 9. тачка 4. Закона о високом образовању („учешће студената у управљању и одлучивању, посебно у вези са питањима која су од значаја за квалитет наставе“) стоји: „У члану 8. Предлога закона прописано је и учешће студената у стручним органима и њиховим телима у пропорцији од 20% у односу на укупан број чланова. Студенти имају право учешћа у расправи по свим питањима док у одлучивању учествују о питањима од значаја за студенте, посебно обезбеђење квалитета наставе, правила студија, уписну политику високошколске установе, реформу студијских програма, анализу ефикасности студирања и утврђивање броја ЕСПБ бодова, утврђивање предлога измена и допуна статута, предлагање кандидата за орган пословођења и предлагање финансијског плана високошколске установе. Новина у овом делу у односу на Закон о високом образовању је предлагање кандидата за орган пословођења, чиме се студентима даје право гласа приликом предлагања кандидата за орган пословођења. Ово је посебно важно у домену квалитета наставе, јер се приликом избора кандидата у стручном телу представља план рада који садржи делове битне за квалитет наставе и однос према студентима. Стога сматрамо да би омогућавањем студентима да гласају за предлог кандидата за орган пословођења, то могло значајно да унапреди положај студената и квалитет наставе јер би кандидати у том случају овом сегменту посвећивали додатну пажњу.“ *Дакле, образложење врло јасно доводи у везу квалитет наставе и учешће студентских представника у предлагању кандидата.*

Начин на који то студентски представници чине није уређен чланом 8. став 3. ЗСО-а, који у ствари представља операционализацију или разраду члана 9. тачка 4. ЗВО-а и уопште није у несагласности с њим (што ћу касније укратко објаснити). Дакле, Ви сте се, у ствари, запитали који је то начин учешћа студентских представника из члана 8. ст. 1- 2. ЗСО, а не да ли то право имају пошто се оно не може искључити управо довођењем у везу са чланом 9. тачка 4. ЗВО-а. Цитирам и одредбе члана 8. ст. 1-2. ЗСО: „Учешће студената у органу управљања високошколске установе утврђује се у складу са Законом. У стручним органима високошколске установе и њиховим телима студенти чине 20% чланова, у складу са Законом и статутом високошколске установе, водећи рачуна о сразмерној заступљености мање заступљеног пола и студената уписаних по афирмативним мерама у складу са чланом 7. овог закона.“

У одговору на то Ваше питање треба, међутим, поћи не од члана 8. става 3. ЗСО нити његовог односа са чланом 9. тачка 4. ЗВО-а, већ од члана 64. става 4. ЗВО-а који прописује да се поступак и начин избора декана уређују општим актом високошколске установе. Дакле, Статут је наш „изборни закон“. Члан 18. став 4. нашег Статута каже да се евидентирање кандидата за декана врши јавним гласањем на седници ННВ-а тако што се евидентираним кандидатом сматра сваки кандидат који испуњава услове за избор који на јавном гласању добије већину гласова присутних чланова Наставно-научног већа Факултета, и који прихвати кандидатуру. Потом се тајним гласањем утврђује предлог кандидата за декана на седници ННВ-а (став 6). Предлог кандидата за декана утврђен је када за једног од евидентираних кандидата гласа већина од укупног броја чланова Наставно-научног већа (став 7) итд. Дакле, утврђивањем предлога једног кандидата за декана добијамо предлог који се подноси Савету, а Савет према члану 14. тачка 2. Статута бира декана. *Да ли наш статут прави разлику или макар наговештава разлику између ННВ-а из члана 14. и члана 18. ст. 4. и 6.* Одговор је јасан: *наравно да не. То је орган истог састава. Не може бити ННВ једно приликом евидентирања са студентским представницима, а друго приликом утврђивања предлога – без студентских представника. ННВ у поступку предлагања кандидата који отпочиње евидентирањем и окончава се утврђивањем предлога кандидата за декана, што је фаза предлагања кандидата, истог је састава. То није ННВ из члана 25, него ННВ из члана 24. став 3. Статута: „Кад се у стручним органима Факултета, укључујући и помоћна стручна тела, одлучује о питањима од значаја за студенте, а посебно о оним која се односе на осигурање и оцену квалитета наставе, правила студија, план рада, календар рада, уписну политику, реформу студијских програма, анализу и оцену ефикасности студирања, утврђивање броја ЕСПБ бодова, измену и допуну Статута, предлагање кандидата за Декана и предлагање Финансијског плана, њихов састав се проширује за 20% представника студената, укључујући и сараднике у настави, које бира Студентски парламент Факултета у складу са овим Статутом“.* Уосталом, да смо имали дилему у вези с тим, не бисмо ваљда крајем 2022, односно почетком 2023, када је Сенат донео коначну одлуку о прихватању измене Статута, унели у Статут ту готово идентичну одредбу из члана 8. ст. 2. и 3. ЗСО-а.

Ако бисмо сад узели да разматрамо друкчији начин учешћа студентских представника у односу на ово што сам претходно објаснио,

не само да бисмо морали да искључимо члан 8. став 3, него и наш Статут, члан 24. став 3. Или бисмо морали да произвољно одредимо да се према члану 18. ставу 4. кандидати евидентирају од стране ННВ из члана 24. став 3. а да се према члану 18. ставу 4. кандидат утврђује гласањем од стране ННВ из члана 25. став 2. „Наставно-научно веће чине сви наставници и асистенти Факултета, који својство члана Наставно-научног већа стичу запослењем на Факултету са најмање 70% радног времена на Факултету, и чији мандат траје док траје такво запослење.“ Јер то што члан 25. у рубрику гласи ННВ не значи да је само то ННВ, него се систематским тумачењем лако долази до закључка да је то и ННВ из члана 24. став 3. када се оно проширује студентским представницима јер одлучују о питањима од значаја за студенте. Ако бисмо заобишли статутарне норме, одрекли бисмо се воље коју смо ми недвосмислено изразили. Ако је законодавчева намера била ирационална, да ли то значи да је таква била и наша крајем 2022? Притом, чак и да узмемо да је ЗВО системски закон, а ја га не бих смео тако олако квалификовати као системски, он нас овлашћује и обавезује да *in totum* уредимо начин и поступак избора декана. Дакле, ми бисмо оваквим нашим поступањем згазили нашу вољу изражену у нашем статуту и управо овај тзв. системски закон.

Дакле, нас у поступку избора декана, а то значи и у делу који се тиче учешћа студентских представника у предлагању обавезују ЗВО и наше право, Статут, а не само члан 8. став 3. ЗСО. Чак и кад би га законодавац сутрадан изменио, остао би наш Статут који нас обавезује по основу члана 64. става 4. ЗВО-а да поштујемо одредбе статута који уређује начин и поступак избора декана, а нама би за промену статута било потребно неколико месеци. Сходно томе, тумачење члана 8. став 3. ЗСО, било оно системско, било језичко, није релевантно или бар није од кључног значаја кад је реч о тачки дневног реда ове ванредне седнице. Ја зато и нисам непосредно на њега реферирао, јер мислим да сам кристално јасно објаснио, ако је уопште и требало то да чиним, начин учешћа студентских представника у предлагању кандидата за декана.

Ипак, да не буде да сам сасвим заобишао то тумачење. Ја ћу навести само две оцене из овог текста са којима не могу да се сложим. Први је да члан 8. став 3. ЗСО није у складу са чланом 9. тачка 4. ЗВО. Још једном да наведем члан 9. тачка 4: „Учешће студената у управљању и одлучивању, посебно у вези са питањима која су од значаја за квалитет наставе“. Ова одредба не значи, како се у тумачењу Катедре тврди

„да су превасходна питања на која се односи студентско учешће у расправи и одлучивању она која се тичу квалитета наставе“, већ значи да овај принцип тражи да се законом, овим или неким другим (нпр. ЗСО) омогући учешће студената у управљању и одлучивању и да то што се нагласак ставља на питања која су од значаја за квалитет наставе, не значи да закон не може омогућити да студенти учествују у одлучивању и о другим питањима (премда смо указали и на то како је законодавац видео везу између наставе и учешћа студената у избору декана). Уосталом, то управо потврђује одредба члана 65. става 2 која гласи: „При расправљању, односно одлучивању о питањима која се односе на осигурање квалитета наставе, измену студијских програма, анализу ефикасности студирања и утврђивање броја ЕСПБ бодова, у стручним органима и њиховим телима учествују представници студената и тада они улазе у састав укупног броја чланова стручног органа.“ Дакле, ова одредба је разрада принципа из члана 9. тачка 4. и предвиђа да студентски представници не учествују само у одлучивању о питањима која се односе на осигурање квалитета наставе, већ и о другим питањима. Притом, члан 65. став 3. прописује да у стручним органима из става 2. овог члана студенти чине 20% чланова. То што одредба члана 8. става 3. ЗСО-а предвиђа шири и детаљнији списак питања од значаја за студенте о којима они одлучују у саставу стручног органа из става 2. овог члана, то ни у ком случају није у несагласности са принципом из члана 9. тачка 4, него представља потврду овог принципа и његову даљу разраду. Једноставно, поређајте једну поред друге и читајте одредбе члана 9. тачка 4, члана 65. став 2. ЗВО и члана 8. став 3. ЗСО и видећете да су оне у сагласју и да друге две, понављам, представљају разраду или операционализацију принципа из члана 9. тачка 4. ЗВО-а.

Друга оцена се тиче неусаглашености одредаба у ЗСО, члана 6. о овлашћењима Студентског парламента и члана 8. истог закона. *Зашто се у члану 6. о овлашћењима (исправно би требало да пише у рубруму о надлежностима) Студентског парламента не спомиње учествовање у предлагању кандидата за декана? Једноставно зато што то и није надлежност СП него стручног органа високошколске установе проширеног студентским представницима, како то лепо пише у члану 8. ставу 2. ЗСО.* А у члану 6. стоји да СП бира студентске представнике у институције високошколске установе, па самим тим и у овај орган, односно у орган из члана 24. став 3. нашег статута. Ти студентски представници нису делегација студентског парламента

у правном смислу. Они гласају лично и слободно, непосредно и тајно. Њихово право гласа је индивидуално, а не колективно. Да ли би у нашем статуту у члану који, на пример, уређује надлежност ННВ-а, требало да буду таксативно набројане и надлежности органа универзитета у чијем вршењу учествују наши наставници, односно чланови ННВ-а изабрани од стране ННВ у те органе? И да ли они тамо представљају делегације или су индивидуе? Да ли они имају слободан или императиван мандат? И да не идем даље.

Према томе, начин на који сам ја одлучио да говорим о начину учешћа студентских представника у предлагању кандидата за декана је последица тежње да овим нешто дужим излагањем мало закомпликујем оно што је кристално јасно, али и да искажем поштовање према труду који је уложила Катедра за теорију, социологију и филозофију права. Ја сам одустао од језичког тумачења, по мени, још увек довољно јасне норме члана 8. став 3. ЗСО и управо својим систематским тумачењем и довођењем у везу релевантних одредаба желео да покажем зашто је у конкретном изборном поступку који је у току тумачење ове законске одредбе потпуно сувишно.

И само кратко још три ствари. *Прво, да ли се нама допадају одредбе члана 8. ЗСО? Очигледно да смо сагласни да је студентским представницима дато превише учешћем у предлагању кандидата за декана. То је питање целисходности законског решења, а питање целисходности чак и кад бисмо се, применом доктрине начела јединства власти одлучили да занемаримо одредбе закона и нашег статута, и узурпирамо надлежност Уставног суда, није ни надлежност УС, већ Народне скупштине.*

Друго. Сасвим сте ме умирили и показали потребну дозу разумности коју треба да има декан који је на овој позицији већ 5 и по година. *Разматрање подразумева расправу, а не и гласање, односно одлучивање. Дакле, ми можемо да, теоријски или системски или на неке друге начине расправљамо, али не можемо да гласамо. Јер би гласање о неком другом начину од оног записаног у нашем позитивном праву представљало потирање не само законодавчеве, него и наше воље, Статута који смо ми донели. А гласање о начину учешћа студентских представника како сам ја то објаснио је непотребно, сувишно. Уколико будете ипак одлучили да гласамо данас о нечему, ја у том гласању нећу учествовати.*

И треће, владавина права од Дајсијевог времена до данашњице и контролне листе владавине права Венецијанске комисије на првом

месту подразумева правну сигурност, правну једнакост и одсуство арбитрарности. Замислите какву би непоправљиву штету нанели овим вредностима када бисмо неком непромишљеном одлуком увукли све нас и будуће кандидате за декана у процес избора декана који смо ми неким нашим ставом или тумачењем изменили? Истовремено, тиме бисмо довели у питање правну ваљаност свих оних бројних избора који су на Универзитету већ окончани (и то на факултетима попут Економског, Факултета безбедности, Грађевинског, Стоматолошког итд.) или су увелико у току? И даље су све очи упрте у Правни факултет у Београду. Време је да поново будемо свесни тога. То очекујем од сваког кога будемо евидентирали за кандидата за декана следеће недеље, а поготово од оног ког будемо изабрали.

У Београду, 15. априла 2024. године
проф. др Владан Петров

Ђорђе МАРКОВИЋ*
Правни факултет
Универзитет у Београду

УДК 324(497.11)

ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ: МИЛАН Н. ЈОВАНОВИЋ: СЛОБОДНИ И ПОШТЕНИ ИЗБОРИ – СТАНДАРДИ, КОНЦЕПТИ И МЕРЕЊА

(Универзитет у Београду – Факултет политичких наука,
ЈП Службени гласник, Београд, 2023, 222 стране)

У периоду 2013 – 2023, парламентарни избори у Србији су одржани пет пута (2014, 2016, 2020, 2022. и 2023). Крај 2023. године обележили су превремени парламентарни и избори у појединим локалним самоуправама, између осталог и у граду Београду. Читав изборни циклус је био обавијен велом сумњи да су постојале одређене неправилности, због чега је део грађана своје неслагање начином на који су избори били спроведени исказао на протестима, а опозициони политичари различитим видовима политичке борбе. Због немогућности да се формира стабилна већина у градској скупштини, београдски избори су поново одржани почетком јуна 2024. Иако су током 2020. и 2022. године, у Србији спроведене одређене промене изборног законодавства, утисак је да оно, као и читав изборни процес, још увек нису досегли жељене демократске стандарде. У таквим околностима, изашла је, чини се никада потребнија, књига симболичног назива: *Слободни и поштени избори*, у издању Универзитета у Београду – Факултета политичких наука и ЈП Службени гласник, на 222 стране. Аутор је познат научној, али и широј јавности, као један од наших најбољих познавалаца изборних система и избора уопште. Реч је о редовном професору Универзитета у Београду – Факултета политичких наука др Милану Јовановићу.

* Аутор је асистент на Правном факултету Универзитета у Београду. Електронска адреса аутора: djordje.markovic@ius.bg.ac.rs. ORCID:

Књига се не бави непосредно домаћим изборним правом и стандардима, већ аутор читалачкој публици представља најновије и најзначајније налазе који се тичу избора као светског феномена, а до којих су дошли претежно страни истраживачи. Поред увода и закључних разматрања, књига се састоји од четири велике целине. Први део, под називом: *Слободни и поштени избори: знакови поред пута ка демократији*, посвећен је значају избора и изборних правила за демократију. Аутор нам сугерише да се у нашем добу суочавамо са својеврсним парадоксом да, упркос пожељности демократије као политичког поретка, њој се све мање верује – „Атмосфера у којој се о политици све више прича, а формално у политици не учествује и поверење у њу опада, може бити лако запаљив и веома експлозиван коктел“ (стр. 14 и 16). Легитимитет демократије је у кризи, која се испољава кроз три симптома: први, опадање изборне партиципације, што директно утиче на легитимитет и репрезентативност представничких тела; други, непостојаност, односно колебљивост бирачког тела – гласача, које је праћено стагнацијом или опадањем броја чланова политичких странака; трећи, смањивање степена ефикасности демократије у виду спорог и компликованог доношења важних одлука, услед бројних унутар-државних, али и спољних фактора – „Немоћ политичара да решавају сложене структурне проблеме усмерава их на бављење и преувеличавање тривијалних проблема“ (стр. 17 и 18). Због свега овога, претежно у западним друштвима, присутан је „синдром демократског замора“, који се описује путем четири различите, али рекло би се комплементарне „дијагнозе“. Прва од њих, као главне кривце означава политичаре и политичке странке, а лек проналази у популистичком лидеру, због чега се овај приступ подводи под популистички. Заговорници друге „дијагнозе“, полазе од становишта да је проблем у самој демократији, која не може да одговори све сложенијим захтевима које јој савремено доба поставља. Решење је наизглед једноставно, политику треба технократизовати, уместо политичара ваставити владавину технократа. Тиме се неспорно добија на ефикасности, али се губи легитимитет који је нужен у ситуацијама када друштво мора да изврши одређени „морални избор“. Због тога заговорници треће „дијагнозе“ не одбацују демократију као такву, већ се залажу за повећање њене репрезентативности кроз институте директне демократије. Коначно, четврта „дијагноза“ узрок демократског замора види у изборима. Односно у „изборним фундаменталистима“, који изборе изједначавају са демократијом, а као излаз из проблема предлаже се

„враћање на делиберативне скупштине биране методом жреба“ (стр. 19-22). Укратко, велики део проблема лежи у изборима, али од њих „бољи механизам још није предложен“ (стр. 23), што нас доводи до расправе о значају изборних правила, која је смештена у другу потцелину у оквиру првог поглавља.

За Јовановића избори представљају „политички процес првог реда“, они су „најмасовнији, најзначајнији, најмоћнији и потенцијално врло конфликтан облик политичке партиципације“, а њихова посебност лежи у „(ре)дистрибуцији моћи“ до које доводе (стр. 24-25). У њима учествују сви актери једне политичке заједнице, а за грађане су они неретко главни и једини начин на који учествују у политичком животу. Међутим, аутор јасно наглашава опасност коју избори са собом носе – манипулативност, јер су они истовремено и камере и пројектори воље грађана (стр. 25). Последишно, правила која се тичу организације и спровођења избора су од немерљивог значаја, јер уколико постизборна већина, која је сада суштински постала држава, за собом „закључа врата“, односно на легалан начин измени изборна правила тако да практично постане несмењива, парламентарна држава и представничка демократија постају обесмишљене. Једина брана начелу легалности, али и саме демократије, представља постојање једнаких шанси за све, тј. постојање реалне могућности да мањина у неком тренутку постане власт (стр. 26).

Други део књиге је посвећен прегледу међународних стандарда о изборима, које је аутор на јасан и минуциозан начин представио читаоцу. Побројани су и детаљно анализирани акти Уједињених нација, Савета Европе, Европске уније, Интерпарламентарне уније, Организације за европску безбедност и сарадњу, као и Венецијанске комисије (стр. 31-66). С правног аспекта, јасно је указано да неки од тих аката производе правна дејства, други пак, не увек, али су важни за тумачење стандарда о изборима, док трећи помажу приликом примене стандарда, чинећи на тај начин водиче за добру изборну праксу (стр. 30). Број међународних изборних стандарда је „несразмерно мањи“ од броја међународних аката који их прописују. Хиперпродукција аката који мање-више понављају оно што је у првим годинама и деценијама после Другог светског рата већ написано о изборима, објашњава се указивањем да је то „континуирано понављање“ омогућило да фокус међународне заједнице остане непрестано усмерен ка остваривању и поштовању изборних правила у конкретним државама (стр. 70). Јовановић је истакао неколико кључних закључака када је

реч о правилима која одликују демократске изборе. Најпре, одредница – слободни и поштени избори се веома ретко среће у међународним документима, посебно када је реч о онима који имају правно-обавезујућу снагу. Ово је последица тога што уговорни акти суштински регулишу део материје уставног права, тј. декларативно гарантују политичка права и прописују основе изборне организације. С друге стране, када је реч о документима који нису правно обавезујући (нпр. резолуције, директиве, препоруке и сл, а који ипак поседују одређени фактички ауторитет), присутан је значајно другачији приступ, они су далеко конкретнији и детаљнији у регулисању принципа слободних и поштених избора. Све ово доводи до све већег степена „стандардизације и унификације“ међународног изборног права. Постојање заједничких наднационалних правила у области изборне материје довело је до стварања „индустрије“ међународних организација, специјализованих агенција, регионалних организација, института, иницијатива и сл, које су постале „резерв информација“ о изборима и изборним системима. Њиховом континуираном делатношћу долази до подстицања унутардржавних дебата о стању изборних система и предлозима за њихово реформисање (стр. 67–69).

Избори су данас постали „глобално најфреквентнији политички процес“, пошто их више од 90% држава користи као „инструмент мирне промене власти“ (стр. 75). Због тога је важно да поседују одређена својства, односно квалитет. Начинима помоћу којих се мерења, тј. оцена квалитета избора врши, посвећена је трећа целина књиге (*Квалитет избора – различити концепти и мерења*). Грубо посматрано, сви концепти могу да се разврстају у две велике групе. Прву, која представља негативан или минималистички приступ, указивање на постојање, односно одсуство манипулација, злоупотреба или превара, и другу, која се заснива на позитивном (максималистичком) приступу – испитивањем такмичарског или демократског момента, да ли су избори „чисти“, слободни и поштени (стр. 77).

Трећи део монографије је подељен на осам мањих целина. Прва од њих је посвећена концептима који се баве мерењем изборног интегритета. Један од лакших за разумевање и примену је онај који поседује само један индикатор – изборне неправилности. Тако се разликују избори са озбиљним, са мање озбиљним, и они без неправилности (стр. 84). Степен остварености идеала слободних и поштених избора посматра се кроз три фазе, које су карактеристика избора на свим меридијанима и које су описане у другој потцелини трећег дела рада.

Прва се односи на период пре дана избора и на остваривање права као што су слобода говора, окупљања и удруживања, активно и пасивно бирачко право и сл. Друга фаза тиче се самог изборног дана, током којег треба да постоји могућност учествовања на изборима који су тајни, уз одсуство било каквог узнемиравања. Коначно, у последњој, трећој фази, која се дешава после избора, потребно је да постоје делотворни правни лекови помоћу којих би се отклонили евентуални пропусти и неправилности (стр. 85–88). Постојање избора у једној држави, иако нужан предуслов за демократију, само по себи не значи да ће она понети епитет демократске. Потребно је да избори задовоље минималне стандарде који се тичу слободне и фер „утакмице“, да би та држава могла да се назове демократском, другим речима изборним демократијама „полази за руком да досегну те минималне стандарде, а изборним ауторитаризмима – не“ (стр. 89). У трећој потцелини је јасно назначено седам „карика метафоричког изборног ланца“, тј. описано је седам предуслова који морају да постоје да би избори били демократски: њихово постојање, слободан избор различитих политичких алтернатива, слободно формирање преференција, опште право гласа, тајност гласања, неутрална и професионална изборна администрација, и последице избора – победници преузимају полуге власти у складу са уставом (стр. 90–91). Четврта потцелина посвећена је изборним преварама. Јовановић превару у изборном процесу дефинише као сваку активност која се одвија прикривено, а потенцијално утиче на изборне резултате и крши законе, а до сада је препознато чак 47 активности које би могле да се подведу под овај појам (стр. 93 и 94). Изборне преваре имају погубан утицај на демократију – сасецају њене корене, без обзира да ли су велике или мале. Посебно када је реч о тзв. малим преварама, које више штете наносе интегритету избора, него што доносе користи онима који их врше. При томе некада уопште и не утичу на крајњи резултат избора, док истовремено стварају сумњу и подривају поверење у читав процес (стр. 97).

У потцелинама пет и шест, аутор разматра два модела за праћење квалитета избора. Први модел се састоји од 11 компоненти (као што су правни оквир, изборни менаџмент, формирање изборних јединица и бирачких места, едукација бирача итд.), које прате тачно означене сегменте конкретног изборног система и изборног процеса који се у њему одвија (стр. 99). У другом моделу полази се од десет варијабли које служе да посматрачима избора олакшају процену њиховог квалитета. Неке од њих су: правни оквир, органи за управљање изборима,

изборно право, бирачки списак, приступ медијима и сл., а као најпроблематичнија се показала варијабла која се тиче изборне кампање, јер је само 53% посматраних избора било без насиља, подмићивања бирача и сличних недозвољених активности (стр. 102–103). Важности постојања изборне конкуренције за квалитет избора посвећена је седма потцелина. Тако се као такмичарски избори могу окарактерисати само они избори који задовољавају три критеријума: допуштеност и постојање опозиције, легално деловање више странака и учествовање више кандидата (стр. 106).

У последњој, осмој потцелини трећег дела обрађено је питање утицаја различитих изборних система на квалитет избора. Анализом пет група аргумената, дошло се до закључка да пропорционални изборни системи индукују боље перформансе у односу на већинске системе. Неки од разлога за фаворизовање пропорционалног система леже у смањеној могућности да се у великим изборним јединицама примењује церимандеринг, а такође је смањена и дисторзија гласова. Такође, ови изборни системи олакшавају улазак мањим странкама у парламент, а отежавају највећој да добије апсолутну већину, што по правилу производи коалиционе владе и смањује могућности да се у друштву створе оштре поделе на победнике и губитнике. Коначно, у пропорционалним изборним системима, мањинске групе су видљивије и боље представљене него што је то случај у већинским (стр. 110–114).

Четврти део монографије је најобимнији и посвећен је изборном управљању. Он се састоји из седам мањих целина. Суштина и задатак изборног управљања (описано у првој потцелини: *Од креирања правила до решавања спорова*) је да се обезбеди неизвесност изборног резултата путем институционалне извесности: „У томе се истовремено огледа и основна разлика између изборног управљања у демократским и ауторитарним режимима. Први теже да максимализују извесност процедура и неизвесност изборних резултата, а други се труде да одрже неизвесност изборних процедура и извесност изборних исхода“ (стр. 124). Управљање изборима као сложеним процесом, дешава се на три нивоа. Први се тиче креирања правила изборног такмичења и изборног управљања, други је посвећен организацији самих избора, док трећи ниво обухвата завршницу, односно потврђивање изборних резултата и решавање евентуалних спорова. Аутор детаљно описује сва три поменута нивоа (стр. 116–127). Изборно управљање има шест институционалних димензија (друга потцелина: *Институционалне димензије изборног управљања*), од којих је свака важна за

његово правилно разумевање: централизација, бирократизација, независност, специјализација, делегирање и регулација, односно смањивање степена дискреционог понашања изборне администрације (стр. 127–129). Оцењивање ових, али и других аспеката квалитета изборног управљања, може да се одвија на различите начине (трећа потцелина: *Повезивање структуре и процеса*). Свеобухватни приступ подразумева постојање листе стандарда чије се остваривање у пракси испитује. Насупрот њему, селективни приступ разматра само одређене аспекте изборног процеса. Уколико је фокус на перцепцији опозиционих странака, реч је о тзв. субјективном приступу оцено квалитета избора и њиховог управљања – уколико опозиционе странке не доводе у питање изборни процес, тј. сматрају да је слободан и поштен, онда то не би требало да чине ни други. Уколико се квалитет избора оцењује на основу резултата, реч је о индиректном приступу, у којем се демократски карактер сваких избора који су потврдили актуелне носиоце функција доводи у питање (стр. 130–131).

С обзиром на то да су избори „један од најсложенијих и најзахтевнијих бирократских послова“, комплексна је и мрежа органа и тела који их спроводе. Изборна администрација представља шири „ентитет“ од изборних органа, јер поред њих, представља све субјекте који на било који начин учествују у креирању и спровођењу изборних правила (стр. 133). Ипак, изборни органи чине највећи део изборне администрације и због тога им је у четвртој потцелини четвртог дела књиге посвећена значајна пажња (*Изборни менаџмент – изборна администрација и изборни органи*). Најпре су укратко описана три главна модела изборних органа: владин (изборни органи су заправо органи извршне власти и њене администрације), независни или агенцијски (органи који су потпуно независни од извршне власти и који самостално одговарају за своје деловање), и мешовити модел (представља комбинацију претходна два). Када је реч о агенцијском моделу, уколико је његов положај гарантован уставом одређене државе и поседује ресурсе за самостално деловање, Јовановић наглашава да су поједини аутори склони да такве органе назову четвртом граном власти, јер обављају „функцију јавне службе изван владе“ (стр. 134 и 137). Такође, иако теоријски посматрано превагу односи агенцијски модел, треба узети у обзир контекст у коме се избори одвијају, а изборни органи делају. У државама које поседују висок ниво демократије и изборног управљања, модел изборних органа није од пресудног значаја за перцепцију квалитета избора. На супротном полу, у „изборним аутократијама“ и

органи који су потпуно формално независни, биће практично немоћни да ваљано спроведу задатак који им је поверен. Ипак, овом моделу, тј. формално независним изборним органима, треба дати предност у државама са ниским и најнижим степеном демократије, јер једино ти и такви органи могу колико-толико да допринесу јачању изборног интегритета (стр. 141–143). Међутим, какав год да је формални положај изборних органа, уколико њихово деловање није праћено транспарентношћу и одговорношћу, изборни интегритет ће бити доведен у питање. „Изложеност негативним информацијама о проблемима у изборном процесу, изборним манипулацијама, крађама, пристрасним изборним органима, изборној корупцији“ може да доведе до стварања „општег цинизма“ у друштву и последично губитка поверења у саме изборе и политичаре (стр. 145). Сва ова питања сумарно су размотрена у петој потцелини четвртог дела (*Транспарентност, одговорност и изборни интегритет*), која је својеврсни увод у шести пододелац.

На скоро 35 страница, у оквиру потцелине под насловом: *Структура изборних органа и канали одговорности*, аутор је детаљно размотрио три канала одговорности изборних органа, који се појављују у три равни: хоризонталној, вертикалној – нагоре, и вертикалној – на доле. Први канал усмерен је с једне стране ка носиоцима политичке власти – извршним и законодавним органима, а с друге, ка судовима. Други канал се тиче одговорности која је усмерена ка међународном елементу – различитим организацијама и агенцијама за посматрање избора и пружање помоћи, док трећи одсликава одговорност изборних органа која постоји у односу на јавност конкретне државе, оличеној у грађанима, медијима, политичким странкама, невладином сектору и сл.

Прва димензија хоризонталне одговорности подразумева однос изборних органа са администрацијом конкретне државе. У зависности од модела, овај однос може да буде више или мање интензиван, али у сваком случају, чак и у агенцијском моделу, а у мешовитом и владином посебно, неопходна је добра комуникација и координација између ових органа (стр. 162–163). Ипак, много занимљивија је друга димензија, однос према судовима и уставним судовима. Уколико у последњој фази избора, када је потребно сумирати резултате, дође до спорова, судови ступају на сцену. Идеал је да они поступају експедитивно, неутрално и праведно (стр. 164). Било да је реч о „редовним“ или специјализованим судовима, уколико они „добро раде свој посао у решавању изборних спорова, остали канали одговорности нагоре и на доле имаће мање посла, њихово деловање чак може бити и излишно,

изборни актери имаће више поверења у изборе и интегритет изборног процеса биће на вишем нивоу“ (стр. 165). Посебну пажњу Јовановић посвећује анализи улоге и значаја уставног судства у надзирању и заштити изборног процеса. Упркос критикама које су такође присутне, аутор се залаже за њихову активнију улогу у решавању изборних спорова, позивајући се на следеће аргументе: да се уставни судови чешће позивају на међународне документе о људским правима и одлуке међународних судова, да су ови органи активнији и независнији у свом раду и одлучивању од „редовних“ судова, да у односу на њих уживају и веће поверење јавности, као и да показују више самопоуздања и одлучности, посебно у „постауторитарним окружењима“. Јовановић је свестан да уколико уставни судови остану неосетљиви на суштински задатак устава – ограничавање политичке моћи, они постају „институционална потпора политичкој неслободи“ и доприносе креирању амбијента „фасадног конституционализма“ (стр. 167). Ипак, потакнут недавним анализама доприноса уставних судова у сфери изборног права на постсовјетском простору, он се залаже за њихов већи ангажман, предлажући укључивање у изборне процесе на једном од три поља: арбитража у изборним споровима везаним за примену изборних правила, у другостепеном одлучивању поводом најважнијих питања, или, најуже поље деловања – испитивању валидности коначних резултата избора (стр. 168–169).

Вертикална одговорност нагоре је значајнија за „младе демократије, хибридне режиме и неконсолидоване демократије“, јер оне имају „неписану обавезу“ да сарађују са међународним организацијама, које суштински постају један од важних актера у њиховом изборном процесу. С друге стране, „етаблиране демократије“ укључују међународне актере у своје изборне процесе као „чин престижа“ и доказ „привржености демократским принципима“ (стр. 161). Иако корисно, и у многим случајевима незаобилазно, деловање међународних актера у оквиру изборних процеса није без отворених питања. Тако на пример, не постоје универзални стандарди које би све организације које се баве посматрањем избора једнообразно следиле, док истовремено свака од њих поседује и своје властите циљеве, који не морају увек да се поклапају са општим, односно интересима једног конкретног друштва у којем делују. Такође, оне нису имуне на медијске и друге притиске који постоје, отворено је и питање остваривања њихове одговорности и сл. (стр. 156–157). О значају деловања међународних организација најсликовитије говори податак да њихови извештаји о изборним

нерегуларностима у појединим ситуацијама могу да доведу и до смене власти у одређеној држави: „Промена режима је претпостављени циљ који ће се постићи обједињавањем опозиције, директном међународном подршком комбинованом са притисцима на власт.“ (стр. 158).

Када је реч о вертикалној одговорности у варијанти надоле, Јовановић је фокус свог истраживања усмерио на невладине организације и медије (иако она обухвата и бираче и политичке странке). Последњих деценија је присутно тзв. „бујање“ невладиних организација које се баве посматрањем избора. За ову појаву постоји неколико разлога: умножавање међународних аката који регулишу изборе, као и међународних стандарда који регулишу ову, али и материју људских права, модернизација друштва – развијеније државе имаће „густу мрежу невладиних организација са бројним чланством“, за разлику од оних других, и сл. (стр. 171–172). Занимљиво је да број невладиних организација које се баве посматрањем избора неће бити исти у свим режимима. Њихов број је највећи у „делимично слободним земљама“, односно тзв. хибридни режимима. Прецизније, број ових организација ће у таквим државама бити „двоструко већи у односу на њихов број у ‘неслободним’ земаљама, а чак три пута већи него у ‘слободним’ земљама“. Због тога, Јовановић предвиђа да ће оне и даље имати запажену улогу и да ће доприносити откривању изборних злоупотреба, унапређивању изборних правила и подизању опште политичке културе, што ће производити „позитивније перцепције квалитета избора“ (стр. 176–177). Када је реч о медијима, аутор износи занимљив и помало неочекиван закључак да резултати истраживања која је користио не пружају „снажне доказе да медији обављају улоге у обликовању изборне одговорности онако како то пројектује теоријски модел делиберативне демократије“, а чак и у оним државама где слобода медија постоји „у високом степену“, суочена је са различитим и бројним изазовима (стр. 185). На два супротна пола, налазе се две радикално другачије улоге савремених медија: улога „пса чувара (*watchdog*)“, тј. надзорна улога, када медији позивају јавне функционере на одговорност или улога „кученцета у крилу (*lapdog*)“, у којој медији постају „лојални гласоговорници владе који не доводе у питање информације које им сервирају власти и утицајни политичари“ (стр. 178). Између ова два пола, медији могу у мањој или већој мери да обављају улогу политички непристрасних посматрача, контролишући управљање јавним пословима, односно да потенцирањем одређених тема стварају дебату у друштву, формирајући дневни ред са одређеним (за њих и

друштво) горућим питањима. Истовремено, могу да обављају и улогу „вратара“, укључујући у дебате актере са различитим ставовима, некада их равноправно третирајући, а некада се отворено сврставајући на једну или другу страну (стр. 180). „Одређујући дневни ред дебате у друштву, у нашем случају у изборном процесу, дефинисањем питања и тема, омогућавајући приступ свим релевантним мишљењима у друштву, новинари су ти који подстичу дебате о различитим приступима и одговорима на теме које доминирају политичким простором.“ (стр. 183). Помало суморну будућност за улогу медија у области избора подупиру следећи закључци, које је Јовановић језгровито истакао: снажан утицај политичких притисака на медијско извештавање у изборним процесима, улога новинара није повезана са поштеним извештавањем о изборима, постоји директна и негативна веза између „комерцијалних императива профита на лошији квалитет извештавања медија у изборним процесима“, фокусирање медија на забавне аспекте током политичких збивања и током избора директно утиче на нижи квалитет извештавања и занемаривање друштвено круцијелних тема, коначно, повећана аутономија новинара није се показала као добар лек за неутрализацију евидентне комерцијализације и тржишне оријентисаности медија и током праћења избора (стр. 184 и 185).

Последња, седма потцелина четвртог дела је посвећена изборним реформама. Симболично, аутор је изабрао да своје дело заврши процесом који заправо представља почетак једне нове епохе у свакој држави. Изборна реформа представља крај ере једног изборног система, а почетак неког новог (или макар увод у мање или веће варијације оног претходног). Јовановић истиче да у науци нема сагласности шта се тачно подразумева под изборном реформом, али се он опредељује за један од најширих приступа, који под изборном реформом подразумева „било какву промену изборних правила која доводи до промена у функционисању изборног система“ (стр. 187). Једна од подела изборних реформи која је посебно занимљива је она која их сврстава на „велике“ и на „мале“, с тим да је закључак да су тзв. велике изборне реформе у пракси веома ретке (стр. 186). Коначно, значајна пажња у овом делу монографије посвећена је питању – када се и под којим условима уопште долази до изборних реформи, тј. који су све фактори неопходни да се стекну како би се оне одиграле. Елитистички приступ превише наглашава договор између најзначајнијих политичких актера, по правилу између највећих странака. С друге стране, аутор указује да је свака изборна реформа „више од пуке воље и уских интереса

владајућих политичких странака“, оне јесу најмоћнији чинилац, „али немају ексклузивитет да потпуно саме одлучују о промени изборних правила“ (стр. 194). „Гнев јавности“ не сме да се занемари као важан фактор у овом процесу, посебно када је проузрокован одсуством легитимитета, што може да доведе до „мобилизације медија, странака, домаћих и страних невладиних организација“, које путем дебата могу да креирају „атмосферу притиска за промену изборних правила у правцу јачања легитимитета“. То све доводи до закључка да изборна реформа може да успе чак и када је потпуно у супротности са интересима елите (стр. 194). Коначно, међународне посматрачке мисије могу такође да имају веома запажену улогу у овом процесу, предлагајући одређена решења за конкретну државу и тренутак, али ће се одговор државе разликовати у зависности од тога колики је степен демократије у њој заступљен. Помало изненађујуће, али не сасвим нелогично, државе са већим степеном демократије до сада су показивале „игнорантски став“ у односу на сугестије које су долазиле са стране, у односу на оне, чији је степен демократије био на нижем ступњу (стр. 196). Другим речима, ове друге су биле спремније да уваже препоруке и да их спроведу у живот кроз промену сопственог законодавства.

Као што се наслућује из овог сумарног приказа књиге *Слободни и поштени избори*, реч је о штиву које ће, у годинама које долазе, бити драгоцен научни извор за све оне који се буду бавили изборима и правилима која их регулишу. Посебно је занимљив и значајан тренутак у коме је ова монографија угледала светлост дана. После више од три деценије од повратка на либерално-демократску уставност и вишестраначки систем, српски уставни и политички поредак је зрео за нову етапу у свом развоју. Уочена је већина (дис)функционалности, како система власти, тако и изборног система. С обзиром да „избори нису пука техничка радња“, већ да представљају „сложен процес повећавања и трансфера суверенитета грађана представничком телу“ (стр. 199), будући српски уставни инжењери би морали да консултују налазе на које је Јовановић указао. Овде посебно мислимо на препоруке које се тичу пропорционалног изборног система и уставног судства. Србија би морала да смогне снаге, да из упоредних примера поменутих у књизи, као и из властитог искуства, скроји изборни систем по мери својих грађана, и оспособи своје институције да доследно поштују правила о слободним и поштеним изборима. Да то уопште није лако, указује и сâм аутор, истичући да је данас „тешко наћи изборе који су спроведени од почетка до краја потпуним поштовањем међународних

стандарда“ (стр. 203). Дакле апсолутно слободни и поштени избори остају идеал, у чије остварање треба уложити значајну енергију, јер је улог велики – легитимитет и легалитет носилаца власти. Заправо, када формално постоје, што је у Србији углавном случај, тежи део задатка је њихова доследна примена, за коју је потребна политичка воља и демократска зрелост једног друштва, или како је то језгровито закључио и Јовановић: „Међународни стандарди о изборима су јасни и нема их много. Када се поштује њихова суштина – да сви актери под јасним недискриминаторним условима могу да се организују у странке, истакну кандидате, воде изборну кампању, имају приступ медијима да саопште своје политичке програме, грађани слободно и тајно одлуче коме ће дати глас, а гласови се тачно пребројавају и претварају у места у парламенту – избори су заиста слободан и поштен процес.“ (стр. 199). *Изборним системима* из 1997. године, Милан Јовановић је започео, а *Слободним и поштеним изборима* симболички заокружио причу о томе на који начин претварање гласова у мандате треба спровести, да би они били што веродостојнија слика политичких циљева једног друштва, и како да то друштво верује да је тај процес ваљано спроведен. Надамо се и верујемо да ће ово штиво, осим припадника научне заједнице, читати и српски законодавци, свима на ползу.

О СЕМИНАРИМА НА УНИВЕРЗИТЕТУ – ЊИХОВ ЗНАЧАЈ И ЗАДАТАК –**

§. I.

Наша школа се није од увек звала Универзитетом. Универзитет постоји код нас тек од Закона од 27. фебруара 1905. год, којим је, после многих покушаја и труднога посла у том правцу, наш Законодавац најзад успео да наш највиши просветни завод подигне на ступањ Универзитета и да, и у том погледу, Србију уведе у друштво европских држава. Пре реченога Закона наш Универзитет се звао Велика Школа, а још раније он се звао Лицеј (В. „Устројеније јавног училишног наставленија“ од 23. септембра 1844. год. по ст. к). Лицеј је преобраћен у Велику Школу Законом од 24. септембра 1863. год. Како смо ми, пак, дошли до Велике Школе, кроз које је све фазе пре тога прошла наша највиша просветна настава, ја се на томе овде не могу задржавати, пошто то није много у вези са темом о којој желим да Вам данас говорим. Који би, међутим од Вас хтео да се упозна са историјом бивше Велике Школе и са тешкоћама које су се имале савладати, па да се од ње могао створити Универзитет, ја га упућујем на саставе, тако стручно и исцрпно израђене о томе предмету, Г. Др-а Богдана Гавриловића и Г. Симе Лозанића, професора Универзитета, и који су састави изишли у „Споменици о Отварању Универзитета“ (Свечано отварање Универзитета извршено је 2. октобра 1905. године).

Нису ни малобројне ни мале разлике између старе Велике Школе и Универзитета. Ја Вам ни о томе не могу опширно говорити, јер

* Проф. Живојин Перић, дописни члан Српске Краљевске Академије (Стублине, 1868 – Оберурнен, 1953).

** Рад је изворно објављен у Архиву за правне и друштвене науке, бр. 1/1920, књ. I, стр. 13-25. Уводно предавање у Семинару Грађанског права на Универзитету одржано почетком Јуна 1919. год.

ни томе не би било места у нашем семинару. Ја ћу само да, и то у краћем обиму, укажем на једну од најважнијих тачака у којима се Универзитет одваја од Велике Школе, и та тачка се тиче задатака и циља наставе на Универзитету.

Закон од год. 1863. којим је установљена Велика Школа, карактерише ову као „научно заведење за вишу и стручну изобразеност.“ Као што се из ове одредбе види, Великој Школи био је главни задатак да се учиницима да: а) стручна и б) виша спрема. На тај начин, Велика Школа одвајала се од средњих школа, специјално од гимназија и реалака, у томе: а) Што су ове последње давале ученицима *општу спрему*, то јест, ученици гимназија и реалака добијали су знања не само из једне врсте или групе наука већ из свију врста и група научних дисциплина, са том само примедбом, да тим средњешколским ученицима нису предаване, а ни данас се не предају, правне и економско-финансиске науке, примедба на којој се не можемо сада задржавати. Можда ће нам се дати доцније прилика да се и тиме позабавимо и да извидимо зашто је, у гимназијама и реалкама, учињена та разлика између правних и економско-финансиских наука с једне и осталих наука с друге стране. б) Затим ученицима гимназија и реалака давала су се и дају само основнија знања из дотичних наука, ни онако мало, разуме се, као у основним школама ни онако много као на Универзитету: давала су им се и дају им се *средња* знања, због чега се гимназије и реалке и зову *средње школе*. Оне се налазе између основне и више наставе, *између* али не *на средини* и *на равном одстојању*, чиме хоћемо да кажемо то да су средње школе много ближе Универзитету него основним школама.

Када се ово двоје што сам казао о образовању у гимназијама и реалкама доведе у везу, онда из тога излази да се знање једног свршеног матуранта из гимназије или реалке карактерише ширином али не дубином: *он има знања из свих наука* – са резервом односно онога што смо казали горе о правним и економско-финансиским наукама – али то знање обухвата само један, основнији, део појединих научних дисциплина. Знање његово је *просечно*, он би могао говорити о свима наукама али само до извесне границе, дубоко, према својој спремности, не би он ту могао ићи. Сравнијући науку са реком, он није, истина, на површини воде а није ни на дну њеном, он је само гњурач који је допро негде око половине дубине реке.

На Великој Школи ученици, који су као гимназисти или реалци били заједно и исто учили, одвајали су се једни од других и, према

својим способностима и склоностима, улазили су у поједине факултете и одавали се, на тај начин, само извесној врсти или групи наука, остављајући на страну оне друге науке које су им у средњим школама биле предаване. На Великој Школи, ученици су се, дакле, *специјализирали*: док су им у гимназијама и реалкама наставници дали и саопштили само један део резултата до којих се у дотичној науци било доспело – и то резултате које су гимназисти или реалци били у стању према својој умној одраслости схватити – дотле су им наставници на Великој Школи давали и саопштавали *све* резултате из наука које су се у дотичном факултету предавале, а то је могло бити стога што су ученици Велике Школе били већ способни, по својим годинама и својој развијености, да и најделикатније научне резултате схвате и савладају. Због тога су ученици Велике Школе и тај назив *ученици*, који их је, како су они мислили, мало потцењивао и спуштао у неколико на ранг гимназиста и реалаца, нерадо слушали и употребљавали замењујући га именом: *студенти*, које је, по њиховом нахођењу, више одговарало просветном рангу Велике Школе.

На тај начин, знање једног ученика, и ако оно није било тако знатно по ширини, било је знатно по дубини, ако ученик Велике Школе није, у другим наукама, отишао даље од свршеног матуранта гимназије или реалке, он је, зато, у својој групи наука отишао врло далеко, сишао је, тако да кажем *до дна* тих наука, он је, другим речима стекао стручно знање, постао *стручњак*.

За разлику од свршеног матуранта гимназије или реалке, чије је знање, као што смо видели, ишло у ширину а не у дубину, знање свршеног студента Велике Школе ишло је у дубину а не у ширину: први је био шири али зато плићи, а други је био ужи али зато дубљи, или, ако хоћете, први је био плићи али зато шири, други је био дубљи али зато ужи. Према овоме, изгледало је као да су они, *по суми знања*, били једнаки, да је то у крајњем резултату било исто: ту су само множимци били различити али производ је исти био. Ширина матурантовога знања била је, узмимо, 100 његова дубина – управо плиткоћа – н. Пр, 5, код ученика Велике Школе, ширина је била, рецимо 30, али је дубина била, н. Пр, 25. Кад извршимо множење, добијамо, у оба случаја, исти производ, т.ј. 500.

У самој ствари није тако. Јер сваки ученик Велике Школе морао је претходно проћи кроз гимназију односно реалку и положити испит зрелости: тек под тим условима, он је могао ступити у Велику Школу. Из овога излази да је сваки свршени ученик Велике Школе

имао, поред онога свога стручнога знања, и она општа знања која је стекао био у средњој школи, док један свршени матуранат није, поред општега знања, имао и стручно знање. Дакле, сваки свршени ученик Велике Школе био је, у погледу општих знања, раван свршеном матуранту, али се изнад овога истицао својом вишом и стручном спремом, из наука које је слушао на своме факултету и из њих испит полагао.

Свршени ученици Велике Школе ступали су, по правилу, у државну службу. Они су тога ради и пролазили кроз Велику Школу, тако да је Велика Школа била Школа за образовање кадра из кога ће се узимати државни чиновници. Велика Школа била је школа *за стварање чиновника*. Да приметимо да су се свршени Великошколци посвећивали често и либералним професијама, као јавни правозаступници, инжењери, архитекти. Било је и таквих студената који су, проласком кроз Велику Школу, хтели само стећи знања па су се после одавали приватним пословима, трговини, пољопривреди и т.д. Али, све ово било је више изузетно, у главном Велика Школа била је највећи просветни завод за лифровање, тако да се изразим, државних чиновника, и према томе каквој грани се државне службе који студент хтео посветити, он је тако и факултет бирао.

Закон о Универзитету (од 1905. год) вели у чл. 1, ставу 2, овако: „Универзитет је највише самоуправно тело за вишу стручну наставу и за обрађивање наука“. Као што видимо, и Универзитет је, најпре, школа за стварање чиновника: у том погледу, он је исто што и стара Велика Школа односно Велика Школа била је исто што и садашњи Универзитет. Али, где се Универзитет знатно одваја од Велике Школе и изнад ње уздиже, то је у оној одредби члана 1, да је Универзитет и тело „за обрађивање наука“: то је један значај и задатак данашње наше највише просветне установе које није имала пређашња Велика Школа, или, бар, које она није имала у оном обиму и пространству у каквом га данашњи Универзитет има. Ја чиним ову последњу резерву стога што се, наравно, и у старој Великој Школи наука, у извесној мери, обрађивала а нарочито од њене реформе Законом од 22. октобра 1896. год. „Тако се, на пример, вели Г. Др. Богдан Гавриловић у већ поменутом његовом саставу оштампаном у „Споменици о Отварању Универзитета“, настава у Великој Школи знатно примакла правој универзитетској настави тиме што су ученици морали радити и у семинарима, заводима и лабораторијама“, али, докле је, код Велике Школе, обрађивање наука било као спореднији циљ њен, а главни циљ је непрестано био и остао стварање чиновничког кадра, дотле је, код

Универзитета, Законодавац ставио на равну ногу оба циља, и стручно образовање и обрађивање наука. Наш Универзитет, са гледишта својих задатака, није ни француски универзитет који је, као наша Велика Школа, у главном школа за чиновнике, нити као немачки универзитет, који је само завод за обрађивање наука. Београдски Универзитет спаја у себи оба та задатка, он има, једновременно, обележје и француских и немачких универзитета, премда се, можемо рећи, ипак, по своме циљу, више приближава француским универзитетима, што ми изводимо из те чињенице да чл. 1. Зак. о Универзитету помиње, најпре, вишу стручну наставу па, затим, обрађивање наука. Као да је наш највиши просветни завод, у принципу, школа за стварање чиновника.

§. II.

Рад у семинарима, заводима и лабораториумима, који је у Великој Школи био подређенога значаја, заузима, на Универзитету, много истакнутије место. Чл. 33. Зак. о Универзитету говори о томе нарочито и вели: „Вежбања у семинарима и у појединим универзитетским заводима, приступна су само за оне који се у њих приме. Ближе о овоме прописаће се у факултетским уредбама“ (став 2).

Док су у Великој Школи предавања била главна, дотле су на Универзитету главни и семинари – ми се задржавамо на њима само, зато што нас се они овде једино тичу. Разлика која постоји између предавања и семинара, то је разлика између Велике Школе и Универзитета. Велика Школа то су *предавања*, а Универзитет, то су – *семинари*.

Шта су предавања и у каквом су ту односу студенти према наставнику? У предавањима наставнику је задатак да студентима да знања из науке коју предаје, он им, тога ради, саопштава све резултате који су у његовој науци постигнути, он је посредник између науке и својих ученика, ученици су овде прости реципиенти: они примају саопштења свога наставника, трудећи се да их запамте. *Ту је ученик потпуно у својој улози ученичкој: он учи од свога учитеља.*

Код предавања ученик је потпуно под утицајем свога наставника, он иде за њим, његовим мислима, његовим резонавањем, у опште за његовим излагањем. У осталом, није само ту тако: ми смо у опште под утицајем онога кога слушамо или кога читамо. Говорник и писац увек врше извесну сугестију над слушаоцем односно над читаоцем својим, говорник и писац воде ове, слушалац односно читалац нису према њима, а нарочито док траје говор или читању, интелектуално

слободни и независни већ су они ту интелектуално потчињени; једна врста хипнозе. Једном речју, они тада не мисле својом главом већ главом говорника односно писца. Лако је сад схватити да, ма колико да је корисно слушати говорнике од знања или читати ауторе од ерудиције – слушалац односно читалац увећава тада своје сопствено знање – ипак то би могло имати, у извесном погледу, и штетних последица, ако би се неко ограничавао, у своме образовању, само на слушање и читање: то би, на име, рђаво утицало на његову слободу мисли и резоновања, на његово *интелектуално самоопредељивање* и *интелектуалну самосталност*, у опште то не би било за препоруку са гледишта развијања *интелектуалне индивидуалности*. Људи који, н. пр, само читају и много читају, ти ће људи, свакако, стећи велико знање, али велико знање не значи још и велику индивидуалност.

Да човек развије своју сопствену моћ размишљања, своју самосталност у идејама и резоновању, укратко своју индивидуалност интелектуалну, он мора сам бити онај који на друге врши мало час речени утицај, ону сугестију и хипнозу о којој је било говора, он сам мора бити говорник односно писац.

И сада долазе *семинари*. У семинару је сасвим други однос између наставника и студента, сасвим други положај и улога овог последњег. Наставник у семинару не држи предавања, његово није ту да студентима саопштава постигнуте научне резултате, како би они стекли потребна им знања. У семинару наставник даје студентима теме (задатке) које студенти не могу да нађу нигде већ расправљене него које имају, на основу знања стеченога на предавањима, сами да реше, у облику *мањих или већих монографија*. Студенат има овде да ради сам, без помоћи наставника, има да мисли својом сопственом главом. При том послу, студенат се ослобађа сугестије наставничке, он је, у своме раду, независан и самосталан, он се ту приближава своме наставнику, када он, наставник, у своме кабинету, за своје ученике или иначе, ради. Није сада тешко појмити колико су семинарска вежбања и радови пробитачни за развиће студентових умних способности и за стварање његове умне индивидуалности. Да одмах додамо, да ће ту студенат једновременно, решавајући дате му теме, прибавити, махом, и нова знања, јер ће он морати, при том послу, прочитати и књиге или студије које дотле читао није. На сваки начин, наставници се труде да студенту даду све што њихове науке садрже, али често, и при најбољој вољи, наставнику то неће бити могућно, већином због недовољнога времена, тако да ће увек бити саветно и корисно да студенат, баш и

у колико је реч о стицању самога знања, чита, поред наставникових предавања, и ауторе на које наставници упућују студенте ради допуњавања њиховога знања стеченога на часу.

Дискусија која бива у семинару, приликом читања израђених тема, дискусија у којој, осим наставника, узимају учешћа и остали чланови семинара, представља друго и даље средство за развијање *интелектуалне самосталности* студентове. Као разрађивач теме студент ради независно и слободно у својству аутора, као учесник у семинарским дискусијама он то чини у својству *говорника*. Оба пута студент дела самостално.

У тој својој семинарској самосталности и независности од наставника, студент може ићи дотле да, евентуално, комбатира и само наставниково мишљење, да му прави опозицију: далеко од тога да, као код предавања, студент иде за наставником, он се овде труди да, убеђујући наставника у тачност свога сопственога мишљења, њега, наставника, за собом поведе.

У осталом, наставници само могу да желе овакве тежње код својих студената. Таква тежња доказ је *идејне храбрости* студентове, а ова, пак, долази од јачине његовога уверења да му је, код спорних и дискутованих научних питања, мишљење тачно. Конвикција даје човеку сталности и смелости: ко има конвикције у идејама тај има и сталности и смелости, оскудица у сталности и смелости то је оскудица у уверењима. Конвикција је део нашега духовнога бића, и човек се од својих уверења не одваја као што се не одваја од ма кога дела свога органскога бића.

Наравно, брзо ће се и лако, приликом семинарских радова и дискусија, увидети да ли је ова студентова тежња да опонира, у семинару, чак и своме наставнику, интелектуалнога карактера, то јест да ли студент има такве тежње само зато што осећа своју интелектуалну снагу. Један студент који је интелектуална снага брани своје мишљење и према свом сопственом наставнику, просто зато што свака снага, интелектуална као и физичка, има тенденцију да прошири своје дејство и свој утицај и у простору и у времену, па то вреди и за интелектуалну снагу једног студента: ако ова, у тој својој тенденцији, наиђе на интелектуалну снагу учитељеву, онда ће се те две снаге сукобити и једна од њих надвладаће. А то је оно баш чему треба тежити у опште у друштву: т.ј. интелектуалној, *идејној*, а не *физичкој* борби. Јер, ако се напредак људски састоји у победи најтачнијих идеја, онда је нужно да се борба међу људима ограничи једино на идејну борбу

и да се води искључиво на терену легалности и моралности: тек онда можемо бити сигурни да је победила тачна идеја, ако је она победила на терену закона и морала.

На тај начин, ми, наставници, не само да немамо ништа против тога да, у семинарима и у семинарским дискусијама, један студент, ако се за то осећа снажан, критикује и наше мишљење, него, шта више, ми претпостављамо то једном *сталном слагању студената са мишљењем њихових наставника*. Систематско усвајање, у семинарским радовима, мишљења наставника од стране студената не би био знак ни њихове *самосталности у раду нити њихове интелектуалне храбрости*. Одсуство критицизма или одсуство идејне смелости доводи, у друштву, до тога: да врло лако могу завладати заблуде. Ако бисте Ви, у семинарима, били такви, онда би Ваши наставници мислили да Ви оскудевате у критичком духу, или да се бојите да им се не замерите, ако са њима полемишете, и онда би се могло претпоставити, и на Вашу и на нашу штету, да се Ви устручавате да евентуално критикујете мишљење наставника зато што је то човек пред кога имате да изиђете на испит. Међутим, у том погледу, за студенте не постоји апсолутно никакав ризик, али узмимо – што није, разуме се, у ствари – да баш ту има за њих извесног ризика, какви би они били универзитетски образовани људи, када не би смели да кажу своје уверење зато што би их оно могло изложити неком ризику? То не би био, према ономе што сам горе о томе рекао, знак да ту имамо посла са људима од уверења. Затим, никада наставници нису, нити могу бити, фроаси-рани, ако се студент, у дискутованим правним случајевима, са њима не би сложио. Ауторитет наставников отуда нема ни најмање да трпи: напротив, тај ауторитет би трпео ако би студентима било забрањено имати, у спорним научним питањима, друго мишљење него њихови наставници. Јер, чиме се стиче интелектуални ауторитет? Он се стиче тиме када је научни радник носилац тачних погледа и идеја, када он не чини *интелектуалне погрешке*, онако исто како што се морални ауторитет стиче, када се не чине *моралне погрешке*. А како ће се знати да ли неки научни радник има тачне погледе и идеје, ако ти погледи и идеје нису изложени слободној дискусији и критици? Када би се забранило да се извесни погледи и идеје дискутују и критикују, опште ћутање које би тада око тих погледа и идеја владало не би било никако знак њихове тачности нити гаранција ауторитета дотичнога научника: то би био *наређени* интелектуални ауторитет, али наредбом се нико не може направити научником. Нема научника по наредби као

што нема ни уметника по наредби. Дакле, наставников ауторитет захтева баш да, у семинарима и осталим универзитетским институтима, студенти имају потпуну слободу интелектуалнога рада, па и према њему, наставнику, јер баш тај факат да наставник не преза од критике својих студената доказ је његове вере у себе и, у исто време, јесте јемство његовога интелектуалнога ауторитета.

У осталом, не треба страховати да студенти ову своју интелектуалну слободу не злоупотребе. Напротив, искуство које имамо из семинара показује да се студенти не решавају тако лако да узму учешћа у семинарским дискусијама, чак и када је само и једино реч о комбатирању мишљења њихових колега. То, већином, долази из студентове бојазни да, у дискусији, неће имати успеха, да не учини какву грешку, да га другови не критикују и његово мишљење не обеснаже, једна, дакле, чиста оскудица интелектуалне храбрости. Међутим, то не треба да буде тако, јер, ко год ради – овде: говори и пише – тај може и да погрешити. Не грешити само онај који не ради. Ако би човек хтео да не грешити, он онда не би требало никада и ништа да ради. Он би био тада, истина, без погрешака али и без заслуга. Погрешке су пратиље заслуга, људи од заслуга то су, у исти мах, и људи од погрешака, или, обрнуто, људи од погрешака то су, у исто време, људи од заслуга. Све што је урађено у свету, урадили су они који су грешили. Радити значи грешити, грешити значи радити. Човечанство не крећу беспогрешни људи, њега крећу људи с погрешкама. Ја мислим, наравно, на погрешке које долазе од људског несавршенства, мислим на *culpa* а не мислим на *dolus*, нити сам на овај могао мислити, јер је *dolus* намерна погрешка, *dolus* је свесна погрешка, *dolus* је грех, *dolus* је зло, а зло је противност раду, јер је рад *стваралачки*, а зло не само не ствара ново већ и оно што постоји *руши*.

И што студенти у семинару пре отпочну да раде, да пишу расправе, да воде дискусије, у толико боље: тиме ће се пре навићи и на опозицију и на критику, пре ће стећи смелости за интелектуалну борбу. То је као код ратовања: ко из младости почне да војује, тај у доцнијим годинама постане прекаљени војник. И студент који из раније почне интелектуално да војује постаће, онда када буде у најбољим годинама, један прекаљени интелектуални борац, да не кажем ветеран.

Семинар је, дакле, не само у писменим темама већ и у дискусијама. И дискусије су, као што смо већ казали, средство за развијање моћи размишљања. И оне су умна гимнастика, јер као год што физичка гимнастика развија тело тако умна гимнастика развија дух.

Сваки долази са интелигенцијом на свет. *J.J. Rousseau* рекао је да се људи рађају једнаки: да ли се они збиља рађају једнаки у оном смислу у коме је *J.J. Rousseau* то узео ја у то нећу улазити, али се сигурно рађају мање више (осим случајева органских аномалија) интелектуално једнаки. Неједнакост у том погледу настаје доцније, и један од узрока диференцирања овде је већи или мањи умни рад: овај развија интелигенцију и подиже је на виши степен, ствара таленте и велике умове. Као што видимо, теорија о даровитости није ништа друго до теорија о *вољи за рад*, и ако се може говорити о људима обдареним то је само у том смислу, да су то људи који су дошли на свет са јако развијеном вољом за рад: људи са таквом вољом воде свет и дају му директиву.

Али, студент се још више развија, када ради писмене теме, а то је зато, као што сам у једној другој прилици казао¹, што је писац у повољнијим приликама за хладније и дубље размишљање него говорник. И при говору се, наравно, размишља али не тако и толико као при писању, писање је управо моменат када људски ум показује највише своју снагу. Дакле, радите што више *кабинетски*, у библиотекама, код куће: кабинетски рад створиће од Вас интелектуалне индивидуалности.

§. III.

Какав је критериум за оцену успеха студената у семинару? И у овом погледу има разлике између предавања и семинара. Пошто је предавањима, као што смо већ казали, задатак: стицање знања, то се као контрола и мерило студентовога знања узимају *испити*. Свакако, ово средство, испити, није савршено, као што ништа што долази од човека није савршено, јер је и сам човек несавршен, али сигурно је то да, за сада, немамо бољег средства за оцену спреме студентове од испита, и ако то средство није савршено оно је, у данашње време, бар најмање несавршено. И у ранијим временима школе су се служиле тим средством, откада се зна за школску наставу и људску културу испити су, било у овој било у оној форми, постојали, испити су и једна од најстаријих и једна од најтрајашнијих људских установа. У историји Човечанства били су велики догађаји, биле су револуције и ратови, који су обарали и најјаче људске друштвене творевине и

¹ В. Наш састав: *О Правним збиркама*, оштампано из књиге Димитрија Калајићина: „Поуке и обавештења. (Чланци и расправе из судства и администрације)“, Београд, 1912, год., стр. XI.

највеће државе, али нешто што ни они нису били у стању уништити то су били – испити. Осим већ ако их не би једног дана уништила каква општа ђачка револуција!

У семинарима нема испита, због чега држим да ће бити симпатични студентима. По своме задатку, семинар се не би ни слагао са испитом. Са задаћом да, код студента, развије способност за размишљање, резонување, за самосталан рад на науци, семинар се не може, као предавања, послужити истим критериумом: разни циљеви па и разни критеријуми. Какав би то испит требао да буде па да нам покаже до кога је степена семинар утицао на извесног студента, у којој мери су се развиле те његове умне способности, је ли и у колико он постао интелектуална индивидуалност?

Критериум је, у семинару, метод рада, начин разраде и садржина студентових дисертација, јачина аргумената којима је он бранио своје мишљење или своје погледе, било у дисертацији било у полемици са наставником и са другим студентима који су му противречили и критиковали га. Успеси које он покаже у тој борби у семинару, у борби за своје идеје у дотичним научним питањима, репутација коју он, после једне дуге серије семинара, изнесе – то је критериум за оцену семинарске активности студента, то је за сада једини могући семинарски испит.

§. IV.

У избору и давању тема, наставник иде од лакших ка тежим темама, упоредо са семестрима и испитима студената, то јест упоредо са умножавањем њиховога знања. Млађе године добијају простије теме, старије деликатније, а најстарије, то јест докторски аспиранти (докторанди), најкомпликованије. Благодарећи свом сталном интелектуалном развићу, студент постаје способан за решавање све тежих и тежих задатака, а са решавањем све тежих и тежих задатака, студентов ум се све више и више развија. У добу спремања докторских испита, студент долази до те интелектуалне моћи да расправља чак и нова научна питања, питања још нерешена, да долази до нових научних резултата, да иде даље од предавања наставникових, у којима се, као што смо казали, дају већ готови научни резултати, студент постаје тако научни радник, способан и спреман да своју науку креће напред, заслужан и достојан да буде, када томе време дође, помоћник а, затим, и заменик наставника, који нема веће амбиције него да, на

катедри коју је он заузимао, види једног дана свога ученика, амбиција слична амбицији родитеља који жели да остави потомка у чијој личности ће он и после своје смрти живети.

Живојин М. Перић, 1919.
проф. права на Универзитету

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Радови у часопису Архив за правне и друштвене науке се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: <https://arhivpdn.rs/%d1%83%d0%bf%d1%83%d1%82%d1%81%d1%82%d0%b2%d0%be-%d0%b7%d0%b0-%d0%b0%d1%83%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b5-2/>

Радове за издање часописа на енглеском језику слати на имејл-адресу: **arhiv@ips.ac.rs**

Научни чланак може имати највише **40.000 карактера** са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,5 cm;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 0.4" (опција: *Paragraph/Special/First line*);

- поравнање текста: *Justify*;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена** и израза у загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Њујорк Тајмс (*The New York Times*), Алексис де Токвил (*Alexis de Tocqueville*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, sui generis* итд.
- За навођење израза или цитирања на српском језику користити наводнике који су својствени српском језику („А”), а за навођење или цитирање на енглеском или другом страном језику користити наводнике који су својствени том језику (“А”).
- **Угластом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после.
- За наглашавање појединих речи не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘А’ на српском језику или ‘А’ на енглеском језику).

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова, на следећи начин:

1. ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

1.1. Поднаслов другог нивоа

1.1.1. Поднаслов трећег нивоа

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и ПРЕЗИМЕ првог аутора*

Установа запослења

* Фуснота: афилијација, имејл-адреса и ORCID број аутора.

Име и ПРЕЗИМЕ другог аутора**

Установа запослења

** Фуснота: афилијација, имејл-адреса и ORCID број аутора.

НАСЛОВ РАДА***

*** Фуснота: По потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско - методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи.

На крају рада, након списка коришћене литературе, навести име и презиме аутора, наслов рада, сажетак и кључне речи на енглеском језику на следећи начин:

First Author <i>Affiliation</i>
Second Author <i>Affiliation</i>
TITLE Resume
Keywords:

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Архив за правне и друштвене науке* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања, што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Шарчевић 2023, 15).

Када се у једној парантези наводи више аутора, референце одвојити тачком и зарезом: (Пашић 1958; Јовановић 2015)

Када се у једној парантези наводи више дела истог аутора, навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна: (Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена. У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту.

Монографија

Један аутор - Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

- Петров, Владан. 2007. *Енглески устав*. Београд: Службени гласник.
(Петров 2010)
- Loewenstein, Karl. 1965. *Political Power and the Governmental Process*. New York: University of Chicago Press.
(Loewenstein 2001)

Два аутора - Презиме, име и презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

- Илић - Попов, Гордана и Павловић, Ђорђе. 2003. *Лексикон јавних финансија*. Београд: Завод за унапређење и рентабилност пословања.
(Илић - Попов и Павловић 2003)
- Craig, Paul & De Búrca, Gráinne. 2020. *EU Law: Text, Cases and Materials*. Oxford: Oxford University Press.
(Craig & De Búrca 2020)

Три и више аутора - Презиме, име, презиме, име и презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач. Приликом парантези навести првог аутора и ставити скраћеницу „и др.” када је у питању извор на српском, односно “et al.” када је у питању извор на енглеском језику.

- Милисављевић, Бојан, Варинац, Саша, Литричин, Александра, Јовановић, Андријана и Благојевић, Бранимир. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник и Правни факултет.
(Милисављевић и др. 2017)

- Jansky, Libor, Murakami, Masahiro & Pachova, Nevelina. 2004. *The Danube: Environmental monitoring of an international river*. Tokyo: United Nations University Press.

(Jansky et al. 2004)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља”. У име и презиме (ур.), *Наслов* (број страна на којима се налази поглавље). Место издања: издавач.

- Јовановић, Милан и Вучићевић, Душан. 2020. „Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије 1990 - 2020”. У Милан Јовановић и Душан Вучићевић (ур.), *Како, кога и зашто смо бирали: Избори у Србији 1990 - 2020. године* (стр. 583 – 646). Београд: Институт за политичке студије и ЈП „Службени гласник“.

(Јовановић и Вучићевић 2020)

Lindahl, Hans. 2006. “Constituent Power and Reflexive Identity: Towards an Ontology of Collective Selfhood”. In Martin Loughlin & Neil Walker (eds.), *The Paradox of Constitutionalism* (pp. 9 – 24). Oxford: Oxford University Press.

(Lindahl 2006)

Чланак у научном часопису

Презиме, име. Година издања. Наслов чланка. *Наслов часописа*, волумен (број), број страна на којима се налази чланак. DOI број.

- Јовановић, Милан. 2019. Право на политичко удруживање и оснивање политичких странака у Србији – проблеми и дилеме. Архив за правне и друштвене науке, 114(1 – 2), стр. 31–51. doi: <https://doi.org/10.22182/apdn.122019.2>

(Јовановић 2019, 41 – 42)

- Ellwood, David W. 2018. Will Brexit Make or Break Great Britain? *Serbian Political Thought*, 18 (2), pp. 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Енциклопедија и речници

Наведен је аутор/уредник - Презиме, име (ур). Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

- Jerkov, Aleksandar (Ur). 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник - *Наслов*. Година издања. Место издања: издавач.

- *Webster's Dictionary of English Usage*. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam - Webster Inc.

(Webster's Dictionary of English Usage 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. *Наслов дисертације*. Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

- Бурсаћ, Дејан. 2019. Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

(Бурсаћ 2019, 145 – 147)

- Cartwright, Andrew L. 1999. Implementing land reform in post-Communist Romania. PhD thesis. University of Warwick: School of Law.

(Cartwright 1999)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор/уредник - Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка”. *Назив новине или часописа*, број стране на којој се налази чланак.

- Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године”. *Политика*, стр. 9.

(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор - Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка”, број стране на којој се налази чланак.

- *New York Times*. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor” pp. 15.
(New York Times 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

- Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.
(МЕИРС 2018)
- International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.
(ISO 2019)

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

- Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда.
(Михалцић 1992)

Посебни случајеви референцирања

Више референци истог аутора

- *Исти аутор, различите године* – У литератури ређати према години издања, почевши од најраније.

- Степић, Миломир. 2012. Србија као регионална држава: ре-интеграциони геополитички приступ. *Национални интерес*, 14 (2), стр. 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.
- Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике” У Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић (ур.), *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године* (стр. 55 – 78). Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

- *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абееде која се користе и у библиографској парентези.

- Гађиновић, Радослав. 2018а. Војна неутралност и будућност Србије. *Политика националне безбедности*, 14 (1), стр. 23 – 38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

(Гађиновић 2018а, 25)

- Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна, друго допуњено и измењено издање*. Београд: Evro Book.

(Гађиновић 2018б)

- *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – У литератури прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

- Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме”. У Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић (ур.), *Постмодернизација српске науке: политика постмодерне/политика после постмодерне, Српска политичка мисао*, посебно издање, стр. 5 – 35. doi: 10.22182/spm.spesijal2016.1.
- Стојановић, Ђорђе и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе су:

- 1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора. Уколико се име страног аутора наводи у реченици по први пут, након навођења, у загради, навести његово име и презиме на изворном језику, а затим у новој загради референцирати годину и, по потреби, страну:

„Став Петрова (2007) о Енглеском уставу, ...” (30).

„Рувен Хазан и Гидеон Рахат (Hazan & Rahat 2010) износе тезу...”

„Тако, Матео Доган (*Mattei Dogan*) (2013) појам легитимитета везује за политички систем...”

- 2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

- 3) *Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.* - Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Петров 2007)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

- 4) *Секундарна референца* - У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући

при том 'неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере'" (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Цитирање правних аката

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.“, „ст.“, „тач.“, „Art.“, „para.“ и сл.

Закони и други прописи

Назив акта [акроним, по потреби], *Назив службеног гласила*, број или интернет адреса и датум последњег приступа.

- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС* 98/06.
(Устав Републике Србије од 2006, чл. 33)
- Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], *Службени гласник РС* 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.
(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)
- An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf (20.12.2019)
(Offensive Weapons Act 2019)
- Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15 –3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf (20.12.2019.)
(Заштитник грађана, 15–3314/12)
- Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13 – 18.
(Regulation 182/2011, Art. 3)

- Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, *назив* и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

- Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, *Службени гласник РС*, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

- International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

- *Pronina v. Ukraine*, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(Pronina v. Ukraine, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Цитирање архивских извора

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

- Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија.

- Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Цитирање интернет извора

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Интернет адреса (Датум последњег приступа).

- Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html> (21.4.2020.)

(Bilefsky and Austen 2019)

- Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>. (28.11.2019)

(Танјуг 2019)

ИСПРАВКА И ИЗВИЊЕЊЕ

У *Архиву за правне и друштвене науке*, бр. 2/2024, објављен је научни чланак доц. др Снежане Радовановић под називом „Два колосека кривичне одговорности носилаца највиших функција власти (председника државе, премијера, министара)“.

Пропусти који су направљени су следећи:

- На стр. 82, у оквиру фусноте 1 је пропуштено навођење следећег: „О уставним парламентарним имунитетима“, *Архив за правне и друштвене науке* бр.1/2021, Београд, 2021, стр. 62, 64. Дакле, „посланичка неповредивост (слобода од хапшења, ванпрофесионални имунитет) изузима посланика из општег режима одговорности, када је реч о кривичном гоњењу, хапшењу и притварању за дела која нису у непосредној вези са посланичком функцијом“. Законика о кривичном поступку, *Службени гласник РС* бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС, ни директним ни индиректним одредбама не регулише имунитет јер за ова дела (...) „посланик сноси одговорност, али по посебној процедури која предвиђа одобрење представничког тела за кривично гоњење или лишење слободе“. Овде би требало напоменути да дејство овог имунитета (посланичка неповредивост) није униформно уређено, компаративно посматрајући, тако да „у неким земљама овај имунитет пружа заштиту само док се представничко тело налази у заседању, у другим док траје посланички мандат, док је у трећим дејство имунитета трајно“. Вид. Мирослав Живковић и сарадници Јелена Минић, Милица Синђић, *Уставно право*, Мегатренд универзитет, Београд, 2015, 114. Устав Републике Србије од 2006 не садржи изричиту одредбу да је имунитет посланика трајан имунитета тако да наш правни систем не спада у трећу групу земаља, а из члана 103 ст. 6 Устава Републике Србије од 2006, *Службени гласник РС* бр 98/2006, произилази овлашћење Народне скупштине да успостави имунитет посланика иако се он није позвао на имунитет, тако да из тог решења произилази да имунитет траје док траје посланички мандат. Устав РС од 2006 у погледу имунитета регулише, у складу са савременим уставним решењима, имунитет неодговорности (чл. 103 ст. 2) као и имунитет посланичке неповредивости (чл. 103, ст. 3) али посланик по ст. 4 чл. 103 може бити

притворен и без одобрења Народне скупштине уколико је затечен у извршењу кривичног дела за које је прописана казна затвора у трајању дужем од пет година. Ове две врсте имунитета, по изричитој уставној одредби (чл. 119), ужива и Председник Републике, тако да и о том имунитету одлучује Народна скупштина, а кад је у питању Председник Владе и чланови Владе, о њиховом имунитету одлучује сама Влада (чл. 134). Такође, Народна скупштина одлучује о имунитету јавних тужилаца и заменика (чл. 162), док о имунитету судија одлучује Високи савет судства (чл. 151). Из оваквог уставног дефинисања имунитета јасно је да имунитет неодговорности има за циљ „обезбеђење слободе претреса у представничком телу“, а у погледу имунитета неповредивости, како је наводио Слободан Јовановић, он (...) „не скида са посланика одговорност, већ представља јемство да одговорност неће бити злоупотребљена“, Мирослав Живковић *Уставно право*, нав. дело, 113, 114. И најзад, оно што је веома важно за примену одредби о имунитету, а чему нас учи и европска судска пракса, јесте да се ове одредбе морају ставити у контекст гарантованих фундаменталних људских права и слобода и да се у том контексту имају тумачити. Такво решење има и Устав Републике Србије од 2006, чије се одредбе о људским правима *непосредно примењују* (чл. 18), а то значи да и носиоци највиших функција власти, дакле, у погледу одговорности и имунитета, уживају сва гарантована људска права призната међународним конвенцијама али и уставним одредбама (чл. 27 – 81) и то: право на слободу и безбедност, поступање с лицем лишеним слободе, допунска права у случају лишења слободе без одлуке суда, притвор, трајање притвора, право на правично суђење, правна сигурност у казеном праву, право на рехабилитацију и накнаду штете.

- На стр. 82. и 83. рада је пропуштено навођење извора *Article II: Presidential Immunity to Criminal and Civil Suits (U.S. Constitution)**, <https://constitution.findlaw.com/article2/article-ii--presidential-immunity-to-criminal-and-civil-suits.html>;
- На стр. 87. је грешком у загради као извор наведено „Биро за заштиту слобода и права у Београду 2004, 272“ уместо „Биро за заштиту слобода и права у Београду 2002, 272“, дајући читаоцима погрешан утисак да је цитирано дело „Биро за заштиту слобода и

права у Београду. 2004. Устав Савезне Републике Немачке. Права човека бр. 9–10“ уместо „Биро за заштиту слобода и права у Београду. 2002. Устав Демократске Републике Аустрије. Права човека бр. 3–4“;

- Извињавамо се због преформулисања пасуса који се налази на стр. 86, а који је у оригиналу гласио: „И сам састав Високог суда за импичмент, као и у другим правним порецима који познају овакву институцију, је мешовитог карактера, што указује на примесе политичког одлучивања. Наиме, Устав Финске од 2000 у чл. 101 регулише састав овог Суда у који улазе председник Врховног суда, председник Врховног управног суда, три највише рангирана председника Апелационих судова и пет чланова Парламента чији је мандат четири (4) године. Идентични импичмент поступак примењује се и на друге јавне службенике у случају незаконитог обављања њихових јавних овлашћења и дужности (чл. 118), који ће бити одговорни и за накнаду штете пред Високим судом за импичмент. Мешовити састав Суда указује на политичке конотације у одлучивању, које долазе до изражаја посебно приликом процене да ли је кршење закона настало у обављању службене дужности и јавних овлашћења. Оно што се овде мора напоменути је да је у свим системима посебан проблем то што се одредбе о импичменту веома ретко примењују, чак и у Енглеској, где је овај институт настао“;

Уредништво се извињава ауторки због учињених пропуста.

У *Архиву за правне и друштвене науке*, бр. 2/2024, објављен је научни чланак Немање Даниловића „Развој међународног режима слободне пловидбе на Дунаву“.

У раду је погрешно означена афилијација аутора. Уместо „аутор је асистент на Правном факултету Универзитета Мегатренд“ треба да стоји „аутор је докторанд на Правном факултету Универзитета Мегатренд“.

Уредништво се извињава аутору због учињеног пропуста.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34(497.11)

АРХИВ за правне и друштвене науке = Archive for
Legal and Social Sciences / главни и одговорни уредник
Владан Петров. - Год. 1, књ. 1, св. 1 (1906)-год. 9, књ. 17,
св. 4 (1914) ; год. 10, књ. 1(18), св. 1 (1920/1921)-год. 31,
књ. 42(52), св. 3 (1941) ; год. 32, књ. 1(60), св. 1/2 (1945)-
. - Београд : Институт за политичке студије : Удружење
правника Србије, 1906- (Београд : Донат граф). - 23 cm

Тромесечно. - Прекид у излажењу од 2014-2018. год.

ISSN 0004-1270 = Архив за правне и друштвене науке

COBISS.SR-ID 578831